

TANULMÁNYOK

Szabó András Péter

MENYEGZŐTŐL MENNYEGZŐIG

Gondolatok a házasságkötési szokásrend magyarországi fejlődéséről

I. A tanulmány tárgya

Ha egy internetes keresőprogramba beírjuk ma a helyesírás szabályainak megfelelő „menyegző” és a hibás „mennyező” szóalakokat, csaknem ugyanannyi találatot kapunk eredményként. A gyakori tévedés hátterében nem a helyesírás rohamos hanyatlása vagy valamilyen hangtani szabály áll, hanem az a széles körben elterjedt népetimológia, amely a régies ízű „menyegző” kifejezésben helytelenül a „menny” szót véli felfedezni, ahelyett hogy a „meny” vagy „menyasszony” szavakkal hozná összefüggésbe. A köztudatban tehát a menyegző nem olyan alkalom, amelynek során a leányból meny lesz, hanem olyan esemény, amelynek a mennyországhoz, közvetlenül pedig az egyházi házasságkötési szertartáshoz, a pár esketéséhez van köze.

Jelen tanulmányban mindenekelőtt arra teszünk kísérletet, hogy bemutassuk a beszercei levéltár menyegzői meghívóit, és ezekre alapozva röviden felvázoljuk a házasságkötési szokásrend egyházi és világi elemeinek viszonyát a 16–17. századi Magyar Királyságban és az Erdélyi Fejedelemségben.¹ Nem tagadjuk, hogy kérdésfeltevésünkben egy állítás is rejlik, miszerint a kora újkorban (és a középkorban) a házasságkötés rendje mind a néprajzi anyagból ismert, mind pedig a modern gyakorlattól gyökeresen eltért. Vizsgálódásunk vé-

---

¹ Tanulmányom hosszú folyamat eredményeként, a szöveg többszöri átírása és bővítése révén jött létre. Végleges formáját a 2010 februárjában az MTA Irodalomtudományi Intézetében megtartott előadásom után nyerte el. Itt szeretném köszönetemet kifejezni egykori témavezetőmnek Horn Ildikónak, aki nélkül nem kerültem volna a menyegzők közelébe, illetve a lakodalomkutatás ismert szakértőjének, Györgyi Erzsébetnek az értékes tanácsokért és azért, hogy megengedte használni gazdag könyvtárát, valamint Halász Ágostonnak a gyümölcsöző szakmai beszélgetésekért. Szeretnék továbbá köszönetet mondani Dominkovits Péternek, hogy összehasonlító anyagként rendelkezésemre bocsátotta azokat a 17. századi menyegzői meghívókat, amelyeket Sopron vármegye anyagából gyűjtött, és amelyeket a közeljövőben készül közzétenni az Arrabona hasábjain. Hálás vagyok Jankovics Józsefnek, az Irodalomtudományi Intézet igazgatóhelyettesének is, aki a fent említett előadás megtartására, és ezáltal a tanulmány tökéletesítésére ösztönzött. Végül köszönet illeti előadásom vitájának minden hozzászólóját, hiszen megjegyzéseik számos új szempontra hívták fel figyelmemet. – A 16–17. századi magyarországi házasságairól nemrég jelent meg Péter Katalin kitűnően megírt, antropológiai szemléletet alkalmazó kismonográfiája. Ez azonban a házasságkötés technikai részét csak érintőlegesen tárgyalja, az adatgyűjtést pedig a Magyar Királyságra szűkíti. *Péter Katalin: Házasság a régi Magyarországon 16–17. század (Múltidéző-zsebkönyvtár)*. Bp. 2008.

gén talán arra is meggyőző választ tudunk majd adni, miért válhatott a népnyelvben a menyegzőből mennyegző.

Már kezdetben tisztáznunk kell azonban néhány alapfogalmat. A házasságkötés modern gyakorlata alatt azt a rendet értjük, amelyben az első lépést a jövőbeni házasságkötésre vonatkozó jogilag nem kötelező ígéret, a szabadon felbontható jegyesi viszonyt megteremtő eljegyzés képviseli, a második lépést pedig a házasságot létrehozó jogügylet: az egyházi esketés, illetve a világi házasság bevezetésétől kezdve a polgári házasságkötés. Általában az utóbbiakkal egy napon történik meg a pusztán társadalmi integrációs funkcióval bíró lakodalom, amelyet akár teljesen el is lehet hagyni. A klasszikus néprajzi gyűjtések szokásrendje ettől annyiban eltér, hogy az eljegyzés szorosabb és ennek megfelelően nehezebben felbontható, a lakodalom keretként teljesen körül fogja az egyházi (és világi) házasságkötési szertartást (az ünnepség tehát már az „esküvő” előtt elkezdődik), maga a lakodalom pedig nem tekinthető egyszerűen egy, az új társadalmi pozíció kinyilvánítására, a rokoni kapcsolatok megerősítésére irányuló eszem-izsomak, hanem jogi jelentőséggel is bír. Jogi népszokások gazdag tárháza,² és ezek egy része a népi felfogás szerint a házasság megkötéséhez szükséges világi szertartás. Hogy egy jellemző példát hozzunk: a 19. századi palóc lakodalomban az ifjú párt az egyházi esküvő után sem tekintették házasnak, hanem csak azután, hogy a menyasszonyt sikeresen kikérték, elbúcsúztatták és a vőlegény házába átvezették.³ Valójában pedig az egyház sem tarthatta a lakodalmat egyszerű mulatságnak, mivel döntő mozzanatként magában foglalta a házasság elhálását is, amelynek volt kánonjogi, illetve protestáns egyházjogi jelentősége. Le kell azonban szögeznünk, hogy a kánonjogot/egyházi jogot — meghatározó szerepe ellenére — nem tekintjük a középkori–kora újkori házasságkötés egyetlen lehetséges interpretációs keretének. Amikor tehát tanulmányunkban a szűkebb értelemben vett lakodalmat a házasságkötés világi részének (nem világi házasságkötésnek!) nevezzük, vagy a házasságkötés világi elemeiről beszélünk, az részünkről nem pusztán segédfogalom.⁴

² A jogi népszokásokkal kapcsolatban l. *Tárkányi Szűcs Ernő*: Magyar jogi népszokások. (Társadalomtudományi Könyvtár) Bp. 1981.

³ „Esküvő után a lakodalom szokásrendjében a népi eredetű és nagy múltú házasságkötési szertartások következnek. Ezek jelentőségét olyan szokások is hangsúlyozzák, mint például a menyasszony különmaradása, aki a búcsúztatás végéig soha sincs együtt a vőlegénnyel, mert a hagyományos népi felfogás még az egyházi esketés után sem tartja őket házasoknak. Ha délelőtt volt az esküvő, és az ebéd a vőlegényes háznál van, ez még nem az igazi ünnepélyes étkezés, hanem előbb ki kell kérni, el kell búcsúztatni, és új otthonába el kell vezetni a menyasszonyt.” *Bakó Ferenc*: Palócföldi lakodalom. Bp. 1987. 135–136. – A német területeken hasonló szerepű házasságkötési szertartás a párnak a nászágyba való rituális befektetése (*Beilager*), ahogy azt Richard von Dülmen írja: „Das eheliche Versprechen und Trauung gelten erst als besiegelt durch das eheliche Beilager, es gehörte konstitutiv zur Eheschließung.” *Richard von Dülmen*: Kultur und Alltag in der frühen Neuzeit 1. Das Haus und seine Menschen. München 1990. 155.

⁴ A házasságkötés történetére vonatkozó német kutatásban szintén találkozunk hasonló fogalmakkal: „weltlicher Abschnitt der Hochzeit”: *Hans Deltmer*: Die Figur des Hochzeitsbitters. Untersuchungen zum hochzeitlichen Einladungsvorgang und zu den Erscheinungsformen. Geschichte und Verbreitung einer Brauchgestalt. (Artes Populares. Studia ethnographica et folkloristica 1.) Frankfurt am Main 1976. 39.; „weltlicher Teil der Eheschließung”: *Jörg Wettlaufer*: Beilager und Bettelite im Ostseeraum (13–19. Jahrhundert). Eine vergleichende Studie zum Wandel von Recht und Brauchtum der Eheschließung. In: Tisch und Bett. Die Hochzeit im Ostseeraum seit dem 13. Jahrhundert. Hrsg. Thomas Riis. (Kieler Werkstücke. Reihe A: Beiträge zur schleswig-holstenischen und skandinavischen Geschichte 19.) Frankfurt am Main 1998. 91. (Az interneten is megtalálható:

Kutatásunk kiindulópontja az a 2005-ben megjelent forrásmunka, amelyben Horn Ildikóval és Kreutzer Andreával közösen kiadtuk a beszercei városi levéltár magyar nemeseiktől származó 16. századi menyegzői meghívóit.⁵ A levelek összegyűjtését, a kötet összeállítását Horn Ildikó kezdeményezte, mégpedig azzal az elsődleges céllal, hogy a meghívó mint speciális forrástípus segítségével jobban megismerje az erdélyi magyar nemesség genealógiáját és házassági stratégiáit. Nagyon lényeges ugyanakkor, hogy ez volt Magyarországon az első olyan könyv, amely kifejezetten kora újkori meghívókat közölt. (Addig csak a 19–20. századi pozitivisták forráskiadás „okmányi kalászatai” álltak rendelkezésünkre.⁶) A mi szerepünk a munkában a szövegek átírására és a fejregeszták elkészítésére korlátozódott, a regesztázás során azonban számos olyan, a korabeli házasságkötéssel kapcsolatos értelmezési nehézségbe ütköztünk, amelyek további kutatásokra sarkalltak.⁷

A 2005-ben napvilágot látott forráskötet megjelenése óta eltelt időszakban azt tűztük ki célul, hogy a 16. századi beszercei meghívók tanulságait a jogtörténet, az irodalomtörténet, a történettudomány és a néprajz vonatkozó eredményeinek felhasználásával kiegészítsük. Korlátozott mértékben a vizsgálat földrajzi és társadalmi kereteit is kiterjesztettük. A kútfők tekintetében szintén igyekeztünk látóköreinket bővíteni, elsősorban az egyházi szabályozás forrásaival: a szertartáskönyvekkel és egyházi törvénykönyvekkel.⁸ A magyarországi adatokat, amennyire lehetséges volt, megpróbáltuk mindig nagyobb, európai kontextusban is elhelyezni. El kell ismernünk azonban, hogy számos fon-

---

http://www.fibri.de/texte/Wettlaufer_1998_Beilager.pdf – A letöltés időpontja: 2010. jún. 10.) – Nagy köszönettel tartozom Péter Katalinnak, aki előadásom vitájában felhívta a figyelmemet a terminológiai problémára, és kritikájával, markánsan eltérő véleményével álláspontom világos megfogalmazására készítetett.

⁵ Politika és házasság. Menyegzőre hívogató levelek a 16. századi Erdélyből, Kiad. Horn Ildikó – Kreutzer Andrea – Szabó András Péter. Bp. 2005. A szász polgároktól érkezett, nagyon hasonló jellegű, latin és német nyelvű meghívók közlésétől az említett elsődleges kutatási cél folytán tekintettünk el (A közeljövőben e források közlését is tervezzük.) Anyaggyűjtésünk támaszát, legalább is az 1585 előtti időszakot illetően, a beszercei levéltár anyagáról megjelent háromkötetes regesztagyűjtemény képezte: *Albert Berger: Urkunden-Regesten aus dem Archiv der Stadt Bistritz in Siebenbürgen* 1203–1570. I–II. Köln–Wien 1986.; *Ernst Wagner et al.: Urkunden-Regesten aus dem Archiv der Stadt Bistritz in Siebenbürgen*. III. 1570–1585. Köln–Weimar–Wien 1995.

⁶ Ezek leginkább két forrásközlő periodika: a Történelmi Tár és a Genealógiai Füzetek hasábjain jelentek meg. Érdemes megemlíteni még Döbrentei Gábor korai forrásközlését is, amely számos családi eseményre szóló meghívót tartalmaz, többek között Sopron városának írottakat is: Régi magyar nyelvemlékek. 2/II. köt. (Vegyes tárgyú régi magyar iratok 1342–1599.) Szerk. Döbrentei Gábor. Buda 1840. Nr. 102., 178., 201., 240., 245., 252., 283., 300., 307. – A legfrissebb magyar vonatkozású közlésekből kiemelendők még a Pálffy család Pozsonyban őrzött levéltárából kivonatolt meghívók: *Frederik Federmayer: Svadobné a úmrtné oznámenia z pálfiovskej korešpondencie (zo 16.–17. storočia)*. Genealogicko-heraldický hlas 13. (2003: 2. sz.) 34–47. (Ismereteink szerint ugyanő jelentős gyűjtéssel rendelkezik Pozsony város és a pozsonyi káptalan levéltárából is. Ezek elsősorban genealógiai jellegű hasznosítására l. *Uő: Rody starého Prešporoka. Genealogický rozbor obyvatelstva a topografia mesta podľa súpisu z roku 1624*. Bratislava–Pressburg–Pozsony 2003. passim); vő. még számos menyegzői meghívó regesztája az Österreichisches Staatsarchiv, Wien; Allgemeines Verwaltungsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv, Hofkammerarchiv, Familienakten menyegzői és temetési meghívókban ugyancsak igen gazdag anyagából: *Josef Kallbrunner – Julius Neukirch: Aus den Familienakten des Hofkammerarchivs in Wien. Senftenegger Monatsblatt für Genealogie und Heraldik* 1–3. (1951–1956) passim. E munkákra Pálffy Géza hívta fel figyelmemet, amit ezúton is köszönök.

⁷ Értelmezési nehézségeink a megjelent kötet olykor pontatlan fejregesztáiban is tükröződnek.

⁸ Utóbbi törekvésünkben nagy segítségünkre volt Bárh Dániel nemrég megjelent értékes monográfiája: *Bárh Dániel: Esküvő, keresztelő, avatás. Egyház és népi kultúra a kora újkori Magyarországon*. (Szövegek és elemzések 1.) Bp. 2005. főként 51–54.

tos problémát kutatásunk végére érve sem tudtunk kielégítően megoldani: tanulmányunkban ezeket a bizonytalanságokat mindig jelezzük majd. Mivel vizsgálódásunk elsődleges alapját a besztercei meghívók képezik, ezért fő kérdésünk — a házasságkötés rendje — mellett érintünk majd minden olyan a menyegzőkkel kapcsolatos témát, amelyben ezek a levelek eligazíthatnak. A lakodalmaknak a néprajzi és történeti szakirodalmat domináló külsőségeire azonban ebben a tanulmányban csak annyi figyelmet fordítunk, amennyit a levelek szövege indokol.

II. A besztercei forrásanyag

Régóta ismert, hogy az erdélyi nemesség tagjai, illetve maguk a fejedelmek is, a fontosabb családi és egyben társasági eseményekre levélben meghívták a szász városok képviselőit. Ugyanígy történt ez a Magyar Királyságban is, például Felső-Magyarországon, ahol a Kassa vezette városszövetség tagjai rendszeresen részt vettek a nemesi lakodalmakon, és az általános szokást követve hívta meg a költő Balassi Bálint is 1582-ben az alsó-magyarországi bányavárost, Besztercebányát húgai menyegzőjére.⁹ A városok pedig — néhány főúri családhoz hasonlóan¹⁰ — szinte minden hozzájuk érkezett levelet sokáig gondosan megőriztek, így archívumaik a családtörténet pótolhatatlan kincsestárai. Az erdélyi Beszterce (németül Bistritz/Nösen, ma Bistrița Romániában) levéltára még a többi erdélyi szász város anyagához képest is különösen gazdag a családi eseményekre szóló 16–17. századi meghívókban.¹¹ A jelenség hátterében

⁹ H. Németh István: Várospolitikai és gazdaságpolitika a 16–17. századi Magyarországon (A felső-magyarországi városszövetség) 1–2. köt. (Doktori mester munkák) Bp. 2004. 1. köt. 204–205. Egy Lőcse városának küldött kiadatlan meghívó (egyben a latin nyelvű meghívószövegek példájaként): 1553. szept. 28., Krasznahorka. Pelsőci Bebek György meghívja a lőcsei tanácsot Kun Gothárd leányának, Annának a menyegzőjére. „Prudentes ac circumspecti domini et amici nobis honorandi, post salutem et nostram commendationem volumus autem nos hic ea vestris dominationibus notum facere, ut generosam ac magnificam dominam Annam, filiam condam magnifici domini Kwn Gotharth, sororem nostram ritu et consuetudine sacrae matris ecclesiae in coniugium matrimoniale desponsavimus, cuius nuptiae celebrabuntur dominico die proximo post Lucae evangelistae videlicet 22. die mensis octobris hic in domo nostra Kraznahorka. Rogamus itaque dominationes vestras tanquam dominos et amicos nobis honorandos, ut praescripto ipso die, videlicet nuptiarum celebrationis, digneantur [!] interesse, ut inter ceteros aliosque dominos fratresque et amicos simus cum dominationibus vestris honesti. In reliquum est, ut dominationes vestrae felicissime valere optamus. Ex arce nostra Kraznahorka, feria quinta ante festum Michaelis 1553. Georgius Bebek de Pelsevcz [Címzés:] Prudentibus ac circumspectis dominis, iudici, juratisque civibus civitatis Leöchewiensis etc. nobis amicis tanquam honorandis. Magyar Országos Levéltár, Budapest (a továbbiakban: MOL); R 314, 1526 utáni gyűjtemény, Városi iratok 12. d. 4. t. (Lőcse) fol. 18. – 1582. márc. 26., Liptóújvár: Balassi Bálint latin nyelvű meghívója a besztercebányai tanácshoz két húga, Mária és Anna Vágbesztercén tartandó menyegzőjére. Balassi Bálint összes művei. 1. Szerk. Eckhardt Sándor. Bp. 1951. 327–328.

¹⁰ Vö. a Pálffyak említett példáján: *Federmayer, F.*: Svadobné a úmrtné oznámenia i. m.; vagy a Csákyak kapcsán: MOL P 72, Családi levéltárak, Csáky család levéltára, Kassai levéltár Fasc. 526. Nr. passim. Igen sok meghívó maradt fenn a Batthyány és a Zichy család levelezésgyűjteményében is: MOL P 1314, Családi levéltárak, A herceg Batthyány család levéltára, Missiles és MOL P 707, Zichy család levéltára, Fasc. 81. NB. Missiles, passim.

¹¹ Nem véletlen, hogy az Erdélyi magyar szótörténeti tár vonatkozó címszavai is jelentősen támaszkodnak a besztercei meghívókra. A szótár számos olyan levélből közöl idézeteket, amely forráskiadványunkban utóbb teljes szöveggel megjelent: Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár. I–XII. Szerk. Szabó T. Attila – Kósa Ferenc. Bukarest–Bp.–Kolozsvár 1975–2005. (a továbbiakban: EMSzT) „házastárs”

valószínűleg az áll, hogy a Besztercei kerület az észak-erdélyi németség központjaként a Szászföld többi részétől földrajzilag különálló szigetet alkotott, magyar vármegyék vették körül, és így rákényszerült arra, hogy lényegesen erősebb kapcsolatokat tartson fenn a magyar nemességgel, mint az erdélyi szászság többi része.

A levelek összegyűjtése kapcsán vált először világossá, hogy az itt fennmaradt keresztelői, menyegzői és temetési meghívók száma között markáns eltérés mutatkozik. A besztercei levéltár 16. századból származó 127 meghívója közül mindössze kettő szólt keresztelőre és kettő temetésre, az összes többi menyegzőkre. Ráadásul a keresztelőre hívogató levelek nem egyszerű invitálások: a besztercei bírót keresztapaságra kérték fel, a két temetési meghívó pedig fejedelmi temetésekhez kapcsolódott: János Zsigmond és Báthory Kristóf végtisztességéhez. Gyors magyarázatot jelenthet az az evidencia, hogy a menyegzővel ellentétben sem a születés, sem a halál nem tervezhető, és az örvendetes vagy gyászos esemény bekövetkezte után a szükséges szertartást nem lehetett a végtelenségig halasztani. Talán valóban megelölegezhetjük, hogy az erdélyi nemesi keresztelők emiatt sem váltak akkora mérvűvé, mint a menyegzők — a városok képviselőit rendszeresen nem hívták meg ezekre.¹² A helyzet a temetések esetében biztosan bonyolultabb, hiszen a haláleset után — különösen a holttest tárolása szempontjából kedvezőbb téli időszakban, illetve a szertartás előkészületei miatt — gyakran hónapokig is elhúzódott a végtisztesség megadása.¹³ Apor Péter leírásában pedig olyan társadalmi eseményként szerepelnek a temetések, amelyek a lakodalmakhoz hasonlóan nagy vendégsereg jelent meg.¹⁴ Mivel a város 17. századi levelezésében már bőven találkozunk főnemesi/nemesi temetési meghívókkal is, ezért arra kell gondolnunk, hogy időközben megváltozott a temetési szokásrend, és az ünnepélyesebbé vált esemény meghívottjai közé a városok is bekerültek. Mindez egyelőre természetesen csak hipotézis, ám jól illeszkedik Apornak a 17. századi halotti pompát megörökítő jellemzéséhez.

címszó IV. 1272–1274.; „hitlés” (=esküvő) címszó V. 177.; „kézfogás” címszó VI. 624–625.; „lakodalmom” címszó VII. 788–789.; „menyegző” címszó IX. 114–115. – A besztercei levelezésanyagra l. Szabó András Péter: Beszterce város levéltárának történetéhez. Levéltári Közlemények 78. (2007: 1. sz.) 99–127.

¹² A keresztelőről bővebben: Radvánszky Béla: Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században 1–3. köt. Bp. 1986. 1. köt. 153.

¹³ Előfordul azonban más évszakokban is a temetés hosszú halogatása: Széchy György az 1625. augusztus 31-éről szeptember 1-jére virradó éjjelen halt meg (igaz nem otthon, hanem a Zemplén megyei Barkóváralján, és feltehetően gyilkosság áldozataként), özvegye, Homonnai Drugeth Mária pedig 1625. november 20-án küldte el a meghívót Kassa városának a december 14-én a murányi vár kápolnájában esedékes temetésre. Művelődéstörténeti adatok – Kassa város levéltárából. Kiad. Pettőkö Béla. Történelmi Tár (1885) 176–177. További példák (akár egy esztendeig tartó temetési előkészületekre): Géza Pálffy: Die adelige Funeralkultur und Typen von Grabdenkmälern im Königreich Ungarn im 16. und 17. Jahrhundert. In: Macht und Memoria. Begräbniskultur europäischer Oberschichten in der Frühen Neuzeit. Hrsg. Mark Hengerer. Köln–Weimar–Wien 2005. 483–513.

¹⁴ Apor Péter: Metamorphosis Transylvaniae, azaz Erdélynek változása [1736]. Szerk. Tóth Gyula. Bp. 1972. 67–73.; magyar szakirodalom: Weichhart Gabriella: Keresztelő, házasság és temetés Magyarországon 1600–1630. (Művelődéstörténeti értekezések 48.) Bp. 1911. 66–99.; Szabó Péter: A végtisztesség. A főúri gyászszertartás mint látvány. (Mikrotörténelem) Bp. 1989. és frissen, új szemléletben: Viskolcz Noémi: Az Esterházyak temetkezéseiről a 17. században. Művészettörténeti Értesítő 58. (2009: 2. sz.) 245–269.

A besztercei városi levéltárban — a kutatás jelenlegi állása szerint — 124 menyegzőről maradtak ránk a 16. századból adatok, és 111 esetben a meghívó is rendelkezésünkre áll. Nem ritkán egy és ugyanazon lakodalomra a vőlegény és a menyasszony családjától, vagy mindkét házasulandó féltől érkezett meghívó, így összesen 123 ilyen formális levelünk van, ami már elegendő egy komolyabb elemzéshez. Az említett anyagot 35 — lakodalmi előkészületekkel kapcsolatos — segítségkérő levél is kiegészíti. Kisebb számban a szász városi elit menyegzőire is maradtak fenn meghívók. Bár ezek 2005. évi kiadásunkba nem kerültek be, ám adataikat igyekszünk tanulmányunkban ugyancsak hasznosítani. Végül érdemes megjegyezni, hogy az arisztokrácia és a fejedelmi udvar menyegzőire vagy legalább is ezek egy részére a városon kívül az erdélyi szász evangélikus egyház területi igazgatási egysége, a Besztercei Káptalan, illetve annak dékánja is meghívót kapott.¹⁵ A káptalan töredékes anyagából előkerült hét 16. századi meghívót szintén bevontuk vizsgálódásunkba. (Maguk a menyegzők már a városi levelezésből is ismertek voltak, az átfedés teljes.)

III. A menyegzői meghívások és társadalmi hátterük

A menyegzői invitálásokat az esetek többségében a vőlegény, illetve a menyasszony felett atyai vagy gyámi (özvegy anya, testvér, férfirokon) hatalommal bíró személy küldte ki, az erdélyi udvari familiárisok esetében pedig a fejedelmi udvar feje. A meghívók kézbesítésének körülményeit nem ismerjük, talán egy vagy több külön futár kézbesítette ezeket.¹⁶ Azt is csak feltételezni tudjuk, hogy az írásos meghívást szóbeli közlés is kiegészítette. Valószínű, hogy a nemesi menyegzők esetében sem minden család kapott meghívólevelet, hanem csak a távolabb élők vagy a magas státuszúak, a többieket pedig talán az erre rendelt lakodalmi tisztviselő szóban, a levelek megfogalmazásához hasonló kötött beszéddel hívta meg, ahogy az a szász polgárok városon belüli házasságai esetében is történhetett.¹⁷ A városok mint testületek a kora újkorban véleményünk szerint szinte mindig írásos meghívást kaptak.

¹⁵ Jelenlegi ismereteink szerint összesen hét 16. századi menyegzői meghívó maradt fenn a Besztercei Káptalan anyagában. Arhivele Naționale Direcția Județeană Sibiu (a továbbiakban: ANDJS); Capitlul evanghelic C. A. Bistrița (1202–1737) [A Román Állami Levéltár Szeben megyei Igazgatósága, Nagyszeben; A Besztercei Evangélikus Káptalan] Nr. 45a–b., 78., 125., 143., 145., 161., 165. Ezek hat menyegzőre vonatkoznak. Adataikat feltüntettük a tanulmányunkhoz kapcsolódó egyik táblázatban (1. függelék), l. a Századok honlapján: www.szazadok.hu. Kivételt képez Simon Miles szebeni polgármester fiának (Christophnak) Katharinával, Joachim Koch medgyesi szenátor leányával 1574. január 3-án, Szebenben tartott lakodalma (Nr. 143.), amelynek pontos adatait az erdélyi szász menyegzőket feldolgozó tervezett tanulmányunkban tüntetjük majd fel. Itt szeretnénk kifejezni köszönetünket Derzsi Júliának, aki a káptalani levéltár raktári jegyzékét és a felsorolt tételeket készségesen lefotózta számunkra.

¹⁶ Egy dél-német párhuzam: 1547-ben Hans Ölhafen nürnbergi patricius külön követ útján hívja meg vendégeit, ám a forrásból sajnos itt sem derül ki, hogy írásban-e. *Deltmer, H.*: Hochzeitsbitter i. m. 46.

¹⁷ Johann Rudolf Sattler bázeli jegyző és történétíró 17. század eleji, a későbbi vőfélykönyvek előzményének tekinthető művében (*Werbungs-Büchlein*) olyan meghívási beszédet közöl, amely a német nyelvű írott meghívók formuláiból építkezik. *Deltmer, H.*: Hochzeitsbitter i. m. 247–248. A leánykérésre és lakodalomra szánt szövegeket tartalmazó *Werbungsbüchlein* műfajáról: *Dülmen, R.*: Kultur und Alltag i. m. 139–140.

Tudjuk, hogy a korszak legnagyobb nemesi és polgári lakodalmain, a kora újkor hajnalán megjelent, a nemzetközi szakirodalomban nagy menyegzőnek (*die große Hochzeit/big wedding*) nevezett eseményeken akár több száz fő is részt vehetett.¹⁸ A kiküldött meghívólevelek számát illetően csak külföldi összehasonlító adatokkal rendelkezünk: 1620-ban egy schaffhauseni (Svájc) menyegző kapcsán 66 családnak küldtek meghívólevelet. Inkább a maximumot jelezheti egy másik adat: 1666-ban a dániai Odense egyik polgári családja 186 személynek küldött lakodalmi meghívót.¹⁹ A kora újkor átlagos magyarországi és erdélyi nemesi menyegzői esetében, az írásos meghívás anyagi vonzatát is figyelembe véve aligha számolhatunk 10–50 (főnemesek esetében esetleg 100–120) levélnél többel. Bizonyosságot természetesen csak az jelenthetne, ha nálunk is nagyobb számban kerülnének elő az idézett európai példákhoz hasonló meghívólisták.²⁰ A két házaspár családja láthatóan külön-külön küldte ki meghívóit, ám a Bethlen Gábor és Károlyi Zsuzsanna 1605. évi tervezett lakodalmát megelőző levelezés rávilágít arra, hogy a külön invitálás ellenére előzetesen egyeztetettek a meghívotti körről.²¹

Az általunk kiadott levelek címzettje és meghívottja formálisan általában Besztercei város belső tanácsa, néha pedig a főbíró. A meghívó fél azonban természetesen nem számított arra, hogy a teljes, a bíróval együtt tizenhárom tagú testület megjelenik a menyegzőn.²² A számadáskönyvekből kiderül, hogy a kialakult szokásrend szerint a fontosabb lakodalmakon a főbíró és egy szenátor (esetleg feleséggestül), a kismemesek menyegzőin pedig egy szenátor és a város

¹⁸ John R. Gillis: For better, for worse. British marriages 1600 to the present. New York–London 1985. 55–83.; Deltmer, H.: Hochzeitsbitter i. m. 16–42.

¹⁹ Uo. 46–47.

²⁰ Németországban már egészen korai példákat is ismerünk ilyen meghívólistára. Egy 15. század közepi forrás mintegy harminc nevet sorol fel, mégpedig társadalmi állás szerint csoportosítva a személyeket, minden kategória elé beírva egy és ugyanazon menyegzői meghívó rájuk szabott változatát. Wilhelm Crecelius: Einladeschreiben zu einer Hochzeit in Ulm 1459 und Bittschreiben um Übersendung von Wildpret dazu. Alemannia: Zeitschrift für Sprache, Litteratur und Volkskunde der Elsaßes, Ober rheins und Schwabens 10. (1882) 259–261. (Az interneten is: http://commons.wikimedia.org/wiki/Alemannia_Zeitschrift A letöltés időpontja: 2010. jún. 10.) – Magyar anyagból egyelőre csak olyan listát ismerünk, amely a menyegzőn megjelent vendégeket sorolja fel. Thurzó Borbála és Erdődy Kristóf 1612 szeptemberében tartott lakodalmának vendégei (köztük szinte minden magyarországi város követei): Radvánszky B.: Magyar családélet i. m. 3. köt. 11–14.: Nr. 14., ill. Oláhcsászárság Miklós és szlunji Frangepán Anna menyegzőjének (1560. jan. 22., Sopron) 1559 végi vendéglistája: „Szerelmes Orsikám...” A Nádasdyak és Szegedi Kőrös Gáspár levelezése. Vál., a szöveget gond., jegyz. Vida Ti-vadar. (Magyar Levelestár) Bp. 1988. 245–246.: Nr. 188.

²¹ A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára. Szerk. Géresi Kálmán. 4. köt. (Oklevelek és levelezések 1600–1700.) Bp. 1887. 5–15.: Nr. 5–13. Különösen Dengelegi Miklós Károlyi Mihálynak 1605. április 13-án Szatmárról írt levele, amelyben tanácsokat ad Károlyi Zsuzsanna kiházásításának módjáról: „Az menyegzőben való hivatalról úgy kell kegyelmednek végezni, hogy Becs György [a távollévő Bethlen szervezési megbízottja] és Bethlen Gábor hivataljával egyezzen, kegyelmed pedig én tetszésemből arra sokat nem hívat, hiszem hívat Becs György uram, kegyelmed értsen egyet Becs Györggyel, és írja meg kiket hívat őkegyelme, azért talám én is hozzá érkezem.” uo. 10. Nr. 9. – Az iménti ulmi meghívó jelzi, hogy bár ritkán, de előfordul a két család által közösen írt meghívólevél is. Crecelius, W.: Einladeschreiben i. m. 259–261.

²² A besztercei városkormányzat szerkezetéről: Szabó András Péter: Beszterce város fejedelemség-kori kormányzata és politikai elitje. Egy archontológia forrásai és hasznosítási lehetőségei. Urbs: Magyar Várostörténeti Évkönyv 3. (2008) 145–159.

egyik famulusa képviselte Besztercét. Bár nem elképzelhetetlen, de nincs nyoma annak, hogy a település írásban reagált volna a meghívásokra, és úgy tűnik, hogy a tanács vagy a főbíró azonnali szóbeli válaszadása sem jelent meg elvárásaként.²³ Elvétve ugyanakkor megemlítik a meghívók szövegében, hogy „jó választ várnak”, ám a formula a válaszadás módjáról nem ad felvilágosítást.

A meghívók nagy része a közeli Mezőség kisebb-nagyobb birtokosaitól, illetve a fejedelmi udvar tagjaitól származik, de érkezett levél néhány olyan arisztokrata családtól is, amelyeknek törzsbirtokai távolabb feküdtek a Besztercei kerülettől, például a Kalotaszeg legnagyobb birtokosaitól: a Bánffyaktól vagy a Bihar megyét uraló Csákyaktól. Ecsedi Báthory István és Homonnai Drugeth Zsuzsanna 1579. évi, Varannóra (Zemplén megyébe) szóló menyegzői meghívása azonban ritka kivételnek tekinthető. Természetesen ahogy közeledünk Besztercéhez, úgy nő az invitálások száma, és szélesedik a meghívó személyek társadalmi skálája is. A városhoz közeli észak-mezőségi falvakból már egészen jelentéktelen nemesi családoktól is érkeztek meghívók. A leveleket átlagosan egy hónappal az esemény előtt írták meg, de a földrajzi távolság függvényében az időköz lehetett lényegesen rövidebb és sokkal hosszabb is.²⁴

Sajnos nem tudjuk, hogy időben milyen messze nyúlnak a szokás gyökerei. A Német-római Birodalomban, ahol az írásbeliség előrébb járt, a városok már a 15. században is tekintélyes számú írásos meghívást kaptak menyegzőkre,²⁵ az erdélyi és magyarországi viszonyok mellett hasonló gyakoriságot nem tételezhetünk fel. (Az is egyértelmű, hogy itthon egészen a 19. század nagy társadalmi változásáig csak a nemesség és a városi elit intézte a meghívást részint írásban.²⁶) A besztercei levéltárban mindössze két középkori (Mohács előtti) meghívó maradt fenn. Az egyik Hunyadi Mátyástól származik, aki Aragóniai Beatrixszal 1476. október 18-án, Budán tartott lakodalmán az erdélyi város képviselőit is vendégül látta.²⁷ 1526 elején pedig Szapolyai János erdélyi vajda hívta

²³ Az invitálásra adott visszajelzésről egyelőre csak néprajzi párhuzamokat tudunk említeni: Bakó F.: Palócföldi lakodalom i. m. 45.

²⁴ Azt előre is le kell szögezzük, hogy az átlagos egy hónap nem a tervezett egyházi szertartás háromszori kihirdetésével függ össze.

²⁵ Egy példa: 1490. dec. 14. Kynast. Christoph Schoff meghívja a sziléziai Boroszló tanácsát unokahúga menyegzőjére. „Meinn frunntlichen dinst zuvor. Erbernn, wolweisenn, besunder guttenn gonner. Ich fuge euch wissenn, daß ich meiner swester tochter zu der ee außgebenn werde dem nesten sonntag noch der heiligen drei konige tag zu Hirsperg etc. ist meine fruntliche bete an euch, wolt mir zu ern off sulche zeit bey mir sein unnd neben andern heren und frunden frolich zu seine; wil ich umbe euch fruntlich vordinnen. Womete ich euch wider zu ern unnd fruntschafft werden sal, synt ir mich allezeit willig.” Deutsche Privatbriefe des Mittelalters. 1. Bd. Fürsten und Magnaten, Edle und Ritter. (Denkmäler der deutschen Kulturgeschichte. Erste Abteilung: Briefe 1.) Hrsg. Georg Steinhausen. Berlin 1899. 396–397.: Nr. 583.

²⁶ A németországi parasztok körében még a 19. század első felében sem volt jellemző az írásos meghívás, sőt sok helyen a szóbeli meghívás elmaradását a tekintély csorbításának tekintették. A német városi polgárság krémje pedig a 18. században kezdett városon belül is írásos meghívókat küldeni: Deltmer, H.: Hochzeitsbitter i. m. 47–48.

²⁷ 1476. szept. 17. (f. III. p. Exalt. Crucis), Buda. Mátyás király a besztercei bírónak és esküdtt polgároknak. MOL Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban: DF) 247865. Regesztaközlése: Berger, A.: Urkunden-Regesten I. i. m. 88.: Nr. 293. Teljes szövegű közlése: Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen VII. köt. (1474–1486). Hrsg. Gustav Gündich et al. Bukarest 1991. 111.: Nr. 4144.

meg Besztercét pártfogoltjának, Radu de la Afumați havasalföldi vajdának január 14-én esedékes szebeni menyegzőjére.²⁸ Bár 1540 előtt egyetlen más invitálást sem találunk a fennmaradt levelezésben, a város Jagelló-kori számadásai bőven szolgáltatnak erre vonatkozó adatokat. Az első példát 1512-ből ismerjük, amikor a Patócsi család egyik tagja hívta meg Besztercét menyegzőre.²⁹ (Nem tudjuk, hogy a meghívás szóban vagy írásban történt-e.)

A menyegzői meghívások háttérében egyrészt a kapcsolatrendszer ápolása rejtett, hiszen a lakodalom társadalmi szerepének ellátásához és ünnepélyességéhez szükség volt megfelelő létszámú és rangú közönségre, másrészt jól átgondolt számítás, mert a meghívó fél a várostól (és más vendégektől is) értékes nászajándékot és a lakodalomra való felkészülésben támogatást remélt. Bár a hagyományos erdélyi szász történetírás hajlamos volt csak az utóbbi indokot hangsúlyozni, és az invitálásokat a sarcolás egy nemének tekintette, ez erős leegyszerűsítés.³⁰ Jól illusztrálja a társadalmi funkció fontosságát az a levél, amelyet Sibrik Osvát írt 1526 novemberében egy ismeretlen főnemesnek, egyúttal jóakarójának, azt panaszolva hogy meghívása ellenére nem küldte el követét leánya menyegzőjébe, és ezzel szégyenbe hozta: „Ha megtéríthetném ezbeli bánatomat, az mi ezen vagyon, higgye meg kegyelmed szómat, hogy hitem szerént mondom, hogy az mi ajándokot az menyegzőre mind urok, mind nemesek hoztak és küldtek, mind kész volnák odaadnom, csak tekegyelmed ne kisebbít volna engem evvel, maga száz forintnál sokkal többet téssen.”³¹

²⁸ 1526. jan. 2. (*in crastino Circumcis. Dom.*), Szeben. Szapolyai János erdélyi vajda a besztercei bírónak és esküdt polgároknak. MOL DF 247793. Regeszta közlése: Berger, A.: *Urkunden-Regesten I. i. m.* 229–230.: Nr. 856. Teljes szövegű közlése: *Documente privitoare la istoria Românilor. XV/1.* Ed. Nicolae Iorga. Acte și scrisori din arhivele orașelor ardeleni (Bistrița, Brașov, Sibiu) 1358–1600. București 1911. 286–287.: Nr. 521.

²⁹ A menyegzőre vonatkozó adatok a városi számadásokból származnak 1512. dec. 12. (*in ipsa d. Luciae*): „Item misso /domino Gabriele/ domino Patoschj vina passa misimus intuitu honoris ad nupcias f. 0 d. 66 Eidem pro panibus albis f. 0 d. 64.” 1512. dec. 10. (*f. VI. p. Concept. virg.*) „Item misso domino Gabriele ad nupcias domini Patochy expensae f. 0. d. 23.” MOL X 1248, Beszterce – Számadások. IV. a. Nr. 13. *Städtische Rechnungen 1511–1513.* 160., ill. 162. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy korábban nem érkeztek hasonló meghívások a városhoz. Talán csak azért tűnik fel 1512-ben a szokás, mert ez az első nagyobb terjedelmű besztercei számadáskönyv.

³⁰ A szokásra Beszterce vonatkozásában először Friedrich Kramer hívta fel a figyelmet, aki ezt — és általában a tiszteleti ajándékok (*Ehrung*) küldésének gyakorlatát — meglehetősen egyoldalúan és elítélően értékelte: *Friedrich Kramer: Beiträge zur Geschichte der Stadt Bistritz in den Jahren 1600–1603.* Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde 12. (1875: 3. sz.) 433–435., ill. *Uő: Bistritz um die Mitte des 16. Jahrhunderts.* Uo. 21. (1887: 1. sz.) 46–50.

³¹ Érdemes a fenti utóirat mellette a levél szövegtörzsét is idézni, mivel páratlan egyértelműséggel fejezik ki a meghívás társadalmi funkcióját. 1526. nov. 30., Szarvaskend. Sibrik Osvát levele. „Nagyságos uram, szolgálatom után ezt írhatom kegyelmednek, az én öremembe, az leányom menyegzőjében, ígven nyomoréta engemet annyi sok jámbor előtt, hogy kegyelmed senkit ide nem küldte. Engem kegyelmed egy jámbor szolgálja ideküldésével megtisztosíthat vala. Ha kegyelmed kárította hat vagy hét forintjára tafotát küldeni, az Isten tudja, hogy száz forinttal szolgáltam volna meg kegyelmednek. Senki előtt ugyan nem szégyellem, hogy kegyelmednek itt követi nem volt, mint az én uram előtt és asszonyom előtt, mert azok azt értették, hogy én kegyelmednél feljebb becseltem, hogy amint immár megértik. Az egyéb uraknál, kik ide küldték követeket, Isten bizonságom benne, hogy mindeniknél nagyobb bizodalom volt kegyelmedben, hogy engem az én erőmemben kegyelmed az sok jámbor előtt megtisztosít.” [általunk modernizált szöveg] *Négyszáz magyar levél a XVI. századból. 1504–1560.* Szerk. Szalay Ágoston. (Magyar Leveles Tár 1.) Pest 1861. 3. (Az interneten

Természetesen azt sem kívánjuk vitatni, hogy a társadalmi vonzat mellett az anyagi is nagy fontossággal bírt, hiszen a legtöbb magyarországi és erdélyi menyegző — a mai lakodalmakhoz hasonlóan — a német tudományos terminológia szerinti *Gebehochzeit* volt, azaz a rendezvény költségeit a vendégek nászajándékainak anyagi értéke kompenzálta, esetenként komoly nyereséghez is juttatva az ifjú párt.³² A menyegzőn való részvétel sokszor valóban terhes volt Beszterce számára, és előfordult, hogy kibújt a meghívás alól. Ebben a szebeni tanács sietett segítségére, amely ilyenkor az egész Szász Egyetem nevében adta át ajándékait – igaz, minden bizonnyal az *Universitas* közös forrásait felhasználva. A felső-magyarországi városszövetség köreiből egyébként egészen hasonló egyeztetések előzték meg a fontosabb és ezért anyagilag megterhelő menyegzőket.³³ Ám arra is van adatunk, hogy még az erdélyi szász evangélikus egyházon belül is alkudozás zajlott a részvételt és a nászajándékot illetően.³⁴

Egy közelgő menyegző azonban nem csak a nászajándék miatt jelenthetett terhet a város számára. A lakodalmak komoly szervezési, logisztikai kihívásokkal szembesülő rendezői igen gyakran fordultak Besztercéhez különböző kívánságokkal. Legtöbbször asztali (ón-) és konyhai (vas-) edényeket kértek kölcsön, akár több százat is, mivel ritkán volt egy nemesi háztartásban a lako-

---

is: <http://books.google.com> – A letöltés időpontja: 2010. jún. 10.) A levél újabb, facsimilével is ellátott kiadása: Középkori leveleink 1541-ig. Szerk. Hegedűs Attila – Papp Lajos. (Régi magyar levéltár 1.) Bp. 1991. 138–141.: Nr. 63. (Eredetije: MOL Diplomataikai Levéltár 47699.)

³² A kora újkori menyegzők fajtáiról: *Dettmer, H.*: Hochzeitsbitter i. m. 31–35. Nagyszerű példa a menyegzői részvétel anyagi terhére az a levél, amelyet 1539-ben Batthyány I. Ferenc írt Batthyány Kristófnak, arról értesítve, hogy nem tud elmenni Hampo (Ernuszt) Gáspár menyegzőjére, és egyelőre a nászajándékba sem tud beszállni. 1539. aug. 27., Németújvár. „Írod azt, hogy Hampo uram menyegzőre hítt, semmi ellenem benne, ha elmígy, vagy ha ezer forint ára ajándokot küldesz neki, csak legyen miből. Engemet is elhítt, de én most az Szalónak dolgát egy tánc kedvéért el nem hagyom. [...] Az kupa árába nem mondom hogy nem adatok valamit idővel az harmincadossal, de most nem lehet, mert az kétezer rénes forintot kell megszerzeni, kit kell fizetnem. Anékül is Szent Mihály napjára ötezer forintot kell fizetnem, valahol teszem szerit. Azért higgyed, hogy most nincs mit adnom, de idővel vagy pínzt szerezheth vagy marhát ott Potolba [egykor Pettau – ma Ptuj Szlovéniában] a harmincados. Meghagyom, hogy érte legyen, csak írd meg, hány gira volt a kupa, mert más pohár is volt mellette, nem tudom, hány gira volt.” [általunk modernizált szöveg] Középkori leveleink i. m. 442–447.: Nr. 186.

³³ A gyakorlat egyik korai forrása az a levél, amelyet Eperjes város tanácsa írt 1523. január 18-án (*am tage der hayligen Prisce ionchfrawen*) a bártfaiaknak ecsedi Báthory István nádor közelgő menyegzője kapcsán, felvetve a közös részvétel szükségességét. MOL DF 218118. A forrást idézi: *H. Németh I.*: Várospolitikai és gazdaságpolitika i. m. 1. köt. 204. – Itt szeretnénk jelezni, hogy Báthory István menyegzőjéről hamarosan megjelenik C. Tóth Norbert tanulmánya, a vonatkozó források közlésével.

³⁴ „Non dubito, quin litterae illustrissimi principis nostri, item spectabilis et magnifici domini Hagymasy iam dudum ad vos pervenerint, quibus ad suas nuptias, quae ad dominicam sequentem festum Circumcisionis Domini, videlicet octavam diem ianuarii Enyedini celebrabuntur, perhumaniter invitamini. Etsi vero illas nondum accepistis, tamen litterae suae celsitudinis ad nos datae non obscure ostendunt totam universitatem nostri ordinis eo vocari. Unde satis colligimus, quod facto opus sit. Quocirca mentem tuae dominationis ac reverendorum dominorum vestri capituli nobis aperiri cupimus, utrum privatam aliquod munus vestri solius capituli nomine offerre velitis, aut publicum communi totius [universi]tatis nostrae dandum censeatis. Iterum an [...] ser principis seorsim, et magnifico domin[o...] similiter seorsim, et quanti utriusque [...] ex]istimatis.” [1575. dec.] Egy erdélyi szász egyházi méltóság (vsz. a Berethalomban székelő szuperintendens) a Besztercei Káptalan dékánjának, Valentinusnak, csonka levél. ANDJS Capitlul evanghelic C. A. Bistrița Nr. 45a.

dalmi ebéd megfőzéséhez és tálalásához elegendő edény.³⁵ (A szokásnak jól ismerjük néprajzi párhuzamait. Ezekből és a korabeli forrásokból világos, hogy az evőeszközöket viszont a vendégeknek kellett magukkal hozni.³⁶) Az edényeken kívül kértek gyertyatartókat, viszonylag gyakran igényeltek szállítást, építőanyagot, kézműveseket, és olykor még a város zenészeit is kölcsönvették. Wesselényi Gáspár 1577 őszén tartott lakodalmának előkészületeihez öt segítségkérő levél is megmaradt, ebben az esetben a lakodalmas ház építéséről is egészen pontos képet kapunk. A Wesselényi család erőfeszítéseinek 17. századi párhuzamaként említhetjük Teleki Mihály leányának (Annának) és Apafi Mihály fejedelem unokaöccsének (Miklósnak) szintén a besztercei levelezésből ismert, 1675–1676. évi menyegzői készülődését, amelyhez a Kolozs megyei uzdi-szentpéteri udvarház egy teljes építési fázisa kapcsolódott. A fejedelem és Teleki Mihály kérései alapján képet alkothatunk a kevésbé ismert 16. századi lakodalmak szervezéséről is.³⁷ Erdélyi Gergely és Gyulai Anna 1584. évi menyegzője egy néprajzi adalékkal is szolgál: a rendezők ekkor fenyőágakat kértek Besztercétől a lakodalmas ház díszítéséhez. (A termékenységű szimbólumként is szolgáló fenyőágak a hegyvidéki területeken a közelmúltban is előszeretettel használták lakodalmi kellékként.³⁸)

A várost a menyegzők miatt terhelő költségek azonban igazán csak a számadáskönyvekből rajzolódnak ki. Ezekben számos olyan menyegző bukkan fel, közöttük főnemeseké is, amelyeknek az iratanyag „rostálódása” miatt a levelezésben nem maradt nyoma (meglepően szerény a kettő metszete), másrészt pedig kiderül, hogy Beszterce — általában ajándékként és valószínűleg szóbeli kérésre — igen komoly mennyiségű húst, halat, bort, finom pékárut és fűszert (sáfrány, bors) küldött a menyegzőkre.³⁹ A város kasszáját terhelték a kiküldöt-

³⁵ A nemesi háztartások is kölcsönöztek egymástól a menyegzőre edényeket és egyéb tárgyakat: 1540. szept. 28., Németújvár. Batthyány I. Ferenc Batthyány Kristófnak. „Továbbá ha Rátkai Pál ott vagyon valahol, tehát menj hozzá, talám ott vagyon Jurketincsben. Kérjed én szómmal, hogy valami ezüstmívet adjon az menyegzőre, valami kárpitot is. Ím kredence levelet [*Credentzbrieflitterae credentiales* = küldött kilétét igazoló megbízólevél] írtam neki réád. Ha kívánja, én kétél levelet [*litterae obligatoriae* = kötelezvény] adok neki a marháról, hogy épen megvizsik neki.” Középkori leveleink i. m. 549–551.: Nr. 216.

³⁶ *Bakó F.*: Palócföldi lakodalom i. m. 46.; *Apor P.*: Metamorphosis i. m. 55.; *Radvánszky B.*: Magyar családélet i. m. 1. köt. 237.

³⁷ *Kovács Zsolt*: Teleki Mihály építkezéseiről. In: Erdély XVII–XVIII. századi építészetének forrásai. Szerk. *Uő.* (Sapientia könyvek 4.) Kolozsvár 2004. 115–167. (a vonatkozó levelek kiadásával) A nevezetes menyegzőt 1676. szeptember 9-én tartották: *Radvánszky Béla*: Nyomatott házassági jelentés 1676. évből. Turul 7. (1889) 168–170.

³⁸ A szokás százföldi elterjedtségéről: *Misch Orend*: Brauchtum der Siebenbürger Sachsen. Die Hochzeit. 4. Teil. Forschungen zur Volks- und Landeskunde 46–47. (2003–2004) 279.

³⁹ Előzetes jelleggel az 1540 és 1570 közötti időszak számadáskönyveit néztük át lakodalmak után kutatva. Egy meghívó alapján ismert menyegző költségei (Bekes Gáspár és Harinnai Farkas Anna 1567. nov. 27–30. között tartott lakodalma): 1567. nov. 27. „Die eiusdem [!] in nuptiis Stephani Czerenj domini consumserunt d. 43. Item pro vectura eodem d. 25. Item pro vectura d. 40. Item pro scypho deurato in nuptias domini Wolffgangi Harinnai f. 25. d. 50. Summa f. 26. d. 58.” 1567. dec. 4. „Item pro similibus vario tempore acceptis in istas etiam praecipue nuptias Harinenses Czereni, domini Bekes f. 12. ... pro vectura Heut Gheorg in causa Bekes et pro panibus etc. d. 92.” – MOL X 1248. IV. a. Nr. 26. Städtische Rechnungen 1556–1569. [A Kolozsvárott őrzött eredeti a hiányzó kötetek miatt jelenleg a IV. a. Nr. 24. jelzet alatt] (297. tekercs) 567–568. Még az sem világos, hogy Cserényi István itt milyen szerepben tűnik fel. – Egy ismeretlen menyegző Kendi Ferenc családjából:

tek költségei, illetve az élelmiszerek fuvarozására fordított összegek is. A legnagyobb kiadási tételt az igazán fontos emberek menyegzőin átnyújtott nemesfém (ezüst, illetve aranyozott ezüst) kupák, poharak és ritkábban szőnyegek jelentették. Ezek nem csak nászajándékként tűnnek fel, hanem általános tiszteleti ajándékként is gyakoriak, nem kizárólag városi közegben, és nem pusztán Erdélyben, hanem Európa-szerte, így természetesen a Magyar Királyságban és a bécsi Habsburg-udvarban is. Hogy csak néhány hazai példát említsünk: Albert Huet szebeni királybíró 1575. évi menyegzőjére szintén kupát küldött ajándékba Báthory István lengyel király, és 1579-ben Sebastian Ambrosius Lahm, az ismert szepességi humanista ezüstserleget kapott a késmárki tanácstól lakodalma alkalmából.⁴⁰ A poharakat és kupákat Beszterce általában nem külön a menyegzőkre készítette, erre gyakran az eseményig hátralévő idő sem lett volna elegendő, hanem ajándékozási céllal felhalmozott állandó készletéből választott ki egy megfelelő, a meghívó személy társadalmi súlyához méltó súlyú darabot. (A raktáron lévő nemesfém dísz tárgyak az év végi zárszámadásokban is mindig szerepelnek.)

Sajnos genealógiai célú felhasználásra a számadáskönyvek csak korlátozottan alkalmasak, mert egyrészt a *honoris intuitu* fordulattal jelzett tiszteleti ajándékok tömegéből csak akkor lehet egyértelműen kiszűrni a menyegzőkkel kapcsolatosakat, ha szerepel az *in/ad nuptias* kifejezés is; másrészt az *ad nuptias* szókapcsolat után birtokos esetben álló személynév nem a házassulóra utal, hanem a lakodalom rendezőjére, a meghívó küldőjére. Nagyon ritka az, amikor legalább a vőlegényt vagy a menyasszonyt feltüntetik. Harmadrészt a menyegző időpontját is sokszor csak hozzávetőlegesen lehet meghatározni, mert a költségek a kifizetés, és nem az esemény időpontjánál szerepelnek a számadáskönyvben.

IV. A menyegzői meghívók nyelve és felépítése

A meghívók kezdetben mind a 16. századi Erdélyben, mind a Magyar Királyságban egyöntetűen latinul íródtak. A besztercei anyagban 1560-ból szár-

---

1549. dec. 4. (*f. II. p. Blasii*) „Eodem die pro panibus, semellis ad nupcias domini Francisci de Kendt dono missis d. 64.” 1549. dec. 4. (*f. II. p. Blasii*) „Eodem die pro apro silvestri dicto domino Francisco ad nupcias misso f. 1. d. 50.” 1549. febr. 6. (*f. II. d. Dorothee virg.*) „Eodem die missis dominis Petro Regheny et Michaeli Wrischer ad nupcias domini Francisci de Kendt expensae d. 75.” MOL X 1248. IV. a. Nr. 24. Städtische Rechnungen 1547–1553 [A Kolozsvártott őrzött eredeti a hiányzó kötetek miatt jelenleg a IV. a. Nr. 22. jelzet alatt] (296. tekerces) 87–88. – A besztercei számadáskönyvek családi ünnepekkel kapcsolatos 16. századi bejegyzéseit a közeljövőben külön közleményben szeretnénk megjelentetni, mégpedig mind a nemességre, mind a szász polgárságra vonatkozókat. Utóbbi csoportból leggyakrabban a besztercei tisztségviselők és városi alkalmazottak szerepelnek, de bőven találunk adatokat a szebeni, brassói stb. városi vezetőrétegre is.

⁴⁰ Albert Huet (Süveg Albert) menyegzőjéhez: *Misch Orend*: Brauchtum der Siebenbürger Sachsen. Die Hochzeit. 1. Teil. Forschungen zur Volks- und Landeskunde 40. (1997: 1–2. sz.) 223. – Lahm nászajándékához, számos más hasonló szepességi adatot is felsorolva: *Sebők Marcell*: Humanista a határon. A késmárki Sebastian Ambrosius története (1554–1600). (Mikrotörténelem 1.) Bp. 2007. 73., vö. még számos fejedelemségi és királysági példa: *Kiss Erika*: Udvari ötvösség a 17. században a királyi Magyarországon és az Erdélyi Fejedelemségben. Doktori disszertáció ELTE BTK. Bp. 2001. passim, főként 8–17.: Ötvösművek mint ajándékok című fejezet.

mazik az első magyar nyelvű darab, a más levéltárakból kiadott levelek között azonban már 1531-ből ismerünk egy hasonlót.⁴¹ Erdélyben csak az 1580-as évektől kerülnek többségbe a magyar nyelvű meghívólevelek. Az anyanyelvi írásbeliség erdélyi megerősödésnek keretében a szász elit is ekkortájt térhetett át a német nyelvű írásos meghívásra, invitációiknak az 1590-es évekből származó nagyobb sorozata kizárólag német levelekből áll. A Német-római Birodalomban ezzel szemben a 15. században is az anyanyelvű invitálás volt a jellemző, 1446-ból már ismerünk német nyelvű menyegzői meghívót.⁴² Itt csak a humanista értelmiségiek, a *respublica litteraria* tagjai részesítették előnyben a latin invitálást.⁴³

A menyegzői meghívók felépítése — a levél nyelvtől csaknem függetlenül — az egész késő középkorban és kora újkorban egységes képet mutat, ami arra enged következtetni, hogy általánosan elterjedt minta nyomán íródtak.⁴⁴ Az invitáló levelek felépítésének és kifejezéseinek ősforrását talán valamely latin nyelvű humanista levélgyűjteményben kell keresnünk.

⁴¹ 1531. okt. 21., Zajk. Zichy Rafael Nádasdy Tamásnak. „Nagyságos és kegyelmes uram, szolgálomat írom tekegyelmednek mint kegyelmes uramnak, adom megtudni tekegyelmednek mint kegyelmes uramnak, hogy Szent Márton nap után való vasárnap [nov. 12-én] hozom meg házamhoz Zajkra az én mátkámat, Erzsébet asszont, az Szele Balázs leányát, és az tekegyelmed hűgát [unoka-hűgát]. Azért kérem tekegyelmedet mint kegyelmes uramat, hogy az nap legyen az én vendégem tekegyelmed Zajkon az én tisztességembe és örömembe. Ha az Úristen éltet ez világba engemet, örökké meg akarom tekegyelmednek szolgálnom, mint kegyelmes uramnak. Továbbá kérem tekegyelmedet mint kegyelmes uramat, hogy tekegyelmed megbocsássa énnekem, hogy én magam személye szerént nem mehettem tekegyelmedhez ez dologért. Tudja tekegyelmed, hogy érteném, hogy úgy kellene lenni, de sok futóságom és gondom volt és vagyom ez mastani tisztességemre...” [általunk modernizált szöveg] Az utolsó mondatból az is kiderül, hogy az adott esetben a vőlegény által végzett személyes meghívása lett volna az elvárás. Középkori leveleink i. m. 239–241.: Nr. 105. – Egy másik, kiforrottabb szerkezetű korai menyegzői meghívó: 1555. jan. 25., Szepeskáptalan. Szöllősy János ismételt meghívja Kassa városát menyegzőjére. *Döbrentei, G.*: Régi magyar i. m. 102–103.: Nr. 84. – Valószínűnek tartjuk, hogy a családi és városi levéltárak módszeres átnézésével sem vagy csak kivételesen találunk 1531-nél korábbi magyar nyelvű meghívót, és talán még az 1530–1540-es évekből is pusztán néhány kerülne elő.

⁴² 1446. febr. 23., Coburg. Vilmos szász herceg meghívja bátyját, Frigyes szász választófejedelemet Ausztriai Annával tartandó menyegzőjére, és az azt kísérő lovagi tornára. *Steinhausen, G.*: Deutsche Privatbriefe i. m. 44–45.: Nr. 58.

⁴³ Latin nyelvű meghívót küld például Hermann Schedel (1410–1485) nürnbergi orvos unokaöccsének, a neves Hartmann Schedelnek (1440–1514) unokatestvére (Barbara) menyegzőjére. 1475. okt. 17. előtt, Nürnberg. „Salutem plurimam dicit. Aliquot refluxis diebus, doctor egregie et patre carissime, Barbaram virginem filiam sororis mee felicis recordacionis cuidam vicino domino nomine Joanni Grunwaldyr consensu patris, meo ac ceterorum consanguineorum desponsavi, uti scriptis Georgii intellexisse vos plenarie haud dubito, die lune XVII. Octobris ipso die divi Galli proxime [nuptias] celebraturus. Cum autem in huiusmodi nuptiarum sollempniis presencia amicissime persone vestre honoris plurimum et decoris nobis omnibus allatura sit, non est, qui nesciat, eapropter maiorem in modum iterum atque iterum rogo, quatenus pro vestra in me benevolentia, pro meo item in vos amore, studio et observancia hunc ipsum nupciarum diem iocundissima vestra presencia decorare non recusetis una cum conthorali...” Hermann Schedels Briefwechsel (1462–1478). (Bibliothek des Litterarischen Vereins in Stuttgart 196.) Hrsg. Paul Joachimsohn. Tübingen 1893. 202–203.: Nr. 98. (Az interneten is: <http://www.archive.org/details/texts> – A letöltés időpontja: 2010. jún. 10.)

⁴⁴ A kérdésre Bartók István hívta fel a figyelmemet előadásom vitájában, segítségét ezúton is köszönöm.

Magyarországon a 15. század elejéről ismerjük az első olyan (természetesen latin nyelvű) levelet, amely már a műfaj számos kötelező elemét mutatja.⁴⁵ Egy, a 16. század közepéről származó bilingvis levélminta pedig kitűnően jelzi, hogy az ekkor feltűnő magyar nyelvű meghívókat a latin nyelvű invitálások szabad fordításainak kell tekintenünk.⁴⁶ A műfaj szabályait Magyarországon kezdetben valószínűleg az ilyen feljegyzések terjesztették, és nem a klasszikus formuláskönyvek, mivel az ismert hazai formulariumok láthatóan csak a 17. századtól „hígnak fel”, ettől kezdve tartalmazznak a jogbiztosító iratok mellett komolyabb misszilis jellegű anyagot is. A 17. század különböző (kancelláriai, ítélőmesteri, szolgabírói stb.) vegyes formuláskönyveiben azonban már nagyon gyakran fordulnak elő menyegzői, temetési és keresztelési meghívók, néha több változatban is, attól függően, hogy ki a levél küldője.⁴⁷ Forrásainkban az irattípus egykorú latin nevét is megtaláljuk: *invitatio/invitatoriae [litterae] ad nuptias*.

A meghívók szövege — függetlenül attól, hogy nemesnek, városnak vagy más testületnek küldték — szinte minden esetben a következő egységekre tagolódik.

- 1) Megszólítás, köszöntés. Általában latinul, a megfelelő magyar és német nyelvű formulák csak a 16. század végétől kezdenek elterjedni. A városoknak írt levelek esetében a megszólított vagy csak a főbíró (*Prudens et circumspecta dominatio*) vagy vele együtt az egész belső tanács is (*Prudentes et circumspectae dominationes*).
- 2) *Arenga*, amely arra hívja fel a figyelmet, hogy az embernek Isten rendelése értelmében házasságban kell élnie. A terjengősebb megfogalmazásokban Éva teremtésének ígéje kerül elő: „Nem jó az embernek egyedül lenni”/ „Non est homini esse bonum” (1 Mózes 2:18.) – Az első emberpár története egyébként a katolikus és protestáns esketési prédikációk vezető témája. Sokszor csak a „divina ordinatione”/ „Isten rendelése szerint”/ „durch Gottes Ordnung und Fürsorge” kifejezés marad a kötelező teológiai indoklásból. Néha kiegészíti ezt egy arra utaló megjegyzés is, hogy az elhatározás a rokonság „tetszéséből” történt.
- 3) A menyegzőt megelőző házasságkötési cselekmény és a közelgő menyegző bejelentése a házasfelek, azok apja, illetve özvegy menyasszony ese-

⁴⁵ 1402 után. (szept. 20 körül), Kőrösszegi Csáky Miklós és György az Egerszegieket az ő és nővérük lakodalmára meghívják: Oklevéltár a gróf Csáky család történetéhez. I–II. Szerk. Bártfai Szabó László. Bp. 1919. I. 227.

⁴⁶ A Tomori Egyed és Patócsi Margit menyegzőjére hivatató, keltezetlen, kétnyelvű meghívószöveg az Egyetemi Könyvtár egy 1549-ben megjelent nyomtatványában maradt fenn. A magyar változat csak a menyegző helyének és időpontjának megjelölésében tér el a latin változattól. A forrás közlése: Régi Magyar Költők Tára (a továbbiakban: RMKT). XVI. sz./4. (1540–1575). Szerk. Szilády Áron. Bp. 1883. 299.

⁴⁷ Kovachich Márton György klasszikus forráskiadványában több ilyen 17. századi vegyes formuláskönyv tartalomjegyzékét is közölte. *Kovachich Márton György: Formulae solennes styli in cancellaria, curiaque regum, foris minoribus ac locis credibilibus, authenticisque regni Hungariae olim usitati*. Pest 1799. 108–121.: Nr. 10. (a gyulafehérvári *Batthyaneumból*), 121–135.: Nr. 11. (a budapesti Egyetemi Könyvtárból) Az utóbbiban a következő változatok találjuk menyegzői meghívóra: „No. 145. Invitatoriae ad nuptias per patrem sponsae exaratae No. 146. Aliae Sponsi No. 147. Aliae Vidui No. 148. Aliae Parentis Sponsae.” uo. 132.

tén az előző férj megnevezésével. A közlést sok esetben az a feltételezés vezeti be, hogy a meghívottak más forrásból már bizonyosan értesültek az eseményről.

- 4) A menyegző helyének és idejének megadása.
- 5) A tulajdonképpeni meghívás. Ahogyan azt említettük, a városoknak szóló meghívókban gyakran nem írják le, hogy pontosan hány személyt is várnak.
- 6) A meghívás indoklása, amely mindig az, hogy a címzett jelenléte emelni fogja az ünnepség fényét. A latin levelekben a használt ige jellemzően: *ornare/condecorare*, a német nyelvűekben pedig a fordításnak tekinthető *preisen/zieren* kifejezéseket alkalmazzák. A magyar meghívók ugyanezt a másik oldalról fogalmazzák meg: a házigazda avagy házasfél a többi meghívott előtt *dicsekedhet* és *tisztelkedhet* a vendég jelenlétével.
- 7) A meghívó küldője a szívességért, a címzett jelenléteért cserébe jövőbeni szolgálatait ígéri.
- 8) A missziliseknél szokásos záró jókívánságok, dátum, aláírás.

Végül a levelek egy részénél a hatodik egység után vagy az utóiratban a lakodalmi előkészületekkel kapcsolatos, már említett kérések sorakoznak, ezeket azonban általában külön levelekben fogalmazták meg.⁴⁸ Hangsúlyozandó azon-

⁴⁸ Álljon itt példaként két magyar nyelvű meghívó. Az egyszerűbb változatot özv. Patócsi Ferencné Szerecsen Krisztinának a besztercei levelezésben fennmaradt 1567. évi invitálása képviseli: „Szolgálatomat ajánlom kegyelmeteknek, mint bízott uraimnak. Továbbá hiszem, hogy kegyelmeteknél nyilván vagyom, hogy én az Úristennek rendelése szerint az én leányomat Patócsi Annát, az néhai Dienesi Lászlónét adtam az vitézlő férfiúnak, Csáky Pálnak, kinek menyegzője napja leszen Keresztelő Szent János napján, azért kegyelmeteket kérem, mint tisztelendő uraimat, hogy az felül megmondott Keresztelő Szent János napján legyen jelen kegyelmetek az bonyhai házunknál, hogy én az kegyelmetek jelenlétével tisztelkedjem az több uraim és atyámfiai között, kit én kegyelmeteknek mind az én gyermekimmel egyetemben jövőre megszolgálók. Az Úristen tartsa meg kegyelmeteket minden javaitokkal. Ez levél költ Bonyhán, Pünkösöd havának huszonnegyedik napján, 1567. Szerecsen Krisztina, néhai kecskeméti Patócsi Ferencné” Politika és házasság i. m. 47–48.: Nr. 22. – A második példa egy gazdag nógrádi birtokos nemesnek, Nógrád vármegye későbbi alispánjának (1658–1665), az evangélikus Libersey Mihálynak 1638-ban kelt, a műfaj átlagához képest igen cirkalmas menyegzői meghívója: „Generose domine mihi confidentissime! Az lévén az mindenható Istennek ez világ teremtésétől fogva bölcs tanácsa, hogy az emberi nemzetnek megmaradásáért az szent házasságbeli társaságot rendelje, azt mind attúl fogva az Istennek akármely időbeli hívei és anyaszentegyháza is ő szent felségének tartozó engedelmessége szerént való szép törvénnyel és rendtartással követte. Mely ő szent felségének szent szerzése és az mai időbeli anyaszentegyházának is dicséretes jó rendtartása szerint, az én jóakaró uraim és atyámfiai tetszésekből és akaratajkból jegyzettem el magamnak gyűrűnkváltással jüvendőbeli házas társaságra az néhai nemzetes és vitézlő Istenben elnyugodt Földváry György uram hajadon leányát, úgy mint nemzetes Földváry Zsófiát, mely dolognak teljességét, közöttünk lejendő kézfogást és szent házasságnak menyegzei lakodalom solennitását azon felől megírt jóakaró uraimmal és atyámfiaival egy akarattal rendeltük ez 1638. esztendőbeli októbernek 18. napján szécsényi praesidiumban celebráltatni. Kegyelmedet azért nagy bizodalmasan és szeretettel kérem, méltóztassék kegyelmed 17. napján októbernek parócai házamnál asszonyommal őkegyelmével együtt vacsorán jelen lenni, hogy az felül megírt nap hagyott helyre, kézfogásunk és szent házasságunk lakodalom solennitására kegyelmeddel együtt mehessek, és az kegyelmed jelenlétével tisztelkedhessem. Mely kegyelmed hozzám mutatandó jóakaratajt teljes életemben meg igyekezem szolgálni. Jó választ várok kegyelmedtül. In reliquo generosam dominationem vestram quam diutissime foeliciter valere cupio. Datum Parotsae die 9. Octobris, anno domini 1638. /Generosae dominationis vestrae servitor paratissimus: Michael Liberthey manu propria” Nógrád Megyei Levéltár, Balassagyarmat; XIV. 3. Nagy Iván akadémikus-történész iratai D/1. fol. 1810.

ban, hogy a meghívószöveg egyes alkotóelemei olykor összecsúsznak, egy mondatba kerülnek, ám ez a szerkezet lényegén nem változtat. (A besztercei meghívók adatait az áttekinthetőség kedvéért egy táblázatban dolgoztuk fel, ez szolgál majd a további vizsgálódás legfontosabb alapjául.⁴⁹)

Anélkül, hogy rátérnénk tanulmányunk fő kérdésére, érdemes megjegyeznünk, hogy a fenti levelek egy nagyon lényeges dologban különböznek a jelenkor meghívóitól, nevezetesen abban, hogy csak a legkritkább esetben említenek egyházi szertartást. Ha a középkori és kora újkori menyegzői meghívók közvetlen műfaji utódját tekintjük, szintén erős a kontraszt. A 18. század második felében tűntek fel Magyarországon, kezdetben csak a főnemesség körében és az első időszakban főleg német nyelven, a nyomtatott házassági értesítők, amelyek a 19. századra teljesen kiszorították a hagyományos meghívókat.⁵⁰ (Igaz az értesítő típusnak létezett kézírásos változata is.) Ezek az egészen egyszerű szerkezetű levelek mindössze két részből álltak: az első mondatban bejelentették a tervezett házasságot (a pár, illetve a szülők nevét és címeit pontosan feltüntetve), majd a második bekezdésben közölték az egyházi esküvő (*Traung, kirchliche Traung, priesterliche Traung, priesterliche Einsegnung/ esketés, egyházi áldás, egyházi szertartás*) helyét és idejét.⁵¹ A teljesen semleges megfogalmazást csak a 19. század közepétől kezdi néha felváltani a szó szoros értelmében vett meghívás, és ekkor tűnik fel az a később népszerűvé vált szokás, hogy az esküvő bejelentése mellett a lakodalom vagy a vacsora paramétereit is

⁴⁹ Terjedelmi és technikai okokból tanulmányunk táblázat-mellékletei — így az 1. függelék is — a *Századok* honlapján lát napvilágot: www.szazadok.hu

⁵⁰ A forrástípus tekintetében átfogó vizsgálatra nem volt módunk. Tájékozódásként a budapesti Országos Széchényi Könyvtár (a továbbiakban OSzK) Plakát- és Kisnyomtatványtárának három doboznyi rendezetlen anyagát néztük át. (Házassági, eljegyzési meghívók XIX–XX. sz. eleje, 1945 előtt – jelzet nélkül). Ebben az anyagban Illésházy János és Batthyány Szidónia 1796. évi esküvőnek értesítője a legkorábbi, álljon itt példaként: „Johann Graf Illyésházy von Illyésháza K. K. Kämmerer, wirklicher geheimer Rath, erblicher Obergespann deren Trenchin- und Liptauer Comitatern, und dessen Frau Gemahlin Sidonia geborne Gräfin von Batthyány, geben die geziemende Parte von der bevorstehenden Vermählung ihrer Fräule Tochter Josepha Gräfin von Illyésházy, mit dem hochgebohrnen Grafen Franz von Windischgrätz K. K. Kämmerer. / Die priesterliche Einsegnung wird den 8ten february 1796 auf der Graf Illyésházyschen Herrschaft Dubnicz in Trenchiner Comitatz vollzogen” 2. doboz. I betű – A nyomtatott meghívók a Német-római Birodalomban városi közegben terjedtek el, először a 18. század első felében, de már 1666-ból is ismerünk ilyeneket. Az ottani jómódú parasztok körében pedig 1850-től kezdve váltak népszerűvé a meghívókártyák, fokozatosan kiszorítva a meghívás szóbeli formáit. *Deltmer, H.*: Hochzeitsbitter i. m. 49–50. – A műfaj magyarországi kezdetei kapcsán meg kell említenünk, hogy Radvánszky Béla „nyomtatott házassági jelentésnek” nevez egy kolozsvári alkalmi nyomtatványt (RMK I. 2088.), amely 1676-ban készült Apafi Miklós és Teleki Anna már említett nagy menyegzőjére, ám ez a nagyméretű (39*69cm) illusztrált kiadvány a meghívásban semmilyen szerepet nem játszott, azaz nem meghívó. *Radvánszky B.*: Nyomtatott házassági jelentés i. m. 168–170.

⁵¹ Említésre érdemes, hogy nagyon sok korai értesítőben csak a tervezett házasságkötés napját adják meg, az órát nem. Mindez a lakodalomra vonatkozó adatok hiányával együtt arra utal, hogy az értesítőben foglalt közlést szóban vagy kötetlen kíséreléssel segítségével kiegészítették. Létezett az értesítőknél egy olyan, a kevésbé közeli ismerősök számára elküldött típusa is, amely utólag közölte a házasságkötés tényét. „Cziráki és dienesfalvai gróf Cziráky Antal cs. kir. kamarás tisztelettel tudatja házasságra lépését buzini Keglevich Rózsa grófnővel, néhai buzini gróf Keglevich Gyula és nejének született orczy báró Orczy Georgina csillagkeresztes hölgynek leányával.” OSzK Plakát- és Kisnyomtatványtár, Házassági, eljegyzési meghívók 1. doboz C betű.

megadják. Világos, hogy az értesítőknek és a modern meghívóknak a közép-pontjában az esküvő áll, ám a fenti 16–17. századi (menyegzői) meghívókra ez egyáltalán nem igaz.

V. A menyegző térben és időben

Ahogy az fentebb kiderült, meghívóink ugyan meglehetősen szűkszavúak, az adataikból összeállított listát pedig erős megszorításokkal sem tekinthetjük reprezentatívnak, ennek ellenére számos tendencia egyértelműen kirajzolódik belőlük. (A levelek jelentőségét növeli, hogy a korszakból Apor Péter nélkülözhetetlen munkáján⁵² kívül rendszeres hazai szokásleírás nincsen vagy ez ideig nem került elő, és anyakönyvek is csak ritkán állnak rendelkezésünkre) Először is adataink alapján biztosnak tűnik, hogy az erdélyi nemesség körében egy- és többnapos menyegzők egyaránt előfordultak. Mivel az ünnepélyesebb lakodalmak az általános szokás szerint a menyasszony családjánál kezdődtek, és a fontos szerepet betöltő „hazavitel” után a vőlegényes házban folytatódtak, ezért az esemény időtartama a két ház (település) térbeni távolságától is függött. A nemesi házasságok általában exogámok voltak, így akár igen hosszú is lehetett a lakodalmat két részre vágó vonulás. (A néprajzi párhuzamok alapján viszont elképzelhető az a megoldás is, hogy az utazást kiiktatva a menyasszony családjának lakhelyén második helyszínként kijelöltek egy jelképes „vőlegényes házat.”) Találunk példát arra az Apor Péternél megörökített szokásra is, miszerint a násznép harmadnapon vonul át a menyasszony családjától a vőlegény házához. A többnapos menyegzők esetén a menyasszony családjának meghívói általában az első helyszínre szóltak, a másik fél pedig a vőlegényes házhoz hívogatott. Mindezt azért tudjuk, mert Beszterce városát olykor mindkét részről invitálták. Világos azonban, hogy a vendégek egy tekintélyes hányada csak az egyik vagy csak a másik helyszínre volt hivatalos.

Előfordul a besztercei levelek között olyan is, amelyben a vőlegény a menyasszonyos házhoz hívogat, utalhat ez esetleg egyetlen helyszínre és rövid menyegzőre is, máskor viszont valószínűleg csak annyit jelent, hogy a meghívott a vőlegény mozgó násznépének tagjaként az elejétől a végéig részt vett a két helyszínen zajló lakodalmon. E meghívók szövegében rendszerint az áll, hogy a vendég már a menyegző előtti napon jelenjen meg egy szomszédos településen, hogy másnap reggel a vőlegény násznépével együtt vonulhasson a lányos házhoz, a lakodalom helyszínére.⁵³ Ha a menyegző előtti gyülekezési helyszín a vőlegény családjának egy szomszédos településen fekvő háza, a menyegző folyamán ide térnek majd vissza. Az egynapos lakodalom csak azokban a ritka esetekben tűnik igazolhatónak, amikor mind a vőlegény, mind a menyasszony családja ugyanarra a napra, de két különböző, egymáshoz közeli helyszínre hívta meg a címzettet, vagy pedig egyikük kifejezetten leírta, hogy még aznap átvo-

⁵² Apor P.: *Metamorphosis* i. m. 51–66.

⁵³ Ez a meghívókban szereplő kérés egyébként teljesen egybecseng Apor leírásával: Apor P.: *Metamorphosis* i. m. 53.

nulnak a második helyszínre. Az esemény azonban természetesen ekkor is átnyúlhatott a következő napra.

Egy másik társadalmi réteg, a (német) városi polgárság lakodalmi szokásai tekintetében egy, a magyar kutatásban elhanyagolt normatív forrástípus, a menyegzői rendtartás (*Hochzeitsordnung*) igazíthatna el, ám még ezek összegyűjtése sem történt meg.⁵⁴ Annyi bizonyos, hogy a városok már a 16. században felvették a harcot a többnapos menyegzők ellen – a rendelkezések többszöri megismétlése viszont azt mutatja, hogy mérsékelt sikerrel.

A történeti irodalomban ritkán taglalt, de a szokásrend szempontjából szintén nagyon fontos kérdés az, hogy a hét mely napján és az év mely szakában történtek a házasságkötések. A vizsgálatunkban szereplő 16. századi lakodalmak túlnyomó többségét, szombati előkészületek után, vasárnap tartották, vagy többnapos menyegző esetén vasárnap kezdték, és valószínűleg azokban az esetekben is vasárnapra induló háromnapos menyegzőkkel állunk szemben, amikor a vőlegény családjának meghívója keddi napra szól. Még érdekesebb, hogy felekezeti különbségeket sem lehet felfedezni. Az erdélyi protestáns nemességre a 16. században láthatóan egyáltalán nem hatott az, hogy a formálódó protestáns egyházak rendszeresen tiltották a vasárnapi menyegzőket, sőt a vasárnap megszentelése érdekében gyakran a szombati és hétfői lakodalmakat is.⁵⁵ Érdemes idézni az 1578. évi hercegszőlősi református kánonokat: „Az menyegző lakodalmat avagy az kézfogást nem hagyjok lenni sem vasárnap, mert azt a napot Isten magának választotta, és az ő igéjének hallgatására és tanulására rendölte, nem az testnek ételben és italban való bujálkodására. Sem szombaton, sem hétfőn, mert az emberek az ő mértéktelen ételökkel, italokkal az Úr napjának megszentelésére magokat így alkalmatlanná tennék.”⁵⁶

A vasárnapnak a besztekeri meghívókban feltűnő erős dominanciáját valószínűleg általános középkori örökségként kell értékelnünk. A szakirodalom és a

⁵⁴ A régebbi történeti irodalomban Demkó Kálmán mutatott be magyarországi menyegzői rendtartásokat, de nem rendszeres jelleggel: *Demkó Kálmán: A felső-magyarországi városok életéről a XV–XVII. században*. Bp. 1890. 166–170., 203–210. (Könyvében idézi az 1550. évi besztekerbányai, az 1580. évi selmechányai, és az 1606., illetve 1698. évi lőcsei lakodalmi szabályokat.); *Új: Lőcse története 1. (Jog-, mű- és művelődéstörténeti rész) Lőcse 1897. 441–445.* – A németországi menyegzői szabályozásokból már a 19. században jelentős számban adtak ki. Néhány könnyen elérhető és fontos kötet: *Nürnbergi Polizeiordnungen aus dem XIII. bis XV. Jahrhundert.* (Bibliothek des litterarischen Vereins in Stuttgart 63.) Hrsg. Joseph Baader. Stuttgart 1861. (Az interneten is: <http://books.google.hu> A letöltés időpontja: 2010. jún. 10.); *Urkundenbuch der Stadt Braunschweig I. Statute und Rechtebriefe 1222–1671.* Hrsg. Ludwig Hänselmann. Braunschweig 1862. 435–450. (1573), 480–495. (1579), 569–577. (1608), 588–595. (1624) (Az interneten is: <http://www.archive.org> A letöltés időpontja: 2010. jún. 10.) – A nürnbergi *Hochzeitsordnungok*at bemutatja: *Bernward Deneke: Hochzeit.* (Bibliothek des Germanischen Nationalmuseums Nürnberg zur deutschen Kunst- und Kulturgeschichte 31.) München 1971. 17–21. (Az egész könyv elsődleges forrásbázisát ezek a rendelkezések képezik.) A menyegzők nürnbergi szabályozásáról részletesebben l. *August Jegel: Altnürnbergiger Hochzeitsbrauch und Eherecht, besonders bis zum Ausgang des 16. Jahrhunderts.* *Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Stadt Nürnberg* 44. (1953) 238–274. (Az interneten is: <http://periodika.digitale-sammlungen.de/mvgn> – A letöltés időpontja: 2010. jún. 10.)

⁵⁵ A katolikusoknál hasonló tilalmakkal csak elvétve találkozunk. A kérdéskörrel: *Bárh D.: Esküvő, keresztelő i m.* 51–54.

⁵⁶ A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései. Szerk. Kiss Áron. (Protestáns theologiai könyvtár 15.) Bp. 1881. 883.

kiadott források ugyanis arra engednek következtetni, hogy a középkori Európában vasárnapi napon tartották a menyegzők/házasságkötési cselekmények többségét. Igaz, egyes területeken már a 15. században megindult az eltolódás a hétköznapok irányába. 1511-ben a régi római lakodalmakról könyvet író római nemes: Marco Antonio Altieri letűnt szokásként említi fiatalkora vasárnapi menyegzőit, és Nürnbergből is van hasonló változásra utaló adatunk.⁵⁷ Természetesen felmerül a kérdés, hogy miért választották olyan sokan éppen a vasárnapot az eseményre. Csaknem bizonyos, hogy nem a nap egyházi kontextusa vezette őket erre, hanem egyszerűen és logikusan az ünnepi, „munkaszüneti” jelleg.⁵⁸

Úgy tűnik, hogy a menyegzők napja tekintetében a protestáns egyházak sok helyen csak a 17. század elején tudták elérni a céljukat, mégpedig a helyi előljárásságok hathatós támogatásával. Bernben 1600-ban tiltják be az addig uralkodó vasárnapi lakodalmakat, Zürichben 1620-ban.⁵⁹ Hazai párhuzamként az 1606. évi lőcsei szabályozást lehet említeni, amely rövid időn belül valóban elérte, hogy a házasságkötések a keddi napra kerüljenek át.⁶⁰ A tiltások a 17. században a magyar protestáns törvénykönyvekben (kánonokban) is erősen megszorodnak.⁶¹ A 17. század erdélyi házassági szokásrendje után kutatva

⁵⁷ Christiane Klapisch-Zubernek a firenzei naplók alapján végzett kutatásaiból az derül ki, hogy a gazdag urbánus centrumban a 15. század folyamán vasárnapi és csütörtöki napokon került sor a legtöbb házasságkötési cselekményre. *Christiane Klapisch-Zuber: Woman, Family and Ritual in Renaissance Italy*. Chicago–London 1987. 188. Marco Antonio Altieri művéről: uo. 247–260.; ill. a nürnbergi adat: *Arnd Reitemeier: Pfarrkirchen in der Stadt des späten Mittelalters*. Politik, Wirtschaft und Verwaltung. Wiesbaden 2005. 325.

⁵⁸ *Klapisch-Zuber, C.: Woman, Family i. m. 188.*

⁵⁹ A zürichi szabályozáshoz: *Ruth Ledermann-Weibel: Zürcher Hochzeitsgedichte im 17. Jahrhundert*. Untersuchungen zur barocken Gelegenheitsdichtung. (Zürcher Beiträge zur deutschen Literatur- und Geistesgeschichte 58.) Zürich–München 1984. 34., ill. a berni fejleményekre: *Christian Rubi: Hochzeit im Bernerland*. Wabern 1971. 40–41. Az 1600. évi szabályozást számos módon próbálták meg kijátszani. Még 1668-ban is arra érkezett panasz, hogy a lakodalomról megmaradt bort vasárnap utólakodalom keretében fogyasztják el, meggyalázza ezzel a vasárnapot. A vasárnap felé való törekvés tehát megmaradt a háttérben.

⁶⁰ „So Sind auch dieses Jahr Nachfolgende Ordungen Vnd Procesz der Hochzeiten Promulgiret worden / 1. Erstlich weill die Hochzeiten biszhero am heiligen Sontag nicht ohne grosse hindernusz der verrichtung Gottes dinstesz vnd bey wohnung Gehör Göttlichen Worts gehalten; Alsz wollen wier dieselbigen hinführo auff den dinstag verlegt und bestellt haben.” *Hain Gáspár: Lőcsei krónikája*. Szerk. Bal Jeromos – Förster Jenő – Kaufmann Aurél. Lőcse 1913. 269–271.; az 1606. évi lőcsei szabályozás hatásáról: *Demkó K.: A felső-magyarországi i. m. 206.; Demkó K.: Lőcse története i. m. 442.*

⁶¹ „Vasárnapokon nem szabad menyegzői lakodalmot tenni: Az vasárnapokon nem kell megenyedni az lakodalmokat, mert azok az napok nem vendégségre, dőzslésre, hanem Isten igéjének hallására és az templomban való járásra szenteltettek. Az kik ezt elmúlatják, méltók az ítéletre.” [*Czegledi Szabó Pál*]: Az Edgyházi jó rend-tartásoknak írot törvényi, mellyek öt részekben foglaltattak. Magyar nyelven pedig az edgyügyü praedikátorokért és azokért-is, kik e nyomorult földön a külső, vagy polgári rendben patronusi az ecclesiáknak: hogy értsék ök-is jó rend-tartásunkat és törvényinket. Várad 1642. (RMK I. 731./ RMK II. 612. = RMNy 1975. Kétnyelvű református kiadvány az 1623. évi első kiadás után. Az OSzK példányát használtuk.) 65. 157. (III/59. kánon) – Egy másik jellemző példáját adja a hétvégi menyegzőkre vonatkozó tiltásnak a Geleji Katona István által 1649-ben kiadott erdélyi református törvénykönyv 67. cikkelye, amely a tiltás okát nagy részletességgel taglalja. „Copulatio novorum conjugum usu jam antiquitus apud nos recepto eoque in scripturis sacris fundato, solenni ac corporali (ut vocant) juramento mediante fieri debet, et quidem in templo, aut si id desit,

felületes gyűjtést végeztünk az időszak erdélyi meghívóiból.⁶² A kis, huszonegy darabos minta alapján is megkockáztathatjuk talán az állítást, hogy Erdélyben valamikor az 1620–1630-as évek táján gyökeres fordulat következett be, és a nemesi menyegzők az addig uralkodó vasárnapról — az idézett egyházi előírásoknak megfelelően — a hét közepére, keddre, szerdára és csütörtökre helyeződtek át. Talán ezt az általános változást tükrözi a Szászsebes széki Kelnek (ném. Kelling, ma Câlnic Romániában) község 1680-ban induló evangélikus házassági anyakönyve is, amelyben a 17. századi esketések mintegy hetven százaléka szerdai napra esik, és a hétvégi házasságkötések száma egészen elenyésző.⁶³

A történeti demográfia által feltárt 18–19. századi, főleg a szűkebb Magyarországról származó anyakönyvi adatok pedig a következő képet rajzolják meg: a protestáns népesség nagy része egyértelműen előnyben részesíti a hét közepi (keddi, szerdai) menyegzőket, szemben a katolikusokkal, akik között továbbra is népszerű a vasárnap.⁶⁴ Végül meg kell jegyeznünk, hogy a házasság-

---

quovis alio publici cultus loco, a concione vel precibus matutinis, ordinarie quidem diebus Martis vel Mercurii, at casibus extraordinariis ita exposcentibus reliquis quoque (Sabbatis ac Dominicis exceptis) septimanaeque diebus, ita tamen conditione, ne vel sponsalia vel nuptiae diebus Dominicis celebrentur, quod serio publica etiam regni constitutione prohibetur, ne nimirum dies Domino nostro Jesu Christo sacer ebrietate, luxuria, saltationibus, aliisque nequitiiis in conviviis nuptialibus exerceri solitis, summa cum Dei indignatione profanetur, sicque dies Christi in diem Bacchi et Veneris sacrilege convertatur.” *Geleji Katona István*: *Canones ecclesiastici. Ex veteribus quam Hungarionibus, quam Transilvaniensibus in unum collecti, plerisque tamen aliis etiam, pro temporis ratione aucti, ac in paulo meliorem ordinem redacti.* Gyulafehérvár 1649. (RMK II. 700. = RMNy 2260. Az OSzK mikrofilmjét használtuk: OSzK FM2/1278.) 33. – Egy evangélikus példa a Dunántúlról: „Noha az keresztyéneket tisztességes lakodalmokban való mértékletes vigasságtól és örömtől nem tiltjuk meg, mint az anabaptisták, jezsuiták, barátok cselekesznek, az kik az mi nem bűn, azt tartják halálos bűnnek, az mi halálos bűn pedig, azt idvösségesnek tartják, mindazáltal kiváltképpen menyegzői lakodalmat avagy kézfogást nem engedünk lenni sem vasárnap, mert azt az Úristen magának választotta, és az ő szent igéjének hallgatására és tanulására rendelte, és nem az testnek ételben és italban való bujálkodására. Szombaton és hétfőn sem engedünk ilyen lakodalmakat lenni, mert az emberek az mértékletlen étellekkel és italokkal az Isten napjának megszentelésére magokat alkalmatlanokká tennék. Az ki különben cselekeszik, megbüntettetik.” *Agenda Az Az Szent Egyházi Cselekedeteknek Avagy Szentségeknél, és egyéb Egyházi szolgálatok kiszolgáltatásának modgya. Egyházi Canoninkal egygüt.* Samarja 1650. (RMK I 837–838. = RMNy Nr. 2431. A könyv idézett második felének, a törvénykönyvnek az első kiadása 1630-ban jelent meg Csepregen. Az OSzK példányát használtuk.) E3v–E4r. (52. kánon)

⁶² Az ezekről készült táblázatot (2. függelék) l. ugyancsak a *Századok* honlapján: www.szazadok.hu

⁶³ Arhivele Naționale Direcția Județeană Alba (a továbbiakban: ANDJA); Parohia evanghelică C. A. Cîlnic [A Román Állami Levéltár Fehér megyei Igazgatósága, Gyulafehérvár; Kelneki evangélikus egyházközség] nr. fond. 499. Nr. 28. Registru matricol de stare civilă „Kellenger Kirchenbuch.” 1654–1868. (A kelneki evangélikus egyházközség vegyes anyakönyve) 17. századi esketések: fol. 130r–131r. A nyilvánvalóan hiányos anyagban összesen negyvenkilenc 17. századi esketésre maradtak fenn adatok, ezért az eredményt kellő óvatossággal kell kezelnünk. (A forrást a Klebelsberg Kunó ösztöndíj segítségével tártam fel.)

⁶⁴ *Faragó Tamás*: A házasságkötés kalendáriuma a 18. században. Adalékok a magyar társadalom időszemléletének változásához. In: *Város és társadalom a XVI–XVIII. században.* Szerk. Uő. (Studia Miskolcinsensia 1.) Miskolc 1994. 72., ill. 82.: 4. táblázat. – Három példa: 1) A 1719 és 1780 között a kunszentmártoni katolikus párok 76,25%-a választja a vasárnapot. *Kakuk Máttyás*: A házasságkötés időpontja Kunszentmártonban a XVIII–XIX. században. In: *Lakodalmok. (Folklór és etnográfia 9.)* Szerk. Novák László – Ujváry László. Debrecen 1983. 59–61.; 2) Az egyöntetűen katolikus nógrádi Herencsényben 1751 és 1800 között 326 esküvőből 105 hétfőn és 102 vasárnapon. (A vasárnap

kötés napjának kiválasztásában az egyházi és a szervezési tényezőkhöz kívül a helyi szokások is szerepet játszhattak. A 17. században például Bern vidékén balszerencsés, lakodalomra alkalmatlan napnak tartották a szerdát, amelyet a korabeli magyar protestáns egyházak viszont előnyben részesítettek, a 19–20. századi református Mezőköbölküton (Mezőség) pedig a pénteki napot kerültek.⁶⁵ (Valószínű azonban, hogy az iménti, látszólag irracionális nézetek hátterében is meghúzódtak anyagi tényezők vagy korábbi szabályozások.)

A régi szokásrend hosszú továbbélését tükrözi a besztercei menyegzői meghívókból kirajzolódó szezonális is. Adataink helyes értékeléséhez feltétlenül szükséges az egyházi szabályozás előzetes ismerete. A középkori magyar egyház a menyegzők tekintetében három, a legfontosabb keresztény ünnepek és böjti időszakok méltóságát védő tilalmi időszakot ismert: ezek 1) advent első vasárnapjától vízkereszt nyolcadáig, 2) hetvenedvasárnaptól húsvét nyolcadáig, végül 3) az áldozócsüdtörtök előtti vasárnaptól pünkösd nyolcadáig terjedtek.⁶⁶ Ennek ellenére az a benyomásunk, hogy a gyakorlatban az első két időszak a középkor végén nem volt ilyen hosszú: vízkereszt nyolcada helyett vízkeresztet (jan. 6.) tekintették a határnapnak, hetvenedvasárnap helyett pedig a nagyböjt kezdeteként számon tartott hamvazószerdát.

A házassági jogot megújító tridenti zsinat 1563-ban azután ezekkel a tényleges határokkal rögzítette az iménti két időszakot, és teljesen eltörölte a harmadikat. Annak ellenére, hogy a protestánsok kezdetben a nagy ünnepek kivételével elméletileg egyáltalán nem ismertek tilalmi időszakokat,⁶⁷ a meghívókból kiderül, hogy az erdélyi nemesség a 16. században egyöntetűen, azaz a felekezeti kötődéstől függetlenül, nem ült a nagyböjtben menyegzőt. Aligha véletlen, hogy az egyetlen kivétel éppen a radikális antitrinitárius kápolnai Bornemisza

---

dominanciája itt tehát már nem olyan erős.) *Zólyomi József*: Herencsény története. (Nagy Iván könyvek 2.) Balassagyarmat 1998. 194.; 3) A baranyai reformátusok között 1827-ben a lakodalom napja mindig a szerda. *Hoffmann Tamás*: A Köz-nép házasodásának módja Baranyában. *Ethnographia* 65. (1954) 523. – Egy, a németországi adat: 1700 és 1798 között Oppenheimban a református házasságok 77,5%-a, az evangélikus házasságok 64,2%-a, és a katolikus házasságok 54,9%-a esik keddi napra. A vasárnap itt már a katolikusok esetében sem olyan erős: 10,8% választja a vasárnapot, és 17% a szomszédos hétfőt. *Dülmen, R.*: Kultur und Alltag i. m. 149–150.

⁶⁵ *Rubi, C.*: Hochzeit im Bernerland i. m. 40.; *Kós Károly*: Munka, életmód és hagyomány egy rítuselem változása tükrében. In: *Uő*: Eszköz, munka, néphagyomány. Dolgozatok a munka néprajza köréből. Bukarest 1979. 472.

⁶⁶ A menyegzők szempontjából tilalom alá eső időszakokról, illetve ezek felekezetenként eltérő megjelenéséről: *Báth D.*: Esküvő, keresztelő i. m. 49–54. – Még a hivatalos középkori tilalmi időszakokkal találkozunk Oláh Miklós esztergomi érsek 1561-ben megjelent könyvében is. „Ab adventu usque ad octavam Epiphaniae, a Septuagesima usque ad octavas Paschatis, a dominica Rogationum usque ad dominicam post Pentecosten non admittantur solennitates nuptiarum” *Nicolaus Oláh*: Catholicae ac christianae religionis praecipua quaedam capita de sacramentis. 1561 Bécs. (RMK III. 484. Az OSzK példányát használtuk.) fol. 107v.

⁶⁷ A 17. századi hazai református szabályozások némelyikében a gyakorlat folytonosságáról árulkodó módon újra felbukkannak a tilalmi időszakok, mégpedig a középkori három, de jóval rövidebb formában, az első időszakot vízkeresztig számolva, a másodikat pedig a húsvét előtti harmadik vasárnaptól (*dominica Laetare*), amely nagyböjt közepébe esik. *Báth D.*: Esküvő, keresztelő i. m. 52–53. A nagyböjt (*Quadragesima*) és az Advent a nógrádi evangélikusok 1610. évi artikulusaiban is feltűnik tilalmi időszakként. *Okolicsányi József*: A Nógrádi Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyház-nyegye monográfiája. (METEM Könyvek 67.) Szerk. Galsik Zsolt. Bp. 2009. 36.

Boldizsár leányának 1599-ben rendezett lakodalma, és jellemző, hogy a meghívást intéző apa itt is mentegetőzni kényszerül.⁶⁸ Arra kéri vendégeit, hogy ne tekintsenek a nagyböjt alkalmatlan voltára (*non obstante huius temporis quadragesimalis incommoditate*).⁶⁹ A *Quadragesima* szigorú tiszteletben tartását pedig valószínűleg az (is) magyarázza, hogy az erdélyi nemesség a reformáció után is egy közös házassági piacot alkotott, így a társasági élet résztvevőinek már csak a praktikum miatt is meg kellett őriznie a középkori hagyományokat.

A 16. századi protestáns nemesség a másik két tilalmi időszakot láthatóan korántsem tartotta ennyire tiszteletben. Mind adventben, mind pünkösd körül találunk lakodalmakat. Ha a viszonylag kis minta alapján nyert benyomásaink helyesek, akkor legkevésbé az előbbi tilalmi időszak bírt érvénnyel, a vízkereszt nyolcada helyett pedig a protestánsok is a vízkeresztet tekintették határnapnak. Az egyházi szabályozáson kívül természetesen számításba kell vennünk egy másik jelentős korlátozó tényezőt is: a nagy mezőgazdasági munkákat, amelyek miatt a paraszti népesség egészen a legújabb időkig ritkán ült nyáron (különösen nyár végén) és szeptemberben lakodalmat.⁷⁰ (Az alábbi adatok arra utalnak majd, hogy ezek a gazdálkodási jellegű tényezők a kora újkori erdélyi nemességet talán kevésbé befolyásolták.)

A besztercei meghívókból ismert összes lakodalom mintegy egyharmadát januárban vagy februárban tartották, és csaknem negyedét júniusban (lásd az 1. táblázat adatait). A nagyböjtöt leszámítva az év többi részében nagyjából egyenletesen oszlottak el a menyegzők, talán valamelyest május és szeptember ugranak még ki az átlagból, de ennek megállapításához sorozatunk nem elég nagy. A hagyományos év nyelvére lefordítva ez azt jelenti, hogy a lakodalmi szezon a farsangi időszak, illetve a Szent János napja (jún. 24.) körüli hetek jelentették. Különösen gyakran választották lakodalmak rendezésére a farsang végét, húshagyó vasárnapot, ha pedig háromnapos menyegzőről volt szó, az ünnepség az utolsó lehetséges időpontban, húshagyó kedden ért véget.⁷¹

⁶⁸ Kápolnai Bornemisza Boldizsárról bővebben: *Horn Ildikó*: Bocskai István erdélyi fejedelem politikuskai. In: *Uő*: Tündérország útvesztői. Tanulmányok Erdély történetéhez. Bp. 2005. 130–134.

⁶⁹ Fejér Megyei Levéltár, Székesfehérvár; XV–5. „Vathy József letétje” (a továbbiakban: FML Vathy let.) 2. dob. 63. tétel pp. 1–2. A letét valójában a besztercei levéltár egyik, a II. világháborús menekítés alatt hátramaradt töredéke. *Szabó A. P.*: Beszterce város i. m.

⁷⁰ A hazai házasságkötések újkori szezonálisáról összefoglaló jelleggel: *Faragó Tamás*: Házassági szezonális Magyarország a 18–20. században. Herman Ottó Múzeum Évkönyve 32. (1994) 239–256. Elemzésében arra a végkövetkeztetésre jut, hogy még a 19. század végén is jelentéktelen a korreláció a házassági szezonális mintázata és az adott terület gazdasági fejlettsége között, sokkal inkább meghatározó a felekezeti hovatartozás, valamint az urbanizáltság és a tradicionalizmus mértéke. Vö. még *Kós K.*: *Eszköz*, munka i. m. 476.

⁷¹ A menyegzők tehát a farsang vége felé sűrűsödnek, ami azzal függhet össze, hogy a közvetlenül a böjt előtti napok jelentették a tulajdonképpeni farsangot. Ennek a rövidebb ünnepnek, illetve a húshagyókedden volt a neve a bajor és osztrák területeken elterjedt *Vaschang* szóalak (eredeti: *Fasnacht*), amelyből a magyar farsang szó is ered. *Dömötör Tekla*: Naptári ünnepek – népi színjátás. Bp. 1964. 80.

1. táblázat: A vizsgált menyegzők szezonalitása havonkénti bontásban
(123 ismert vagy valószínűsíthető időpontú menyegző alapján)

hó	jan.	febr.	márc.	ápr.	máj.	jún.	júl.	aug.	szept.	okt.	nov.	dec.
szám	18	23	3	5	8	28	7	6	9	4	6	6
%	14,63	18,69	2,43	4,06	6,50	22,76	5,69	4,87	7,31	3,25	4,87	4,87

A házasságkötések januári–februári fő szezonja aligha érhet minket meglepetésként. Mind a nemzetközi szakirodalomból, mind a magyarországi demográfiai feldolgozásokból és néprajzi gyűjtésekből ismert kiemelkedő szerepe. Nem véletlen, hogy a középkori egyház is a farsangba, a vízkereszt utáni második vasárnapra helyezte annak a kánai menyegzőnek az ünneplését, amely János evangéliuma szerint kevéssel a zsidó húsvét előtt, tehát inkább a mi nagyböjtünknek megfelelő időszakban történt.⁷² A fentiek ismeretében természetes, hogy a kánai menyegző tematikája központi szerepet játszik a hazai házasságénekekben és egyéb lakodalmi dalokban, és érthetővé válik a februárnak a menyegzői versekben való emlegetése is.⁷³ A farsang időszakára eső vasárnapokat éppen azért nevezték gyakran „menyegzős vasárnapoknak”, mert ez volt a házasságkötések fő időszaka. A néphagyomány is egészen tudatosan helyezi a vénlánycsúfoló szokásokat (pl. tuskóhúzás) februárba – a legkedveltebb szezonban el nem kelt lányok ugyanis szégyenben maradtak.⁷⁴ Ahogy azt egy németországi példa is mutatja, a farsangban igen szorosan követték egymást a lakodalmak: Nürnberg egyik plébániatemploma, a *Lorenzkirche* 1505-ben egyetlen napon, a húshagyókedd előtti szerdán 23 esketésnek szolgált helyszínéül.⁷⁵

A meghívókban feltűnő másik jelentős házasságkötési időszak, a júniusi, azonban meglepetés: a magyar néprajzi gyűjtésekben és a 18. század anyakönyveiben ezzel már nemigen találkozunk. A Szent János napja (jún. 24.) körüli hetek hasonló karneváli jellegű időszakot alkottak, mint a farsang,⁷⁶ tehát kife-

⁷² János evangéliuma II. rész. 1–11. (A 12–13. versben: „Azután lement Kapernaumba, ő és az ő anyja és a testvérei és tanítványai: és ott maradánek néhány napig. Mert közel vala a zsidók húsvétja és felméne Jézus Jeruzsálembe” – Károli Gáspár fordításának modernizált változata.)

⁷³ Néhány adat a kánai menyegző alkalmi versekben (énekekben) való feldolgozására: *Ismeretlen szerző*: Menyegzői vers (1560 előtt). RMKT XVI. sz./6. (1545–1559). Szerk. Szilády Áron. Bp. 1896. 264. (4–5. versszak); *Bessenyei Jakab*: Az házasságról való szép ének (1562). RMKT XVI. sz./7. (1560–1566). Szerk. Szilády Áron. Bp. 1912. 183–200. (1–2. versszak); *Ismeretlen szerző*: „A kánai menyegző” (1660-as évek). RMKT XVII. sz./10. Az 1660-as évek költészete (1661–1671). Szerk. Varga Imre. Bp. 1981. 578–584.: Nr. 128. (Az egész ének a témához kapcsolódik.) – A farsang említése egy lakodalmon előadott erősen trágár asszonycsúfolóban: *Ismeretlen szerző*: Cantio alia de muliebris (1666 után) „Az ezerhatszázban és hatvanhatban / Az kedves farsángnak közepi tájban / Az keserves asszon iszik buvában / Kétféle hurotot kezdte magában.” RMKT XVII. sz./3. Szerelmi és lakodalmi versek. Szerk. Stoll Béla. Bp. 1961. 147–149.: Nr. 101. (záróstrófa) – A menyegzői költészet értékeléséhez: *Küllős Imola*: Közköltészet és népköltészet. A XVII–XIX. századi magyar világi közköltészet összehasonlító műfaj-, szüzsé- és motívumtörténeti vizsgálata. (Szóhagyomány sorozat) Bp. 2004. 65–84., 259–304.

⁷⁴ A farsang történeti-néprajzi jellemzőiről: *Dömötör T.*: Naptári ünnepek i. m. 79–95.

⁷⁵ *Reitemeier, A.*: Pfarrkirchen i. m. 325.

⁷⁶ A Szent Iván ünnepről: *Dömötör T.*: Naptári ünnepek i. m. 139–152.

jezetten alkalmasnak tűnhettek a nagy vigalommal járó menyegzők megtartására, később mégsem találjuk nyomukat. A gazdálkodási tényezőket figyelembe véve könnyen elképzelhető, hogy a júniusi lakodalmazás a korszakban is nemesi sajátosság volt, de ugyanígy lehetséges az is, hogy a tridenti zsinatnak a tavaszi tilalmi időszakot megszüntető határozata nyomán egyszerűen eltolódott, mégpedig májusba. Talán ezzel az egykori házasságkötési szezonnal magyarázhatjuk azt, hogy Istvánffy (Istvánfi) Pál nevezetes széphistóriájában (*Historia regis Volter*) Volter királyfi és Grizeldisz lakodalmán szent iváni tüzek égnek.⁷⁷

A középkori Nyugat-Európában a január–februári mellett két házassági csúcsidezőszakot ismer a szakirodalom: egy májustól júliusig tartót, illetve október–novemberit, ami azután az egyházi és gazdasági tényezők hatására a 16–18. században sokhelyütt megváltozott, néhol a gyors és divergáló fejlődés miatt már nem is beszélhetünk egységes szezonális görbéről.⁷⁸ Ha a 17. század Franciaországát tekintjük, csak két kiemelt időszakot találunk: a legerősebb a január–február, a rangsorrendben második pedig a november.⁷⁹ A korszak hazai fejleményeiről az anyakönyvek ritkasága és gyér feldolgozottsága miatt keveset tudunk. A már említett 17. század végi kelneki evangélikus anyakönyvben például a novemberi házasságkötések teljes dominanciáját (63%) figyelhetjük meg, a farsangi szezon (január + február: 26,5%) csak másodlagos jelentőséggel bír.⁸⁰ Ez azonban bizonyosan nem valamely általános változás eredménye, hanem az erdélyi szászok körében későbből is ismert szokást jelzi, nevezetesen a Szent Katalin napjának (nov. 25.) hetében való házasságkötést.⁸¹

⁷⁷ „Az Szent Iván tüzét el-felrakták vala, / Mesterséggel azt mind csináltatták vala, / Udvarló vitéz nép azt ostromolja vala, / Az nap vígasságban el-aláment vala...” RMKT XVI. sz./2. (1527–1546). Szerk. Szilády Áron. Bp. 1880. 35. (249–250. sor) Bár Istvánffy egy Petrarcatól átvett, 11 századi gyökerű olasz regét dolgoz fel művében, de a jegyzetekben közölt Petrarca-féle alapszövegből világos, hogy a lakodalom-leírás részletei magától Istvánffytól származnak. – Dömötör Tekla szerint komolyan felmerül annak lehetősége is, hogy a „Szent Iván tüze” kifejezés a 16. században egyszerűen örömtűzet jelentett, és nem kapcsolódott feltétlenül a névadó időszakhoz. *Dömötör T.: Naptári ünnepek i. m.* 144.

⁷⁸ *Faragó T.: Házassági szezonális i. m.* 239. A házassági szezonális sokfélesége figyelhető meg Magyarország azon részein is, ahol erősebb volt az urbanizáció, például az 1793 és 1795 közötti Budán, ahol a katolikusok között is városrészenként változott a görbe. A Várban például egészen modern gyakorlat dívott, augusztusi házasságkötésekkel, és a tilalmi időszakok figyelmen kívül hagyásával. *Faragó Tamás: Házasságkötés és társadalom – Buda város a 18–19. század fordulóján.* In: *Új: A múlt és a számok. Pest-Buda környéke népessége és társadalmi a 18–20. században.* Bp. 2008. 171–194. – A hagyományörzőbb területeken azonban sokáig fennmaradt a régi minta, Oppenheimben például 1700 és 1798 között három szezonot találunk: minden felekezet esetében erős a farsang és a május, a harmadik őszi szezon pedig az evangélikusoknál október–novemberre, a reformátusoknál pedig szeptemberre (városi közeg!) esik. *Dülmen, R.: Kultur und Alltag i. m.* 149.

⁷⁹ *Etienne Helin: Les saisons du mariage.* In: *Actes du colloque international „Amour et Mariage en Europe”.* Liège 1975. 160–166.

⁸⁰ ANDJA Parohia evanghelică C. A. Cilnic. Nr. 28. Registru matricol de stare civilă „Kellenger Kirchenbuch.” 1654–1868. 17. századi esketések: fol. 130r–131r. Érdemes megjegyezni, hogy a vizsgált időszakban (1680–1700) március és április, illetve augusztus és szeptember hónapokban egyetlen esketés sem történt. Az is említésre méltó, hogy három esetben a már a nagybőjt részét képező hamvazószerdát választották a házasságkötésre.

⁸¹ *Kós K.: Munka, életmód i. m.* 475.

A történeti demográfiai kutatások azt mutatják, hogy a 18–19 században a népesség egészére továbbra is jellemző maradt a farsangi szezon, mellette azonban két új kiugrás mutatkozik, az egyik májusban („zöldfarsang”), a másik pedig az újbor kiforrása után novemberben. Az adventben és nagyböjtben (tehát a tridenti zsinat által meghagyott tilalmi időszakokban) tartott menyegzők továbbra sem váltak jellemzővé, bár úgy tűnik, hogy a reformátusok egyes területeken nem tartották ezeket tiszteletben, és körükben különösen jellemző volt a novemberi lakodalom.⁸² Az átrendeződés kezdete még nem világos, ám annyit mindenképpen elmondhatunk, hogy meghívóink hűen tükrözik a házassági szezonálisban bekövetkezett változások nagy mértékét.

VI. Az ismeretlen menyegző

A fenti oldalakon kétszer is beleütköztünk már tanulmányunk fő témájába, a korabeli házasságkötés elemeinek viszonyába, először a meghívólevelek szövegezése, másodszer pedig a tiltott napok kapcsán, ám mindkét alkalommal az látszott célszerűnek, ha nem bocsátkozunk bele a probléma taglalásába. Most jött el az ideje annak, hogy feltegyük a legfontosabb, kezdetben talán különösnek tetsző kérdést: tulajdonképpen milyen eseményre is szólnak a menyegzői meghívók? Mit is jelentett a korban az a szó, hogy *menyegző*? A válaszadást rendkívül megnehezíti az, hogy a házasságkötésre jelenleg használt szavaink és a mögöttük meghúzódó modern szokásrend látens módon befolyásolnak minden értelmezési kísérletet. Ez magyarázza meg azt a sajnálatos helyzetet is, hogy a szakirodalomban mind az egykorú latin kifejezések fordítása, mind a házasságkötési cselekmények magyar megnevezése kapcsán erős zavar uralkodik. Érdeemes tehát először a szavak jelentését megvizsgálunk, hiszen így talán egy lépéssel közelebb juthatunk a házasságkötés egykori rendszeréhez.

1. A szavak jelentése

16. századi magyar nyelvű leveleink általában a *menyegző* szóval illetik azt az eseményt, amelyre a meghívás szól. A *menyegző* kifejezés a 14. században tűnik fel, a középkori *menyez* (*nubo*) magyar igéből képzett főnév, korai alakja

⁸² *Faragó T.*: A házasságkötés i. m. 70–71., ill. 80–81.: 1–3. táblázat. Mindazonáltal fel kell arra hívunk a figyelmet, hogy Faragó Tamás nem erdélyi, hanem magyarországi adatokkal dolgozott, és az általa használt adatsorokban nem szerepel a házasulók társadalmi helyzete, azaz nem derül ki a nemesi és nem nemesi menyegzők közötti esetleges különbség. – Különösen tanulságos a hagyományörző katolikus közösségek esete, amelyekben egészen erős és sokáig megmarad a farsangi szezon kiemelt szerepe. Kunszentmártonban 1719 és 1780 között 52–53% a farsangi esküvők aránya. *Kakuk M.*: A házasságkötés i. m. 59. Még markánsabbak a palóc területek: 1693 és 1720 között Pásztón (katolikus anyakönyv) az esküvők 43,4%-a januárban, 41%-a februárban volt, a többi hónap mindössze néhány százalékot képvisel. *Faragó T.*: Házassági szezonális 243. A szintén katolikus Herencsényben 1751 és 1800 között az esküvők 65,7%-a esik januárra és 17,5%-a februárra. Itt csak a 19. század első felében jelenik meg egy október–novemberi szezon, amely a század második felében válik dominánssá. *Zólyomi J.*: Herencsény i. m. 193. – Az erdélyi Mezőközbölkúton csak a 20. század első felében gyengül meg a farsangi házassági szezon, és átveszi a helyét a májusi lakodalmaszás. *Kós K.*: Munka, életmód i. m. 473–474.

az eredetről hűen tanúskodó *menyekező*.⁸³ Szenci Molnár Albert latin–magyar szótárában (1604) és a már említett 16. századi kétnyelvű meghívószövegben a *menyegző* a latin *nuptiae* szó pontos fordításaként szerepel.⁸⁴ E két terminussal teljesen azonos jelentéskörűnek tekinthetjük a régebbi *Brautlauf* kifejezést a 15–16. században felváltó német *Hochzeitot*, amely eredetileg egyszerűen nagy ünnepet jelentett.⁸⁵ A legelfogadhatóbb nézet szerint a kora újkorban mindhárom szó a mai értelemben vett lakodalomra, mint a házasságkötés világi részére vonatkozott, de sok esetben beleértették az egyház által megáldott házasságkötési szertartást is, tehát utóbbi jelentésükben tulajdonképpen a mai tágabb értelemben vett „esküvő” (összetett házasságkötési esemény: esküvő + lakodalom) megfelelői.⁸⁶ Míg a német *Hochzeit* napjainkban is a házasságkötés első számú főneve, addig a *menyegző* szót a 16. század második végétől a magyar nyelvterület nagy részén (mind Erdélyben, mind a királyságban) elkezdte kiszorítani a *lakodalom* kifejezés. A változás eredménye Pápai Páriz Ferenc szótárában (1708) is tetten érhető, amely a latin *nuptiaet* már *lakodalom*nak fordítja, és nem *menyegző*nek.⁸⁷

A *lakodalom* szó használatát a 16. század elejétől tudjuk igazolni.⁸⁸ Benne az az évésre utaló *lakik* kifejezés rejlik, amelyet a mai *jóllakik* vagy *lakmározik*

⁸³ Az 1380 körül keletkezett königsbergi szójegyzékben (a *menyegző* szó első ismert előfordulása) *nuptiae* = *menyegző*. A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. I–II. Szerk. Benkő Loránd. Bp. 1967–1976. (a továbbiakban: MNYTESZ II. 893. – A „menyez” ige befejezett igenévi alakja feltűnik például az 1430 és 1450 között keletkezett, 1466-ban másolt müncheni kódexben, a négy evangélium első magyar fordításában: „Felménének Galileából József, Názáret nevű városból Judeába, Dávidnak városába, aki hivatik Betlehemnek, azért mert Dávidnak volna házából és neméből, hogy megadná adóját Máriával, ő neki *menyezett* nehézkes feleségével.” Régi magyar nyelvemlékek 3/1. Szerk. Döbrentei Gábor. Buda 1842. 126.

⁸⁴ *Szenci Molnár Albert: Dictionarium Latinoungaricum*. Nürnberg 1604. (Facsimile kiadását használtuk.) oldalszám nélkül.

⁸⁵ A *Brautlauf* kifejezésben a *laufen* ige nem futásra, hanem egy másik régies jelentése nyomán táncra utal. Egyes német területeken, például Svájcban, olykor még a 17. században is használták. *Rubi, C. Hochzeit im Bernerland* i. m. 42–43. A házasságkötés német szavairól: *Deneke, B.: Hochzeit* i. m. 7.; *Ruth Schmidt-Wiegand: Vertragshe und Ehevertrag in Mitteleuropa*. In: *Die Braut. Geliebt, verkauft, getauscht, geraubt. Zur Rolle der Frau im Kulturvergleich*. Bd. 1. Hrsg. Gisela Vögler – Karin von Welck. Köln 1985. 266.; *Handwörterbuch zur Deutschen Rechtsgeschichte*. I–V. Hrsg. Adalbert Erler – Ekkehard Kaufmann. Berlin 1964–1998. (a továbbiakban: HRG) I. Bd. 186–198. (*Hochzeitsbräuche* címszó)

⁸⁶ Ezt a véleményünk szerint helytálló definíciót a szinonimaszótárban találjuk meg: Magyar szinonimaszótár. Szerk. O. Nagy Gábor – Ruzsiczky Éva. Bp. 1978. 231. – Az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár szerint a „*menyegző*” szó a magyar „*esküvő*” és a német „*Hochzeit*” pontos megfelelője. Az *esküvő* szó szerepeltetése természetesen erősen félrevezető. A szótár szerkesztői a most közölt meghívókból idézve sajnos elsiklottak azok értelmezési problémái fölött. EMSzT IX. 114–115. A történeti-etimológiai szótár a *menyegző*re két jelentést ad: *esküvő* (valószínűleg szűkebb értelemben), illetve *esküvői lakoma* (azaz mai szóhasználattal: *lakodalom*). Itt tehát tévesen az áll, hogy a szó mind a házasságkötés egyházi, mind pedig világi részét jelölheti, de arról nincs szó, hogy a kettő együttesére vonatkozna. A német *Hochzeit* szót ráadásul tévesen *esküvő*ként fordítják. MNYTESZ II. 893.

⁸⁷ Meg kell azonban jegyezni, hogy az azonos tövű szavak (*nuptialis, nuptialiter* stb.) többségénél még a *menyegző* szó származékai szerepelnek. *Pápai Páriz Ferenc: Dictionarium Latino-Hungaricum*. Pozsony–Szeben 1801. oldalszám nélkül.

⁸⁸ A szó első ismert előfordulása az 1506. évi Winkler-kódexben. A történeti-etimológiai szótár Mikes törökországi leveleiben véli először felfedezni a *lakodalom* kettős (a házasságkötés világi részén túl az egész házasságkötésre is vonatkozó) jelentését. MNYTESZ II. 711. Az Erdélyi Magyar

igében is megtalálunk. Eredetileg a *lakodalom* terminust minden nagy, ünnepélyes étkezésre használták, ahogyan azt több 16. századi magyar vers is igazolja.⁸⁹ Az ünnepi étkezésnek a menyegzőben játszott szerepe magyarázhatja azt, hogy *lakodalom* ilyen könnyen átvehette a *menyegző* szó korábbi jelentését, előbb talán a szűkebbet, majd a 17. században az egész házasságkötést felölelő tágabbat is.

Az ugyanerre a századra jellemző *menyegzői lakodalom* kifejezés magyarázata már nehezebb feladat elé állít minket. Az forrásaink alapján egyértelműnek tűnik, hogy ez a latin *nuptiarum sollemnitas* kifejezés magyar megfelelője, annak ellenére, hogy a *sollemnitas* a *lakodalommal* inkább csak rokonértelmű. Viszonylag gyakran használják a *nuptiae* fordításaként, a *lakodalom* szó szinonimájaként is.⁹⁰ A 17. századi erdélyi és királysági meghívókban pedig igen gyakran *menyegzői lakodalomnak* nevezik azt az eseményt, amelyre a meghívás szól. Vajon a *menyegzői lakodalom* ugyanúgy bírt a *menyegző* tágabb jelentésével, mint a *lakodalom*? A jelek arra utalnak, hogy általában, a többség nyelvhasználatában nem,⁹¹ inkább csak a világi ünnepélyre használták, vala-

---

Szótörténeti Tár a lakodalom szót kizárólag a menyegzői lakomával, tehát a házasságkötés világi részével azonosítja. EMSzT VII. 788–789. Véleményünk szerint a fenti nézetek egyike sem helytálló, mert a lakodalom már a 17. század során átveszi a menyegző tágabb jelentését is. Ez természetesen, nem változtatott azon, hogy a szót, ahogy korábban a menyegzőt, használhatták tisztán a házasságkötés világi részére is.

⁸⁹ *Tatár Benedek*: Házasságról való dicséret (1541). A szerző a következőket írja a nyalka, mihaszna ifjakról: „Ha reggel felkeltök / íkessen öltöztök/ Szép öltözetekben igen dicsekedtek / Gyakran ti egymás közt lakodalmat tesztek/ Nagy bűvön költötök, de semmit nem letek.” RMKT XVI. sz./2. (1527–1546). Szerk. Szilády Áron. Bp. 1880. 153–155. (12. versszak) – *Tolnai Fabricius Bálint*: Historia de moribus in convivio (1579.) A hosszú, tréfás vers tárgya a vendégségben való helyes viselkedés. A költő a „lakodalom” szót sűrűn használja, és egyértelműen a „vendégeskedés” szinonimájaként. „Erőszakkal gyakorta lakodalom leszön,/ Bíróság gyanánt gyakorta mestőraszta leszön,/ Ilyetén vendégségnek kevés kedve leszön,/ Mert vendégség jó kedvből dicséretes leszön.” RMKT XVI. sz./11. (1579–1588). Szerk. Ács Pál. Bp. 1999. 108–125.: Nr. 5. Az idézett strófa: 114. (47. versszak). A forrásra kollégánk, Ács Pál hívta fel figyelmünket, segítségét ezúton is köszönjük.

⁹⁰ A Czeplédi Szabó Pál-féle 1625. évi református egyházi törvénykönyv 1642. évi váradi két-nyelvű kiadása igazít el bennünket: „Denunciatio novarum nuptiarum /Ut scandala evitari possint (ne quo modo per errorem personae inconvenientes aut illiberae jungantur) ante nuptiarum solemnitatem et juramentum ipsum, in frequenti ecclesiae coetu praecedere debet, earum personarum, quae in matrimonio copulari debent, cum seria auditorum admonitione, ut si quid inconveniens inter eas sciverint, pastorem id mature edoceant.” = „Az új házasok kihirdettesenek. Hogy az botránkozások eltávoztassanak (hogy valamiként tudatlanságból és véletlen kötélbéli személyek öszve ne köttessenek) az menyegzői lakodalom és esküvés előtt az egész keresztyénség előtt kihirdettesenek afféle személyek, az kik az házasságban öszve akarnak köttetni, még pedig erős fenyték alatt, hogy ha ki valami illetlen dolgot tud, idején megmondja azt az prédikátornak.” *Czeplédi Szabó P.*: Az Edgyházi jó i. m. 65. 157. (III/58. kánon) A következő rendelkezésben már a *nuptiae* szót fordítja menyegzői lakodalomként: „Diebus dominicis nuptiae non permittantur” = „Vasárnapokon nem szabad menyegzői lakodalmat tenni.” Uo. 65. 157. (III/59. kánon) – A *nuptiarum sollemnitas* és a *menyegzői lakodalom* kifejezések megfeleléséről Szenci Molnár Albert szótárában is találunk egy érdekes adalékot. „Solennitas g. f. = Pompáság, friss ceremóniás dolog, mint egy menyegzői lakodalom.” Aligha véletlen, hogy éppen ezt a példát hozta fel. *Szenci Molnár A.*: i. m. oldalszám nélkül. – Bárh Dániel könyvében a *nuptiarum sollemnitas* kifejezést „ünnepélyes menyegző”-ként fordítja, ami véleményünk szerint nyelvtanilag sem állja meg a helyét. *Bárh D.*: Esküvő, keresztelő i. m. 50.

⁹¹ Samarjai János dunántúli református püspök rendtartásában az esketés leírása után szerepel a következő mondat: „Elmegyünk vélek a’ menyegzői lakodalomban és örülünk az örvendezőkkel atyafiúi szeretetből.” Egyértelmű, hogy itt kizárólag a házasságkötés világi részéről van szó.

hogy úgy, mint a szerkezetileg hasonló modern angol *wedding party*, vagy német *Hochzeitsfeier* kifejezéseket.⁹² A *menyegzői* jelző azt fejezi ki, hogy egy olyan lakodalomról van szó, amely más lakodalmakkal ellentétben egy menyegző keretében zajlik. Az is logikus feltételezés lehetne tehát, hogy a *lakodalom* terminus a hosszabb, nehezkesebb *menyegzői lakodalom* kifejezésből rövidült, azaz, hogy viszonyuk genetikusan, ám forrásaink ezt nem igazolják. A *lakodalom* szót ugyanis elvétve már a 16. század második felében is használják a házasságkötés világi felének jelölésére, a *menyegzői lakodalom* azonban a latin megfelelő — *a sollemnitas nuptiarum* — régisége ellenére csak a 17. században tűnik fel.

Mind a *menyegző*, mind pedig a *lakodalom* helyett nagyon gyakran alkalmazták a meghívókban azokat a szavakat, amelyek eredetileg az esemény egyetlen, de döntő fontossággal bíró momentumára, a menyasszonynak szülei házából való kiadására, és a vőlegény házába való átvezetésére vonatkoztak, ám később a házasságkötés teljes világi részét lefedték. Ezek a kifejezések magyarul a *megadás* és *hazaadás* (a menyasszony családja részéről), illetve az *elhozás* és a *hazavitel* (a vőlegény családja részéről), a megfelelő, hasonló jelentésbővülésen átment latin műszó pedig egyértelműen a latin *elocatio*. Bár a fogalom német főnévi alakjával még nem találkoztunk, de az bizonyos, hogy a cselekményre a korabeli német az *ausgeben* igét használja. A *menyegző* és *lakodalom* szavak viszonylag ritka szinonimáiként a vőlegények részéről mindkét évszázadban feltűnik az *örömem napja* vagy *tisztességem napja* kifejezés, amelyek a néprajzi gyűjtésekben is előfordulnak. Az előbbinek német nyelvű változata is ismert: a *hochzeitlicher Freudentag*.

A fentiekhez mérhető súlyú problémát jelent a házasságkötés egyházi részének megnevezése, mivel a megfelelő szavak egy része a mai értelemben vett eljegyzést is éppúgy jelölheti. Ilyen többértelmű szavak a magyar *kézfogás/kézfogó* és a latin *desponsatio* vagy *sponsalia*.⁹³ (Az utóbbi átfedés okára később

Samarjai János: Az helvetiai vallason levő ecclesiáknak egyházi ceremóniajokrol és rendtartasokrol való könyvetske Lőcse 1636. (RMK I. 662. = RMNy Nr. 1654. Az OSzK példányát használtuk.) 120. (XVI. fejezet/XVIII. paragrafus) Bárth Dániel is idézi művében a Pázmány Péter-fele esztergomi szertartáskönyv egyik passzusát, amelyben az áll, hogy menyegzői lakodalmakat nem szabad a tilalmas időszakban tartani, de házasságot akkor is lehet kötni. Már a *Tridentinum* előtti katolikus egyházra is jellemző a tilalmi időszakoknak szűkebb, csak a világi ünnepélyekre kiterjedő értelmezése: „Postremo meminerint parochi a dominica prima Adventus usque ad diem Epiphaniae et a feria quarta cinerum usque ad octavam Paschae inclusive *sollemnitates nuptiarum* prohibitas esse: ut nuptias benedicere, sponsam traducere, nuptialia celebrare convivium. Matrimonium autem omni tempore contrahi potest.” *Petrus Pázmány*: Rituale Strigoniense seu formula agendorum in administratione sacramentorum ac ceteris ecclesiae publicis functionibus. Pozsony 1625. (RMK II. 439. = RMNy Nr. 1346. Az OSzK példányát használtuk.) 149. Bárth Dániel szerint a szöveg arra utal, hogy a *sollemnitas nuptiarum* fogalomba Pázmány beleérti a házasság megáldását is. *Bárth D.*: Esküvő, keresztelő i. m. 50. Kérdés, hogy az értelmező tagmondat (ut = úgy mint) nem lép-e túl a szó fogalmi keretén az áldás említésével. Azon is érdemes lenne elgondolkodni, hogy ez az áldás vajon a templomi nászáldás helyett nem inkább a menyegzői asztalnál elmondott áldása-e? (Igaz, a latin *nuptiae* szó valóban előfordul az elvontabb: házasság jelentésben is.)

⁹² A kora újkorban is használt német *Hochzeitsmahl* szintén hasonló összetétel, ám azt általában csak a lakodalmi főétkezésre értették, és nem az egész világi eseménysorra, tehát nem foglalta magában a táncot (*Hochzeitstanz*) sem.

⁹³ A „kézfogást” a modern fogalomnak megfelelő eljegyzésre használja Samarjai János dunántúli református püspök 1636-ban: „A házassuló személyek első ígéretnek jelenségére és erősségére

még kitérünk.) Léteznek azonban olyan szavak is, amelyek minden kétséget kizáróan csak az egyházi szertartást jelölik. Mind a 16. századi *hitlés/hitelő*, mind pedig a 17. századtól használt *esketés/esküvő* és variánsai arra az esküre utalnak, amellyel a felek kölcsönösen kinyilvánított házasságkötési szándékukat (*consensus*) a szertartás során megerősítik.⁹⁴ 17. századi forrásainkból az is kiderül, hogy a két szóbokor latin megfelelőjének egy teljesen más házasságkötési elemre vonatkozó *pars pro toto* kifejezést tekintettek: a *copulatio* szót, amely szűkebb értelemben az esketési szertartás azon eleme, amikor a pap — a katolikusoknál a felek esküje előtt, a protestánsoknál pedig azt követően — kijelenti a házasság létrejöttét.⁹⁵ Nagyon fontos viszont hangsúlyozni, hogy a házasságkötés egyházi részének terminusai csak a legkritkább esetben fordulnak elő a 16–17. század menyegzői meghívóiban.

Fogalmi tisztázásunk eredményét az áttekinthetőség kedvéért érdemes egy táblázatban is összefoglalnunk:

2. táblázat

Mai elnevezés	16. századi magyar elnevezés	17. századi magyar elnevezés	16–17. századi német elnevezés	16–17. századi latin elnevezés
Lakodalm (a házasságkötés világi része, ill. az egész cselekménysor együttesen)	Menyegző Menyegző Örömem napja Tisztességem napja	Menyegzői lakodalm Lakodalm Örömem napja	Hochzeit Hochzeitliche Freude/ ~r Freudentag	Nuptiae Nuptiarum sollemnitas/Celebratio
Lakodalm (pars pro toto megnevezések, az egyházi részre utalóak nem)	Megadás Hazaadás Elhozás Hazavitel	Megadás Hazaadás Eladás (gyakran „tisztességes”)	(modern alak:) (Übergabe) (ígei:) ausgeben	Elocatio Elocationis sollemnitas

szokták kezeket kiadni, és arról a cselekedetről nevezzük a' házasságnak eleit *kézfogásnak*: néha gyűrőt váltanak, avagy egyébféle ajándékot zálagul adnak egymásnak, mellyel egymáshoz kötelezik magokat és eljdzik, azért szoktuk nevezni az olyatén elígért leánzót jegybélinek és a' jegyesek nevezik egymást mátkának.” *Samarjai J.*: Az helvetiai vallason i. m. 118. (XVI. fejezet/TX. paragrafus) Egy evangélikus példa ugyanerre a jelentésre 1630-ból, szintén a Dunántúlról: „Az mely személyek öszveszerezettvén *kezet fognak*, ha azután egyik az másikat megutálnája, addig senki öszve ne esküttesse őket, míg meg nem békélnek. Ha pedig meg nem akarnak egyesülni, hanem egymástól el akarnak szakadni, az ecclesia ítéleti legyen rajta, ha vagyon-e igaz és elegendő oka az új elválásának. Ha ki efféléket öszvead, büntesse az ecclesia.” Agenda Az Az Szent i. m. E4v. (54. kánon) A néprajzi anyagban egyébként egyöntetűen az eljegyzést nevezik *kézfogónak*. – Egy példa a másik jelentésre („esküvő”) a Dominkovits Péter által készségesen rendelkezésemre bocsátott Sopron vármegyei anyagból: 1638. aug. 30., Pusztacsalád. Ákosházi Sárkony Miklós menyegzői meghívója Bezerédi Györgynek: „Mivel Istennek törvénye, és az körösztyén anyaszentegyháznak régi jó szokása szerint az én jámbor szolgám, Hegedűs János, jegyzette el magának örök házastársul Madarász Mihály hajadon leányát, Zsuzsannát, az melynek *kézfogásának* napját rendöltem és végeztem ez jövendő szeptembernek első napját...” – Thurzó Judit 1607. november 25-ei kézfogása is egyértelműen „esküvő” volt és nem eljegyzés, mivel a lakodallommal egy napon történt. *Radvánszky B.*: Magyar családélet i. m. 3. köt. 6–8.: Nr. 12. – Prónai Györgynek az 1690-es évek elején írott köszöntőversében is házasságkötés értelemben szerepel a „kézfogás.” RMKT XVII. sz/14. (Énekek és versek) Szerk. Jankovics József. Bp. 1991. 182–183.: Nr. 53.

⁹⁴ A „hitlés/hitelő” kifejezésben az esküt jelentő régi magyar „hit” szó (pl. hites feleség) rejlik. A „hit” származékait a 17. században váltották fel az „eskü” szóból képzett alakok.

⁹⁵ *Bárth D.*: Esküvő, keresztelő i. m. 99., 107–110., 119–124.

Mai elnevezés	16. századi magyar elnevezés	17. századi magyar elnevezés	16–17. századi német elnevezés	16–17. századi latin elnevezés
Esküvő (a házasságkötés egyházi része)	Hitelő Hitlés Kézfogás	Hitlés (ritkán) Esketés/Esküttetés Őszveesketés Esküvő Derék házasság Kézfogás	Trauing	Sponsalia Desponsatio Copulatio
Eljegyzés/Eljegyez (a házasságkötést előkészítő ígéret)	Kézfogó/Kézfogás Vettem/ választottam magamnak házastársul	Kézfogó/Kézfogás/ eljegyez	Verlobung/verloben Zu einen zukünftigen Ehgemal vermählen Zu ehgemal vertrauen (jemandem)	Sponsalia Subarrhatio Desponsatio/ desponso elego in coniugem

A házasságkötést jelentő főnevek többértelműsége önmagában nem okozna nagy gondot, ha az invitálásokban a meghívást megelőző cselekményt az ige világosan meghatározná. Sajnos nem ez a helyzet. Míg a latin nyelvű levelek nagy részében rendszerint a *desponsavi/desponsaverim in coniugem/uxorem* fordulattal élnek, tehát szó szerinti fordításban eljegyzésről beszél a meghívó fél, addig a magyar nyelvű levelekben általában azt olvashatjuk, hogy *vettem magamnak feleségül*.⁹⁶ Ha pedig a menyasszony apja vagy gyámja írja a meghívót, az esetek többségében az *adtam feleségül* kifejezést, illetve latin megfelelőjét (*elocavi/elocaverim in coniugem/uxorem*) használja. Ezek a megfogalmazások pedig mai nyelvérzékünk szerint nem eljegyzést, hanem házasságkötést jelentenének. Már a 17. századi erdélyi naplóíró, Haller Gábor is ugyanígy értette volna azokat, hiszen ő lakodalmak, és nem eljegyzések kapcsán használja a *vette* kifejezést.⁹⁷ A 17. századi meghívók már sokkal inkább a *jegyzette(m) el*, vagy a menyasszony apja esetében az *ígértem házastársul* fordulatokkal vezetik fel a menyegző bejelentését.⁹⁸

A levelekből ismert rejtélyes *vettem* szóalak a legkorábbi magyar nyelvű házassági esküben (15–16. század fordulója), és a 16. század számos protestáns szertartáskönyvében is feltűnik.⁹⁹ Az általunk átnézett normatív források kö-

⁹⁶ A múlt idejű „adtam” és „vettem” kifejezések a Döbrentei Gábor által közölt 16. századi soproni menyegzői meghívókban is feltűnnek: *Döbrentei G.*: Régi magyar i. m. 283–284.: Nr. 238. (1577), 300.: Nr. 249. (1582), 307.: Nr. 254. (1585) – A megfelelő német fordulat a latin verzió pontos megfelelője: (jemandem) *zum Ehegemahl vertrauen*. A rövidebb megfogalmazásban is a *vertrauen/verloben* igéket használják.

⁹⁷ Haller Gábor naplója 1630–1644. In: Erdélyi Történelmi Adatok IV. Szerk. Szabó Károly. Kolozsvár 1862. 1–103. Számos lakodalom említésével pl. 70.; A „feleségül venni/adni” kifejezéshez példák: EMSzT IV. 1272–1274.

⁹⁸ L. a 2. függelék a *Századok* honlapján: www.szazadok.hu. Megerősítik ezt a Dominkovits Péter által rendelkezésemre bocsátott Sopron megyei meghívók is. Ezek között azonban egyszer előfordul a „vettem magamnak örök házastársul” fordulat is, amelyet láthatóan a „jegyzettem magamnak örök házastársul” szinonimájaként használnak. – A „vettem” formula egy másik kései példája a Gyürky-család naplójából: „Anno 1639 vette el feleségül Atyám uram [Gyürky Miklós] nemzeti Beretky Susanna asszonyomat, volt lakodalmok farsang három napján Rimaszombatban.” *Csoma József*: A losonczi Gyürky család családi naplója. Történelmi Tár (1903) 447.

⁹⁹ *Bárh D.*: Esküvő, keresztelő i. m. 105. – 16. századi példáink: Házassági eskü a református Méliusz Juhász Péter agendájában (1563) „No mondjad, Gál bíró! Isten téged úgy segéljen, aki egy állatjába, személyébe három, Atya, Fiú, Szentlélek egy bizony Isten, mindennek teremtője és éltetője, az híveknek Christusba idvözítője, kegyelmes, igaz, hatalmas, minden jószág kútfeje, hogy te ez Kati asszont szereted, Istennek szörzése szerint *vötted el* igaz házastársul, és arra kötöd magadat, hogy ötet el nem akarod hanni...” [*Méliusz Juhász Péter*:] Valogatot praedikatioc a prophetac es

zül utoljára Milotai Nyilas István 1621. évi kolozsvári agendájának hirdetési mintaszövegében fordul elő. „Házasulandó személyek vadnak: N. N. *vötte* N. N.-t, ha valaki az keresztények közül ezek között oly dolgot tudna, mely miatt az szent házasság megbontatnék, és az kereszténynek megbotránkozhatnának, tartozik jó idején lelke ismeretinek kötelessége alatt hírré tenni.”¹⁰⁰ Az ellentmondás feloldását az jelenthetné, ha a *feleségül venni* kifejezést a 16. századi meghívók egy részében alkalmazott *választottam feleségül* (latinul: *elegerim (et petiverim) in coniugem*) szófordulattal vélnénk egyenértékűnek, tehát egyszerű eljegyzésre vonatkoztatnánk.¹⁰¹ Bárth Dánielnek e kérdést is tárgyaló kitűnő munkája szerint pedig a furcsa múlt idejű kifejezés az invitálást megelőző esküvel megerősített kézfogóra (a mainál erősebb eljegyzésre) enged következtetni.¹⁰² A problémára később még visszatérünk.

A fentieknél is nagyobb meglepetéssel szolgált, hogy a 16. századi latin nyelvű besztercei meghívók egy részében a *desponso* helyett egyenesen *iungo* vagy *copulo* szerepel, amelyek egyértelműen az egyházi házasságkötés igéi. Mindez azt jelentené, hogy az esketés már jóval a lakodalom, sőt a levelek kiküldése előtt megtörtént. Másrészt gyakran a *desponso* igéhez is csatlakozik egy nehezen értelmezhető kitétel, nevezetesen, hogy *iure/ritu matrimonii* — vagy nem ritkán *ritu sanctae catholicae ecclesiae* formában — azaz a házasság vagy az egyetemes egyház szokásának/rendtartásának megfelelően.¹⁰³ (Létezik

---

apostoloc irassabol mind egész esztendő által valo fő innepekre es minden felé szükséges dolgokrol es artikulusokrol a régi es mastani doctoroknak magyarazasoc szerint. Vgian ezen praediatricoc vegebe a keresztlesnec, Vr vaczoraia osztogatasnac, eskütesnec es egyeb egy hazi rend tartasnac igaz moggya praediatricoc szerint. Debrecen 1563. 409–410. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában őrzött példányt használtuk: RMK I. 220. 4°) Házasságkötés előzetes meghirdetése az evangélikus Bejthe István agendájában (1582) „Ez az embör *vötte* házassul ezt e’ szömélyt, ha valaki hallott vagy tud oly dolgot felöle, kivel az szent házasság ellenzetnék, megjelöntse.” *Bejthe István*: Miképpen a koroztyéni gyeuleközvetben az köröztséget vr vaczorayat, hazasok, esköttétészet, oldozatot, gyontást etc. zolgáltassanak az egy hazi tanijtok. Németújvár. 1582. (RMK I. 200.= RMNy Nr. 517 Az OSzK-nak a Teleki Téka példányáról készített fénymásolatát használtuk.) E 4v. (IV. fejezet)

¹⁰⁰ *Milotai Nyilas István*: Agenda, azaz az anyaszentegyhazbeli szolgálat szerént valo czelekedet, melyben az Vy Testamentomnak ket sacramentomának: az szent kereszttségnek es az Vr vaczorájának ki szolgálatásának es az házassulandoknak egibe(n) adattatásoknak moggya meg iratik. Kolozsvár 1621. (RMK I. 515. = RMNy Nr. 1251. Az OSzK mikrofilmjét használtuk: FMK/1220.) 280–281. (III/1.) A hirdetésekben fennmaradt adatok azért is nagyon fontosak, mert kizárják annak lehetőségét, hogy az eskükből ismert múltidő az egyházi szertartás keretében korábban kimondott *consensus*-ra vonatkozna, tehát nem igazi múlt lenne.

¹⁰¹ A párhuzamos „adtam feleségül” kifejezés esetében valóban rendelkezünk arra utaló forrással, hogy eljegyzésre vonatkozik. Erdélyi Miklós 1599. január 19-én kelt, leánya menyegzőjére szóló meghívójában az „adtam” terminust használja az invitálás előtti cselekményre, az előttük álló eseményt pedig kézfogásnak (= „esküvő”) nevezi. A szövegből tehát kiderül, hogy az ige itt egyszerűen eljegyzésre utal. (I. I. függelék: www.szazadok.hu – A levél egyébként egyike azon ritka kora újkori meghívóknak, amelyek a házasságkötés egyházi elemét emeli ki.) Alább magyarázatot fogunk arra adni, hogy ez miért nem utal feltétlenül az „adtam” kifejezés „ígértem” értelmére. – A házassági eskük az ellen szólnak, hogy a „vettem/adtam” múlt idejű igealakok esetében csak speciális szóhasználatról lenne szó, hiszen ugyanezek az igék más eskükben jelenidőben, és egyértelműen a mai jelentésüknek megfelelően szerepelnek.

¹⁰² *Bárth D.*: Esküvő, keresztelő i. m. 106–107.

¹⁰³ Szenci Albert szótára (1604) jól mutatja, hogy a latin „ritus” szót nem helyes egyszerűen szertartásnak fordítanunk, mert a korszakban tágabb jelentésű. A munka a következő je-

ennek egy hosszabb és világosabb változata is: *iuxta ritum et (antiquam) consuetudinem sanctae catholicae ecclesiae/matris ecclesiae* egykorú magyar fordításban pedig: *az anyaszentegyháznak régi szokása és rendelése szerint.*) Kérdés, hogy a házassági jog és a *matrimonium* emlegetése a fenti igékhez hasonlóan utalhat-e a lakodalom előtti cselekmény egyházi jellegére. A választ egyelőre nem ismerjük.

A házasságkötés kora újkori szókincsét körüljáró elemzésünk során reményeink szerint sikerült érzékeltetnünk azokat a nehézségeket, amelyekkel forrásaink majd minden alkalommal szembesítenek. Ezzel együtt talán az is világossá válhatott, hogy pusztán a szavak és a terminusok segítségével nem lehet megfejteni a régi magyar házasságkötés rendszerét – saját korunk befolyásától a szövegen kívüli fogódzók segítségével tudunk csak megszabadulni. Tovább kell lépünk, meg kell vizsgálnunk azt az egyházi jogi háttérrel, fogalmi hálót, amely a fenti kifejezések tartalmát és egymáshoz való viszonyát meghatározta.

2. A keresztény házasságjog fejlődése

A kereszténység kezdetben nem írt elő semmilyen formális házasságkötési szertartást hívei számára, a 4. század közepétől azonban elterjedt a házasságok utólagos papi vagy püspöki megáldásának a gyakorlata.¹⁰⁴ Bár az áldás egyáltalán nem volt szükséges a házasság érvényességéhez, később mégis körülötte kristályosodott ki fokozatosan egy nászmise, és a folyamat utolsó állomásként az egyház házasságkötési szertartása.¹⁰⁵ Döntő jelentőséggel bírt a fejlődés során a 12. század, amikor a házasság — elsősorban Szent Ágoston tanításai

---

lentéseket adja meg: „Szokás, mód, törvény.” A „ritualis” melléknevet pedig „szokási, rendtartási” formában fordítja. *Szenci Molnár A.*: Dictionarium i. m. oldalszám nélkül. – Külön kiemelendő, hogy a „catholica ecclesia” terminussal is nagyon óvatosan kell eljárunk, mivel a 16. században gyakran „egyetemes egyház” értelemben használják, természetesen mindenki a maga felekezetére: ekkor még nem a *Tridentinum* utáni katolikus egyház kizárólagos jelzője. Dragonus Gáspár soproni evangélikus lelkész 1576. október 12-én Hegyfaluban kelt, a soproni tanácsnak szóló menyegzői meghívójában azt mondja: „ritu et iuxta antiquam et approbatam consuetudinem sanctissimae catholicae ecclesiae” jegyezte el jövendőbeli házastársául Dévén Katalint. A Dunántúli Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyházkerület Történetéhez. 1. Szerk. Payr Sándor. Sopron 1910. 32–33.: Nr. 21. (Az interneten is: <http://mek.oszk.hu> – A letöltés időpontja: 2010. jún. 10.) Ugyanerre egy igen kései református (1623/25) példa „Ne puellae fideles infidelibus jungantur. Notum est ex sacris literis, olim divinitus vetita hujusmodi conjugia imparia, ne scilicet alterutra persona in vera religione corrumperetur et ad impietatem vel infidelitatem seduceretur, ideoque neque Haereticis damnatis, neque Judaeis, neque ethnicis catholicas dandas puellas statuimus, ne jugum cum infidelibus ducamus. Si vero contra interdictum hoc fecerint parentes scientes et volentes, censurae canonicae obnoxii sumus.” *Czeplédi Szabó P.*: Az Edgyházi jó i. m. 57–58. (III/40. kánon) A szöveg magyar fordításából is kitetszik, hogy a „catholica puella” keresztyén, azaz református leányt jelent. A köztudottan református felekezeti kötődésű ecsedi Báthory István 1579. évi menyegzői meghívójában szereplő fordulatot (*ritu sanctae catholicae ecclesiae*) is ennek megfelelően kell értelmeznünk.

¹⁰⁴ A keresztény házassági jog fejlődéséről általában: *Jack Goody*: The Development of the Family and Marriage in Europe. Cambridge 1983.; *Jean Claude Bologne*: Histoire du mariage en Occident. Paris 1995. Az alábbi új tanulmánykötethez sajnos nem tudunk hozzáférni: To Have and to Hold: Marrying and Its Documentation in Western Christendom 400–1600. Ed. Philip L. Reynolds – John Witter. New York 2007.

nyomán — végleg elnyerte helyét a szentségek között. A szentségi jelleg elfogadásának evilági következménye a házassági jog, és rajta keresztül a társadalom valóságos „reformációja” lett.¹⁰⁶ Az egyház ezután egyre inkább igényt formált a házasságkötések felügyeletére, és magának követelte a felettük való bírászkodás jogát is, a házasságot pedig mint sákramentumot felbonthatatlannak tekintette. A cölibátussal egyenrangú új eszmény született,¹⁰⁷ amelynek intézményes szabályozását jelentős római jogi elemek beemelésével alkották meg. A legfontosabb átvétel kétségekívül az az alapelv volt, hogy a házasságokat csak két személy szabad, minden külső kényszer nélküli egyetértése (*consensus*) hozhatja létre, ami radikálisan eltért a germán jognak a nagycsalád kizárólagos döntési jogát hangsúlyozó szemléletétől.

A reform részleteinek alakításában két nagy 12. századi kánonjogi irányzatnak jutott döntő szerep, a gallikán egyházat képviselő párizsi iskolának, illetve az itáliai egyházhoz (*ecclesia cisalpina*) szorosan kapcsolódó bolognai iskolának. A Petrus Lombardus (†1159) vezette párizsiak, illetve a Gratianus (†1164) nevével fémjelzett bolognaiak a *consensus* elsődlegességében, a házasság felbonthatatlanságában egyetértettek, de eltért a véleményük azt illetően, hogy melyik cselekményben rejlik a házastársi viszonyt végleg megpecsételő szentség.¹⁰⁸ Gratianus szerint ez az elem a házasság elhálása (*copula carnalis*), tehát a nem elhált házasság (*conjugium initiatum*) felbontható, és két *consensus* nyilvánítás közül a sorrendtől függetlenül mindig az elhált (*conjugium ratum/perfectum*) az érvényes.¹⁰⁹ A párizsi iskola azonban a szentséget magában a házassági akaratnyilvánításban vélte felfedezni, és egy további római jogi fogalom, a mai értelemben vett eljegyzés meghonosításával kívánta elérni a házasság intézményének megszilárdítását. Yves de Chartres (†1116) kánonjogi munkáiban jelenik meg először az a szemlélet, amely megkülönbözteti egymástól a jövő idejű ígéretet tartalmazó, felbontható eljegyzést (*sponsalia de futuro*)

¹⁰⁵ Erdő Péter: Egyházjog a középkori Magyarországon. Bp. 2001. 220–226. A középkori házasságkötésre gyakorolt növekvő egyházi befolyást jellemzi.

¹⁰⁶ Bologne, J. C.: Histoire du mariage i. m. 134–142. – A találó „reformáció”, illetve „renewal” kifejezéseket Joel Francis Harrington használja a 12. századi egyháznak a házassági jogot érintő döntő változtatásaira. Joel Francis Harrington: Reordering Marriage and Society in Reformation Germany. Cambridge–New York 1995. 50–59.; Erdő P.: Egyházjog i. m. 229–231.; HRG I. Bd. c. 818–820. A szentségi jellegéről: uo. c. 833.

¹⁰⁷ Főleg a reformátorok polemikus megnyilatkozásai nyomán a tudományban is sokáig tartotta magát a nézet, hogy a középkori egyház mindvégig kevesebbre becsülte a házasságot a cölibátusnál. A 12. század reformja után ez ebben a formában már biztosan nem igaz. Franz Falk már a 20. század elején monográfiát szentelt a kérdésnek: Franz Falk: Die Ehe am Ausgang des Mittelalters. Eine kirchen- und kulturhistorische Studie. (Erläuterungen und Ergänzungen zu Janssens Geschichte des deutschen Volkes VI. Bd. 4. Heft.) Freiburg 1908. A könyv a katolikus szerző erős felekezeti elfogultsága ellenére ma is haszonnal forgatható.

¹⁰⁸ A bolognai és párizsi iskola között a 12. században lezajlott, III. Sándor pápa (1159–1181) tevékenységével lezáruló nagy kánonjogi vitáról magyarul a legrészletesebben, de az értékelésben számos vitatható elemmel: Hanuy Ferenc: A jegyesség és házasságkötési forma kifejlődése a „Ne temere” decretumig [1907-ig]. Bp. 1912. 69–93. – A vita tömör bemutatása: Steven Ozment: When Fathers Ruled. Family Life in Reformation Europe. Cambridge, Massachusetts–London 1983. 26–27.

¹⁰⁹ Gratianus tanításairól napjainkig az egyik legjobb tömör összefoglalás: Emil Friedberg: Verlobung und Trauung. Zugleich als Kritik von Sohm das Recht der Eheschliessung. Leipzig 1876. 27–30.

a teljesen felbonthatatlannak tekintett, jelen idejű ígéretet megfogalmazó házasságkötéstől (*sponsalia de praesenti*).¹¹⁰ A párizsi iskola ezzel — legalább is elméleti síkon — megalkotta a keresztény házasságkötések ma is ismert rendjét, amelynek első, előkészületi fázisát a római jogi eredetű eljegyzés képezte, a második fázist pedig a valószínűleg a germán jogból megörökölt házasságkötés. Nézetük szerint egy személy két egymást követő „eljegyzése” (*sponsalia*) közül mindig az az érvényes, amelyben a házassági szándékot jelen idejű szavakkal (*de praesenti*) fejezik ki, és nem az a döntő, hogy melyiket hálták el. A két irányzat vitáját a kánonjogászként is elismert III. Sándor pápa (1159–1181) zárta le, lényegében inkább a párizsi iskolának adva igazat. Gratianusnak az elhálás jelentős jogi szerepéről vallott nézetei mindössze két részletben érvényesültek: a nem elhált házasság esetén az egyház engedélyezte a házaspár valamely szerzetbe való belépését, pápai diszpenzáció révén pedig akár a válást is, illetve elismerte, hogy a jövő idejű szavakkal kifejezett házasságkötési szándékot is érvényes házassággá változtatja az elhálás (*sponsalia de futuro carnali copula subsecuta*).

Bár a változtatások a házasság feletti egyházi befolyás növelésére irányultak, a *consensus* kizárólagos hangsúlyozása folytán átmenetileg mégis a jogintézmény társadalmi kontrolljának gyengülésével jártak. Az egyház ugyanis saját kánonjogi elvei miatt kénytelen volt azokat a házasságokat is érvényesnek elismerni, amelyek nyilvánosság és formális szertartások nélkül, a szülők beleegyezését sem kérve kötettek meg (*matrimonium clandestinum*).¹¹¹ Érthető tehát, hogy hamarosan a klandesztin házasságok elleni küzdelem vált a házassági jog fejlődésének fő motorjává. A házasság az egyház szemében továbbra is olyan szentség maradt, amelyet a felek egymásnak szolgáltattak ki, de ehhez egyre inkább megkívánták a nyilvánosságot, a pap hitelesítő szerepét.¹¹² A negyedik lateráni zsinat (1215) ennek megfelelően előírta a házasságkötések papi megáldását, ráadásul az esemény háromszori előzetes hirdetését, illetve tanúk jelenlétét is szükségesnek tartotta. Igaz, a klandesztin házasságok érvényességét ez a szabályozás sem vonta kétségbe.¹¹³

A késő középkori fejlődés végső soron mégis az egyház szerepének lassú, de folyamatos erősödését hozta. Az egyházi szertartás sok helyen a megkötött házasság utólagos megáldására szorítkozott, de máshol már a kétfázisú házasságkötés sorrendben második fontos cselekményéhez, a menyasszony átadásának rítusához (*traditio/Trauung*) kapcsolódott. A pap itt kiemelt helyzetű tanúból ceremóniamesterré lépett el: a menyasszony rokona vagy egy megbízott harmadik személy (*orator/Fürsprecher*) helyett már ő bocsátotta a lányt a vőlegény kezébe, a szertartás pedig a magánházakból és közteterekről egyre inkább a templomokba költözött.¹¹⁴ Még a középkor végén is jellemző volt azonban, hogy

¹¹⁰ Georges Duby: A lovag, a nő és a pap. A házasság a középkori Franciaországban. Bp. 2006. 203–204.

¹¹¹ Gillis, J. R.: For better i. m. 20.

¹¹² Ozment, S.: When Fathers Ruled i. m. 25–26.

¹¹³ Harrington, J. F.: Reordering Marriage i. m. 57.

¹¹⁴ Hans Bächtold: Die Gebräuche bei Verlobung und Hochzeit mit besonderer Berücksichtigung der Schweiz. Eine vergleichend volkskundliche Studie. (Schriften der Schweizerischen Gesell-

a *consensus* kinyilvánítása, illetve a menyasszony átadásából (*traditio*) egyre inkább a két fél összeadásává (*copulatio*) váló cselekmény a templom kapujában történt meg, és csak ezután vonult be a násznép Isten házába, hogy ott meghallgassák a nászmisét, és a pár elnyerje a nászáldást.¹¹⁵

Kezdetben úgy tűnt, hogy a reformáció a középkortól gyökeresen eltérő új házassági jogot teremt. Luther rövid ingadozás után elvetette a házasság szentségi jellegét. Ennek megfelelően nem tekintette azt többé felbonthatatlannak sem, sőt, világi dolognak nevezte,¹¹⁶ azt értve ez alatt, hogy a teremtett világnak a bűnbeesés után létrejött intézményeihez tartozik, és világi szabályozás tárgya. A gondolatmenet gyakorlati következményként megjelent a válás lehetősége, a házassági akadályok közül pedig eltűnt a „lelki rokonság.”¹¹⁷ Bár a reformáció a házasságot kivette a szentségek sorából, ám jelentőségét a káros-

---

schaft für Volkskunde 11.) Strassburg 1914. 200–208., 213–214.; *Duby, G.*: A lovag i. m. 173–175.; HRG I. Bd. c. 820. A *Trauung* szó csak a kora újkorra válik az egyházi szertartás német megnevezésévé, eredetileg ugyanis a germán jogból örökölt fenti átadási cselekményt jelentette.

¹¹⁵ *Goody, J.*: The Development i. m. 147.; *Gillis, J. R.*: For better i. m. 18–19.; *Duby, G.*: A lovag i. m. 174–175. – Még Luther 1529-ban napvilágot látott *Traubüchlein*jában is ez a középkori szertartásrend jelenik meg. *Wetlaufer, J.*: Beilager i. m. 91. A reformáció korában Augsburgban csak a prédikáció és a nászáldás történt a templomban, az eljegyzéskor kinyilvánított *consensus* megerősítése a kapuban történt. *Lyndal Roper*: „Going to Church and Street”: Weddings in Reformation Augsburg. Past and Present 106. (1985: Febr.) 99. – A nagy városi plébániatemplomokban a késő középkorban egy külön csarnokszerű bejárat (*Brauttür/ Brautpforte* = menyasszonykapu) is megjelent a szertartás első felének (kérdések, összeadás) lebonyolítására. *Falk, F.*: Die Ehe am Ausgang i. m. 3–4.; *Reitemeier, A.*: Pfarrkirchen in der Stadt i. m. 325.

¹¹⁶ A legjobb összefoglalás Luthernek a házassághoz kapcsolódó nézeteiről: *Hartwig Dieterich*: Das protestantische Eherecht in Deutschland bis zur Mitte des 17. Jahrhunderts. (Jus ecclesiasticum 10.) München 1970. 24–74., ill. röviden: *Deneke, B.*: Hochzeit i. m. 14.; *Roper, L.*: Going to Church i. m. 64–65. A reformáció helvét iránya is elfogadta a házasság világi jellegét. Kálvin János egyenesen a hajvágáshoz hasonlította a házasságkötést. *Goody, J.*: The Development i. m. 167. – Lutheréhez mérhetően radikális álláspontot a hazai protestantizmus jelentős alakjai között csak Méliusz Juhász Péternél találunk: „De mast megesküjtük az keresztyének végezése szerint, hogy mint Istennél az házasság hit nélkül is válhatatlan egyezés, így emberek előtt is legyen bomlhatatlan. Esküjtük szabad akaratból, szabadságból, nem rabi kötélből, mintha anélkül meg nem lehetne, mert Ádámot, az szent atyákat, prófétákat, királyokat, apostolokat noha pápa öszve nem bűvölte, öszve nem esküdtek, azért ugyan válhatatlanul éltek az házasságba mint szent jámborok. Pápa, Soter és Euaristus pápa világ kezdeti után négyezer százharminckilenc esztendőbe, Christus születése után százhetvenhét esztendőbe tojták. Ezt helyén hadták az keresztyének az emberek állhatatlansága megerősítéséért, de ezt vélni, hogy az házasság nem házasság az pápa eskütése kívöl, vagy hogy az hit légyen oka az házasságnak, pápai babonás hazugság. Avagy így csak pap uram esküthesse, egyéb esküdt jámbor nem eskütheti, hamisság. Avagy hogy az kiket jámborok Isten szerint, igaz confessus szerint öszveszörzöttek, házasság nem volna, avagy hogy el nem hálhatná véle, mert hogy pap uram öszve nem bűvölte pápai módra az stólával, az templomba nem illette. Avagy hogy elválhatnának, akiket Isten szerint Isten öszvekötött, átkozott babonás ember legyen. Aki személyhez, csak paphoz, helyhez csak az templomhoz, oltárhoz, időhöz köti, hogy soha nem házasság, míg meg nem esküsznek, átkozott legyen, mert így hát Isten nem szörzött volna Ádám és Éva közt házasságot. Így Ábrahám, az pátriárkák házások nem voltak volna, mert őket senki öszve nem eskütte, Iuramentum, copulatio coniugum iuramento facta non est de substantia matrimonii, nem az esküvésből áll az házasság, hanem Istennek szörzéséből és az igaz consensusból.” *Méliusz Juhász P.*: Valogatot praedikatio i. m. 398–399. A *consensus* hangsúlyozása egyúttal a kánonjog erős hatására is utal.

¹¹⁷ A középkori egyházban meglévő házassági akadályokról: *Goody, J.*: The Development i. m. 110–145.

nak tartott cölibátussal szemben megemelte,¹¹⁸ és ez hosszú távon megvetette a házasság kiemelt, már-már a szentségekre emlékeztető egyházi felfogásának alapját.¹¹⁹

Luther a kétféle eljegyzés (*sponsalia de praesenti/de futuro*) megkülönböztetését is erőszakoltnak, a szavakkal való játéknak tartotta („*ein lauter Narrenspiel*”), egyetlen, házasságkötő erejű eljegyzést (*Eheverlöbniß*) ismert el. Csak azt az eljegyzést nem tekintette konstitutív hatályúnak, amelynek érvényességét konkrét feltételhez kötötték. (Formális feltétel nélkül is ilyennek minősült a kiskorúak házasságkötése, amely csak nagykorúságuk elérésével emelkedett jogerőre.) A házasságot tehát szerinte az eljegyzés teremti meg, az egyházi szertartás keretében csak a már megkötött házasság nyilvános megerősítése történik. Erősen emlékeztet véleménye a bolognai iskola mesterének, Gratianusnak tanításaira, ám el is tér tőle annyiban, hogy a házassághoz szükségesnek tartja a szülői beleegyezést, és Philipp Melancthonon vagy éppen Théodore de Bèze-ellentétben nem tulajdonít az elhálásnak elsőrendű jogi jelentőséget. Luthernek a házasság „világi” jellegéről alkotott nézetét a helvét reformáció nagy alakjai is osztották, ám a hitújítás végül mégsem hozott forradalmi változást a házassági jog terén, sőt, egyes történészek szerint a család felfogásában sem.¹²⁰ A házasság feletti egyházi kontroll alakulását sokkal inkább a 12. században elkezdődött hosszú távú folyamat szabta meg. Az új felekezetek középkori öröksége teszi azt érthetővé, hogy Luthernek a kánonjogászok elleni heves kirohanásai ellenére a protestáns egyház jogi középkori kánonjogi alapokon jött létre,¹²¹ és végül mégsem szakított teljesen a kétféle eljegyzés megkülönböztetésével: a nézetek a kérdést illetően szemmel láthatóan erősen megoszlottak.¹²² Az mindenképpen kimondható, hogy a házastársi jogviszony kezdetét Lutherhez hasonlóan az evangélikusok jelentős része a nyilvános eljegyzésben látta, az azt követő egyházi szertartást pedig csak egyfajta megerősítésnek tekintette.¹²³ A középkori gyökerek magyarázzák azt is, hogy egészen a 17–18. századig a protestáns egyházak a házasság érvényességét nem kötötték feltétlenül az egyházi

¹¹⁸ A cölibátusnak a házassággal való jellegzetes reformátori szembeállításáról: *Ozment, S.* *When Fathers Ruled* i. m. 1–8.

¹¹⁹ A házasságkötés hazai protestáns felfogásáról értékes adalékokkal szolgál a Milotai-féle agenda, amely igyekszik magyarázatot adni arra, hogy miért a két szentséggel (keresztség, úrvacsora) együtt tárgyalja az összeadás módját. *Milotai Nyilas I.*: Agenda i. m. 311–317.

¹²⁰ Ez a nézet Joel Francis Harrington nevéhez fűződik. *Harrington, J. F.*: *Reordering Marriage* i. m. 16–17., 273–278. Harrington szerint a házasságjognak a 12. század óta zajló egyházi „reformációja” a 15. századtól a világi hatóságok hasonló törekvéseivel is társult.

¹²¹ *Dieterich, H.*: *Das protestantische Eherecht* i. m. 18–19.

¹²² *Uo.* 153–154., 185–187.

¹²³ *Dülmen, R.*: *Kultur und Alltag* i. m. 141–144.; *Jegel, A.*: *Altnürnberger Hochzeitsbrauch* i. m. 247. Ulrich Zwingli 1525. évi szabályozása nyomán svájci reformátusok is az eljegyzést tekintették a házasság létesítőjének, majd a 17. századtól egyre inkább az egyházi szertartást. *Ledermann-Weibel, R.*: *Zürcher Hochzeitsgedichte* i. m. 42–44.; *Bächtold, H.*: *Die Gebräuche* i. m. 208–210. Bächtold azt a német nyelvterületen elterjedt közmondást is idézi, miszerint „a jegyesek Isten előtt házastársnak számítanak” („*Brautleute sind vor Gott Eheleute*”). Az elterjedt szemlélet gyakorlati következményeként a közvélemény sok helyen elfogadta a jegyesek szexuális kapcsolatát is. A jegyesek házaspárként való felfogásához még: *Roper, L.*: *Going to Church* i. m. 67.

szertartáshoz. A házasságkötések ellenőrzésére való törekvés azonban esetükben is egyre erősebbé vált, ami a házassági bíráskodásban is tükröződött.

A tridenti zsinat vitáiban megszülető új katolikus egyház ellenben már egészen korán a házassági jog átfogó rendezésére szánta el magát, elsősorban azért, hogy leszámoljon a minden felekezet számára nagy gondot jelentő klandesztin házasságokkal. A tridenti (trentói) zsinat 1563. november 11-én kiadott ún. *Tametsi* dekrétumával a házasságkötés terén új korszak vette kezdetét.¹²⁴ Itt általános rendszerbe foglalták a már a középkorban is hangoztatott, de nem következetesen érvényesített kívánalmakat: a házasságokat templomban pap előtt kell kötni, két vagy három tanú jelenlétében, és az esetleges házassági akadályok miatt az esküvőt megelőzően háromszori kihirdetés szükséges. Mindazon házasságok, amelyek e kritériumoknak nem tesznek eleget, érvénytelennek minősülnek. A katolikus egyház tehát a korábbi kánonjogi fenntartásokon átlépve szakított a *consensus* egyeduralmával, és saját közreműködését nélkülözhetetlennek nyilvánította. (Ettől kezdve jelenik meg az a közkeletű, egyházi jogi értelemben természetesen téves nézet, hogy a lényegi [konstitutív hatályú] cselekmény a párnak a pap általi összeadása.)

A házasságkötés katolikus rendezése az ugyanekkor hasonló szabályok bevezetésével próbálkozó protestáns felekezetekre is jelentős hatást gyakorolt.¹²⁵ Hosszú folyamat végeredményeként a 18. századra a római jogi felfogás átvételével ők is a katolikus szabályozáshoz hasonló eredményre jutottak, a házasságok érvényességéhez előírva az egyházi szertartást.

Ha a hazai helyzetet tekintjük, a kora újkor végére kialakult kötelező egyházi házasságkötési szertartás minden magyarországi és erdélyi felekezetnél hat részre tagolódott:¹²⁶

- 1) Kérdések a házasulandókhöz. a) Az esetleges házassági akadályokról (a reformátusoknál csak a 17. századtól), ill. b) A házasulandók közötti szeretetről és házassági szándékról (*consensus*). – A következő elem, a prédikáció olykor bekerült a kétféle kérdés közé.
- 2) Prédikáció. Magvát minden felekezet esetében a szent ágostoni *triplex bonum*-elmélet képezte, amely szerint a házasság három haszna és célja: az emberi nem szaporítása, a paráznaság eltávoztatása, végül pedig az, hogy Krisztus és az Egyház frigyének leképezése legyen.¹²⁷ A protestán-

¹²⁴ Legújabbban *Erdő P.*: Egyházi jog i. m. 233–234. A zsinati döntéshozatalt részletesen ismerteti, és a dekrétumot közli: *Kováts Gy.*: A házasságkötés Magyarországon egyházi és polgári jog szerint. Bp. 1883. 34–46.

¹²⁵ Több magyarországi protestáns szabályozás már a *Tametsi* dekrétumot megelőzően megpróbálta rendezni a házasságkötések formai követelményeit, gondolunk itt Johannes Honterus 1547-ben megjelent erdélyi százsz egyházi törvénykönyvére, vagy éppen az 1555-ben tartott II. erdői zsinat végzéseire. *Pokoly József*: A magyar protestáns házassági jog rövid története 1786-ig. *Protestáns Szemle* 6. (1894) 102–110. – A házasságokra vonatkozó egyházi szabályozás kora újkori angliai erősödéséről és annak korlátairól: *Goody, J.*: The Development i. m. 148–149.

¹²⁶ A házasságkötési szertartás elemei tekintetében Bárh Dániel friss monográfiájára támaszkodunk: *Bárh D.*: Esküvő, keresztelő i. m. 96–138.

¹²⁷ A *triplex bonum* elméletről: *Harrington, J. F.*: Reordering marriage i. m. 50–51.; *Dieterich, H.*: Das protestantische Eherecht i. m. 22.; *Bologne, J. C.*: Histoire du mariage i. m. 84–88.

sok ezt gyakran egy negyedik elemmel, a bűnbeesés miatt szenvedő emberpár egymásnak nyújtott segítségével is kiegészítik.

- 3) Eskü. A reformátusoknál a papi kijelentés előtt, a katolikusoknál a papi kijelentés után.¹²⁸
- 4) Gyűrűváltás (inkább csak a katolikus és az evangélikus liturgiában).
- 5) A házasság létrejöttének papi kijelentése (*copulatio*), az „összseadás”, amely alatt a pár egymás kezét fogja.
- 6) Nászáldás.

3. Egy régi vita és magyar leágazása

A keresztény házasságkötés fent vázolt fejlődése természetesen napjainkban is számos vita tárgya, mind a cselekmények formáját, mind pedig jogi tartalmukat illetően. Jelen kérdésfelvetésünk (a házasságkötés egyházi és világi elemeinek viszonya) szempontjából egy ma is számon tartott 19. századi német jogtörténeti vita, és ritkábban emlegetett magyarországi folytatása lesz a legfontosabb számunkra. A Bismarck-féle németországi *Kulturkampf* idején zajlott két rendkívüli felkészültségű evangélikus jogtörténész, a kancellárt támogató nemzeti liberális Emil Friedberg (1837–1910) és a konzervatív Rudolph Sohm (1841–1917) polémiája a házasságkötés történetéről.¹²⁹ Állásfoglalásaik igen erős aktualitással is bírtak, hiszen éppen a vita alatt (1875. február 6-án) vezették be a Német Birodalomban a kötelező polgári házasságot, és ennek előkészületeire, illetve megvalósulására a két jogász egészen tudatosan reflektált is. Munkáikban a régi kánonjogászok véleményét nem csupán külső szemlélőként elemezték, hanem maguk is bekapcsolódtak ugyanabba a diskurzusba. A vita leginkább az egyes jogi mozzanatok tartalma és eredete körül zajlott. A lényegét egyszerűen megfogalmazva: megpróbálták feltárni a germán jog, a kánonjog és a római jog szerepét, illetve egymáshoz való viszonyát a nyugat-európai házasságkötés történeti alakulásában.

Bár a vita Friedberg 1865-ben megjelent monográfiájával indult, praktikus okokból érdemes először Sohm nagyon sarkos nézeteit kifejteni. A kánonjogász nem kevesebbet állít, mint hogy a germán házassági jog látenszen, a sko-

¹²⁸ A házassági esküről Bárth Dániel kimutatta, hogy nem magyar sajátosság. Európa számos részén a házassági liturgia része, csak a német és olasz területeken hiányzik, amelyek szertartásaira meghatározó befolyást gyakorolt a *Rituale Romanum*. Bárth D.: Esküvő, keresztelő i. m. 111–116.

¹²⁹ A két alapmű: *Emil Friedberg*: Das Recht der Eheschließung in seiner geschichtlichen Entwicklung. Leipzig 1865. (Az interneten is: <http://books.google.hu> – A letöltés időpontja: 2010. jún. 10.); *Rudolph Sohm*: Das Recht der Eheschließung aus dem deutschen und canonischen Recht geschichtlich entwickelt. Eine Antwort auf die Frage nach dem Verhältnis der kirchlichen Trauung zur Civilehe. Weimar 1875. (Az interneten is: <http://num-scd-ulp.u-strasbg.fr> – A letöltés időpontja: 2010. jún. 10.) Majd a két kismonográfia terjedelmű vitáit: *Emil Friedberg*: Verlobung und Trauung. Zugleich als Kritik von Sohm das Recht der Eheschliessung. Leipzig 1876. (A ritka kiadvány Magyarországon az OSzK-ban elérhető); *Rudolf Sohm*: Trauung und Verlobung: Eine Entgegnung auf Friedberg: Verlobung und Trauung. Weimar 1876. (Az interneten is: <http://dlib-pr.mpiet.mpg.de> – A letöltés időpontja: 2010. jún. 10.); A vitához kapcsolódó, Magyarországon jórészt elérhetetlen egyéb szakirodalmi tételek felsorolása: *Harrington, J. F.*: Reordering marriage i. m. 4–5.: 7. jegyzet. – Itt kel megjegyeznünk, hogy a vita résztvevői a helvét irányzat házassági jogát nem vizsgálták.

lasztika köpenyébe burkolva továbbélt a középkori kánonjogban, és onnan az alapszerkezet érintetlenül átkerült az evangélikus egyházjogba is. A házasságkötés két fázisából mindvégig az első marad a házasságkötő erejű. A legáltalánosabb germán házasságkötési formában (*Muntehe*)¹³⁰ ez az első fázis az eljegyzés (*Verlobung*), amelyet a két nagycsalád szóbeli szerződés formájában köt meg egymással (később a vőlegény is cselekvő szerephez jut), a második fázis pedig a menyasszony, illetve a felette gyakorolt gyámi jogkör szertartásos átadása a vőlegény számára (*Trauung*). A házasságot Sohm elmélete szerint a *Verlobung* hozza létre,¹³¹ ám pusztán negatív hatással, meghatározva azt, hogy más személlyel nem léphetnek hasonló viszonyra, majd a *Trauung* mint végrehajtási cselekmény során jelenik meg a pozitív hatás: nevezetesen a házastársi életközösség (*Ehegemeinschaft*). A Gratianus-féle kánonjogi *conjugium initiatum* nem lenne más, mint a germán *Verlobung*, a *conjugium perfectum* pedig lényegileg megfelelne a germán *Trauung*-nak.¹³² A különbséget mindössze az jelentené, hogy a kánonjogban a *Trauung* jogi funkcióját az elhálás (*matrimonii consummatio*) veszi át. Sohm azt is határozottan állította, hogy a párizsi iskolának a 12. században hivatalos állásponttá emelkedett distinkciója írott malaszt maradt: a római jogi *eredetű sponsalia de futuro* (a mainak megfelelő eljegyzés) a gyakorlatban nem honosodott meg, és a középkor folyamán csak egyetlen, házasságkötő erejű eljegyzés létezett¹³³ – ezt tanúsítanak azok a számos germán és újlatin nyelvben felbukkanó szavak is, amelyek egyaránt jelölhetnek házastársat és jegyest, illetve eljegyzést és házasságkötést. Sohm arra is talál magyarázatot, hogy a 12. század nagy reformja után elterjedő egyházi szertartás mint kiegészítő elem miért a végrehajtási cselekménynek minősülő második fázishoz kapcsolódik a házasságot valójában létrehozó eljegyzés helyett: szerinte már régóta a *Trauung* napján tartották a házasságkötés világi jellegű ünnepélyét, azaz a szűkebb értelemben vett lakodalmat (*Hochzeitsfeier*), és logikusnak tűnt, hogy az egyház ünnepi alkalma is ehhez kapcsolódjon.¹³⁴ A végrehajtási elem és az egyházi szertartás összekapcsolódásával azonban éppen a házasságkötő cselekmény, a jogi szempontból döntő eljegyzés maradt kívül a szabályozáson, és ez az egyház teljes eszköztelenségét eredményezte. A tanulságot a katolikus egyház a tridentini zsinaton vonta le: elvégezte a kánonjogi házasság első lényeges módosí-

¹³⁰ A germán házasságkötés különböző válfajairól: HRG I. Bd. 810–818.; *Duby, G.*: A lovag i. m. 48–53.

¹³¹ Sohm-nak a *Verlobung* házasságkötő hatására vonatkozó elméletét Hans Bächtold is elfogadta svájci forrásanyagra épülő, kitűnő munkájában: *Bächtold, H.*: Die Gebräuche i. m. 210–211. – Sohm-nak a germán házasságkötési cselekmények jogi tartalmáról adott értékelése egyébként nagyon hasonlít a zsidó házasságkötés elemeinek hagyományos értékelésére. A zsidóknál is az eljegyzés (*aras*) teremtette meg a házasságot. *Tamar Somogyi*: Die Braut im Alten Testament. In: Die Braut. Geliebt, verkauft, getauscht, geraubt i. m. Bd. 1. 141–142.

¹³² *Sohm, R.* Trauung und Verlobung i. m. 61–62.

¹³³ Uo. 74–108.

¹³⁴ „Auch darin hatte sie [die Kirche] sich wesentlich an weltliche Sitte angeschlossen, dass sie, wie soeben gezeigt, nicht den Tag der Verlobung, das heißt den Tag der Eheschließung, sondern den Tag der Trauung zur kirchlichen Feier erwählte. Der Trauungstag war schon seit alter Zeit der „Hochzeitstag“, daß heißt der Festtag weltlicher Sitte, und wie der weltliche, so sollte er auch der kirchliche Feiertag sein.” *Sohm, R.*: Das Recht der Eheschließung i. m. 187.

tását. Az eljegyzés házasságkötő erejét felismerve az egyházi szertartást eljegyzési szertartássá változtatták, a második fázis, a *Trauung* tulajdonképpen megszűnt, és csökevényei mint összeadási formulák a házasságkötő eljegyzéshez kapcsolódtak. Az új templomi szertartás lényegét azonban nem ezek, az összeadás szavai (*copulatio*) képezték, hanem a pap mint tanú jelenlétében ünnepélyesen kinyilvánított *consensus*. (A germán jogi *Verlobung* funkcionális utódját tehát a tridentini zsinat utáni katolikus templomi szertartásnak az egyetértésre irányuló kérdéseiben és az arra adott válaszokban véli felfedezni.) Ekkor vált valóssá a 12. században megalkotott distinkció: az egyház közreműködésével ünnepélyessé tett *sponsalia de praesenti* mint házasságkötés előtt a katolikus házasságkötési rendben megjelent a valódi, elhálással házassággá már nem változtatható *sponsalia de futuro*, a modern, római jogi eredetű eljegyzés.¹³⁵

Az evangélikusok más utat jártak be. Az elmélet szerint Luther egyáltalán nem ment szembe a kánonjogi tanítások lényegével, amikor a *sponsalia de futuro* és *sponsalia de praesenti* közötti merőben elméleti megkülönböztetést szavakkal való játéknak minősítette, hanem pusztán az addig is általános felfogást rögzítette.¹³⁶ Sohm úgy látta, hogy az evangélikus egyházjog a 16. században teljesen megőrizte a középkori kánonjog házasságkötési rendszerét, a jogviszonyt megteremtő eljegyzéssel, és a szerződés végrehajtásával, az elhálással. A 17. század folyamán pedig ez annyiban módosult, hogy előbb az elhálás mellett, majd annak szerepét teljesen átvéve a germán jogi átadási ügylet körül kialakult egyházi szertartás (*Trauung*) jelentette a második, végrehajtási cselekményt. Ezzel helyreállt volna az eredeti germán házassági rend, amelyet csak a római házassági jognak a 18. században lezajlott recepciója törölt el. Az evangélikus területeken tehát csak ekkor jött volna létre a házasságkötés modern menete, amelyben az első lépés csupán jogi jelentőség nélküli előkészítés, és a második lépés, az egyházi szertartás hozza létre a házasságot.¹³⁷

Friedberg hasonló erudícióval kifejtett nézetei a fenti gondolatokkal homlokegyenest ellenkeznek. Nála már a germán jog korában is a második fázis, a *Trauung* létesíti a házasságot, és ez így marad szerinte a kánonjogban is. Friedberg úgy véli, hogy a germán jogi *Verlobung* a középkor folyamán beleolvad a *Trauungba*, egyetlen házasságkötési cselekményt képezve, és ennek előkészítéseként jelenik meg a 12. században a római jogi eredetű eljegyzés (*sponsalia de futuro*). A kánonjog tanítása szerint a házasságot létesítő, szintén a római jogból átvett *sponsalia de praesenti* pedig az új összetett *Trauung* egyik elemeként tűnik fel. A kánonjogász éppen ebben véli felfedezni annak bizonyítékát, hogy korábban is a *Trauung* volt a házasság kezdete. (A két germán jogi cselekmény középkori összeolvadásáról vallott nézet feltűnően emlékeztet arra, amit Sohm a tridentini zsinatról állított. A két elmélet azonban jelentősen különbözik is egy-

¹³⁵ Uo. 187–196. Az utóbbi feltételezés értékelésekor feltétlenül tudatában kell lennünk annak, hogy a *Tametsi* dekrétum egyáltalán nem szabályozza az eljegyzést.

¹³⁶ Sohm, R. *Trauung und Verlobung* i. m. 110–123.

¹³⁷ Richard von Dülmen 1990-ben megjelent monográfiájában Sohm nézeteivel egybehangzó módon mutatja be az evangélikus házasságkötés kora újkori hangsúlyeltolódását. *Dülmen, R.: Kultur und Alltag* i. m. 144–145., 148.

mástól, hiszen a folyamat irányát ellentétesen állapítják meg: ebben a tézisben a kevésbé jelentős *Verlobung* olvad bele a házasságkötő *Trauung*ba.)

Friedberg szerint tehát a párizsi iskola distinkciója igenis meghonosodott, sőt általánosan elfogadottá vált a kánonjogban. Gratianus tanításainak jelentőségét megkérdőjelezi, és kifejti, hogy a bolognai kánonjogász lényegében nem is kettő, hanem három egymást követő házasságkötési cselekményt különböztet meg, a differenciálatlan eljegyzést (*desponsatio* = *Verlobung*), a menyasszony átadását (*traditio* = *Trauung*) és az elhálást, a házasság létrejöttét pedig valójában nem az átadás szertartásához, hanem az elháláshoz köti.¹³⁸ Véleménye szerint a tridenti reform jelentősége nem abban rejlik, hogy az egyház szertartását a házasságot létesítő cselekményhez csatolja, hiszen addig is ahhoz kapcsolódott, hanem abban, hogy a *Trauung* jogi jelentőségének teljes elhalványulásával az utolsó germán jogi elemek is eltűntek a 12. században római jogi alapon megalkotott házasságkötési rendből.¹³⁹

Friedberg természetesen Lutherről is másként gondolkodik.¹⁴⁰ Úgy értékeli, hogy a reformátor nem a gyűlölt középkori kánonjogból vette át a házasságkötő eljegyzést, hanem az egyházatyáktól. (Annak tehát a germán joghoz sem lehet köze.) Bár a Luther-féle „*sponsalia* elmélet” elfogadást nyert az evangélikus egyházjogban — és az eljegyzéseket Sohm nézetével ellentétben teljes jogerővel bíró házasságkötéseknek tekintették (a jegyesek gyermekei így lehettek teljesen törvényesek) —, a gyakorlatba a társadalom és a világi hatóságok ellenállása miatt csak kevés ment át. Már a 17. században is megjelennek az evangélikus egyházjogászok között kritikus hangok, majd a 18. században a természetjogi befolyás kiszorítja a Luther által meghonosított archaikus, a középkori gyakorlattól is teljesen eltérő felfogást.¹⁴¹

Végül a modern polgári házasság Friedberg szerint a germán házasságjog újratertése, hiszen ahhoz hasonlóan a *Trauung*ot (átadás/összeadás) tekinti házasságkötő cselekménynek, bizonyos mértékig ellentmondva a tridenti szabályozásnak is, amely ugyanazon szertartás egy másik elemének: a *sponsalia de praesentine*nek (azaz a *consensus* kölcsönös kinyilvánításának) tulajdonított házasságkötő erőt.¹⁴²

A fentiekből talán világos, hogy mindkét elmélet számos spekulatív elemet hordoz, és ugyanaz az erényük, ami a gyengéjük: egységes, átfogó magyarázatot akarnak adni a nyugat-európai házasságkötés fejlődésére. Értékelésükkel nem csak a gyanúsán tiszta levezetés miatt kell vigyázni, hanem azért is, mert tudományos munkáikat egyben a *Kulturkampf* fegyveréül is szánták. Az Otto von Bismarck kancellárt tanácsadóként és ideológusként segítő Emil Friedberg azért állítja, hogy mindig a házasságkötés második fázisa hozta létre a há-

¹³⁸ Friedberg szerint Gratianus rendszerében még a szertartásosan átadott, de el nem hált menyasszony is *desponsata*. A három cselekmény pedig két fázist alkot, tehát *conjugium initiatum* = *desponsatio* + *traditio* és *conjugium ratum/perfectum* = *consummatio*. L. Friedberg, E.: *Verlobung und Trauung* i. m. 32–34.

¹³⁹ Uo. 57–58.

¹⁴⁰ Friedberg, E.: *Das Recht der Eheschließung* i. m. 153–175., 203–210.

¹⁴¹ Uo. 240–262.

¹⁴² Friedberg, E.: *Verlobung und Trauung* i. m. 70–78.

zasságot, mert így akarja igazolni, hogy az 1875-ben bevezetett német polgári házasság nem szervesen újítás, hanem a germán jogi *Trauung* újjáélesztése. Az evangélikus felekezetet a *Kulturkampf* mellékhatásaitól féltő Rudolf Sohm pedig azért kardoskodik az eljegyzés hosszú ideig fennálló házasságkötő ereje mellett, mivel így akarja legalább a polgári házasságkötés jelképes kiegészítő elemeként megmenteni az evangélikus szertartást.¹⁴³ Mivel a polgári rítust természetesen a germán *Verlobung* újjáélesztésének tekinti, így a két cselekmény nézete szerint nem ütheti egymást.

A németországi vita magva egy évtizeddel később Magyarországon szökkenet szárba. Nem véletlenül: a kötelező polgári házasság bevezetése (1894. évi 21. tc.) előtti évtizedekben ugyanis nálunk is erősen megnőtt a házasságkötési szokások története iránti érdeklődés. 1883-ban jelent meg Kováts Gyula (1849–1935) „A házasságkötés Magyarországon egyházi és polgári jog szerint” című munkája, amelyet 1887-ben követett báró Roszner Ervin (1852–1928) erősen polemikus monográfiája. A két kánonjogász között heves publicisztikai vita tört ki, amelyet — tekintettel a téma aktualitására — a tágabb közvélemény is élénk figyelemmel kísért.¹⁴⁴ A protestáns Kováts Sohm követőjeként lépett fel, míg a katolikus Roszner Friedberg tanai mellett tört lándzsát. Munkáikat elolvasva egyértelmű, hogy a vita színvonala a németországi előzményét nem érte el, ám értéket ad neki az, hogy a két kánonjogász magyarországi forrásanyag segítségével próbálta igazolni a készen átvett elméletek helyességét. Alighanem az is hozzájárul írásaik kuszaságához, hogy a kiindulópontonról, a kánonjogi házasság elterjedése előtti időszakról semmilyen biztos információval nem rendelkeztek, így a germán jog analógiájára kényszerültek megalkotni egy fiktív alapzatot.

Bár a kor nem egy neves jogtörténésze elismeréssel adózott Roszner teljesítményének, ám visszatekintve mégis egyértelmű, hogy számos fontos kérdésben a sokkal felkészültebb és német mestere téziseit önállóan adaptáló Kovátsnak kell igazat adnunk.¹⁴⁵ (Értékelésükben ez a nyilvánvaló tény azóta sem je-

¹⁴³ Rudolph Sohm nem járt sikerrel, a polgári házasság bevezetése után a hivatalos német evangélikus szertartás egy *consensus*-csere és összeadás nélküli áldáskérő istentiszteletre redukálódott. *Rudolf Schulz*: Die kirchliche Trauung aus evangelischer Sicht. In: In: Die Braut. Geliebt, verkauft, getauscht, geraubt i. m. Bd. 1. 150–155.

¹⁴⁴ A vita legfontosabb tételei: A két alapmű: *Kováts Gyula*: A házasságkötés Magyarországon egyházi és polgári jog szerint. Bp. 1883.; *Roszner Ervin*: Régi magyar házassági jog. Bp. 1887. A polemia hevességét jelzi, hogy a két szerzőnek a Jogtudományi Közleményekben megjelent egyre durvább és egyre személyesebb hangvételű vitacikkei külön kötetekként is megjelentek: *Kováts Gyula*: Felelet báró Roszner Ervin régi magyar házassági jog című munkájára. Bp. 1887.; *Roszner Ervin*: Néhány szó „Régi magyar házassági jog” című munkám védelméül. Bp. 1888.; *Kováts Gyula*: Báró Roszner Ervin válaszára. Bp. 1888. – Néhány egykorú értékelés a vitáról: Károlyi Árpád ismertetése Roszner könyvéről, inkább neki adva igazat: Századok 21. (1887) 840–845. Révész Kálmán összefoglalása a vitáról, fordított előjellel: Uo. 22. (1888) 570–572. A vitába felekezeti indítástól később Pokoly József is bekapcsolódott, cáfolni próbálva Kovátsnak azon állításait, hogy a protestáns házassági jog kánonjogi eredetű és hogy a kora újkorban gyenge. *Pokoly József*: A magyar protestáns i. m. – A vita háttérében egy elvinek nem nevezhető konfliktus is állt. Timon Ákos, Kováts Gyula és Roszner Ervin is el szerette volna nyerni a pesti egyetem kánonjogi tanszékét. 1888-ban végül Kovátsot nevezték ki rendes tanárnak, Roszner pedig később politikai pályát futott be. A versengést Mikszáth Kálmán egy álnéven megjelentetett humoros karcolatban is megörökítette: „Páris almája”. Pesti Hírlap 9. (1887. okt. 12.) 280. sz.

¹⁴⁵ Mindkettejük részéről előkerültek a vitában nehezen tartható tételek is. A legkomikusabban talán Rosznernek a szülői engedélyes Árpád-kori nőablásról, illetve a 14. századi polgári há-

lentkezik.) A polémia számunkra legérdekesebb eleme ugyanaz a kérdés, amely korábban Németországban is a legnagyobb port verte fel, az eljegyzés feltételezett házasságkötő jellege. Rosznernek a vita során sikerült igazolnia, hogy a *sponsalia de praesenti/de futuro* distinkció a 13. században feltűnt a magyarországi joganyagban (később, szórványosan az oklevelekben is), és ennek alapján feltételezte, hogy már a középkorban megjelent nálunk a mai szokásrend, a jegyesi viszonyt megteremtő eljegyzéssel, és az azt követő házasságkötéssel.¹⁴⁶ Kováts ezzel szemben amellettt érvelt, hogy bár a megkülönböztetést elméletileg ismerték, de a gyakorlatban nagyon sokáig csak egyetlen, latinul *desponsation*nak vagy *desponsatio per verba de praesentine*nek nevezett házasságkötő erejű eljegyzés létezett, amelyet bizonyos időközrel egy világi jellegű, az elhálást mint lényegi momentumot magában foglaló végrehajtási cselekmény: a lakodalom követett. (A magyar kánonjogász elméletében ugyanis ez foglalja el Sohm germán jogi eredetű, idővel az egyházi szertartás részévé váló *Trauung*jának helyét.)¹⁴⁷ Írásaiból erősen úgy tűnik, hogy maga sem tudta teljes bizonyossággal eldönteni: a jogi értelemben ekkor még súlytalan egyházi szertartás jellemzően a házasságkötésnek melyik fáziséhoz kapcsolódott – az elsőhöz: a házasságkötő eljegyzéshez, a másodikhoz: a lakodalomhoz vagy esetleg harmadik elemként időben az eljegyzés és a lakodalom között történt meg.¹⁴⁸ Amennyire homályos megfogalmazásaiból ki lehet venni, talán az első verziót tartja a legelterjedtebbnek, ám egyáltalán nem reflektál arra, hogy ebben a vonatkozásban milyen erősen eltér Sohm felfogásától.

Kováts úgy gondolta, hogy e szokásrend — olykor a házasságkötésként szolgáló kézfogó (eljegyzés) és az egyházi összeadás időbeli különválásával — a hazai katolikusoknál a tridenti zsinat recepciójáig, a protestánsoknál pedig egé-

---

zasságról való fejtegetései, Kováts részéről pedig ilyen a *Tametsi* dekrétumnak a magyarországi protestánsokra vonatkozó érvénye, egy merőben elméleti felépítmény. Kovátsnak abban kétségtelenül igaza volt, hogy Roszner a latin forrásokat — feltehetően közepes nyelvtudása miatt — rendszeresen félreértelmezte, és a téves fordítások súlyos tartalmi hibákhoz vezettek.

¹⁴⁶ Roszner E.: Régi magyar i. m. 70–78. – Ennek a kérdésnek az eldöntéséhez döntően járulhatnak hozzá a közeljövőben Erdélyi Gabriella kutatásai, aki egy vatikáni hivatal, a *Sacra Poenitentiaria Apostolica* regisztrumaiban fennmaradt „magyar” kérvényeket feldolgozva az 1410 és 1559 közötti időszakból 146 házassági tárgyú kérelmet talált. A forrásanyagról: *Erdélyi Gabriella*: A *Sacra Poenitentiaria Apostolica* hivatala és magyar kérvényei a 15–16. században. Levéltári Közlemények 74. (2003: 1–2. sz.) 33–57. és 76. (2005: 1. sz.) 63–103., különösen 67. A házassági tartalmú kérvények tartalmáról már egy rövid ízelítőt is megjelentetett: *Erdélyi Gabriella*: „Szerettem egyszer egy nőt” Házasságkötés és házasságtörés 1500 körül. Történelmi Szemle 49. (2007) 165–178. A források feldolgozása természetesen sok problémát is felvet majd, hiszen a jogesetek, és rajtuk keresztül a magyarországi házasságkötési gyakorlat csak a római szerv kánonjogi szűrőjén keresztül jelennek meg.

¹⁴⁷ Kováts Gy.: Felelet báró Roszner i. m. 42–43. A kánonjogász a legkövetkezőben 1885-ben megjelent akadémiai székfoglalójában fejtette ki elméletét: *Kováts Gyula*: Szilágyi Márton tanítása az eljegyzésről 1690. (Ertekezések a társadalmi tudományok köréből VII. köt. 10. sz.) Bp. 1885.

¹⁴⁸ Egy helyen például úgy nyilatkozik Kováts, hogy a házasságkötő eljegyzéskor a párok nem járultak az egyház színe elé, az összeadás (*copulatio*) később következett. A tridenti zsinat ezt megváltoztatta, mert a házasságkötő eljegyzés során az egyház jelenlétét követelte meg, és ezért „a nép csinált magának” egy, a római jogi eljegyzésnek megfelelő előkészítő cselekményt. Azt hogy, az összeadás hogyan viszonyult a zsinat előtt és után a lakodalomhoz nem taglalja. Az iménti fejtegetésnek azonban Kováts legtöbb gondolatmenete ellentmond. *Kováts Gy.*: Szilágyi Márton i. m. 62–63.

szen a 18. század közepéig uralkodó volt.¹⁴⁹ Elmélete igazolására a történeti források minden neméből hozott fel példákat. Gondolatmenetének nagy erénye nemcsak Roszner, de Sohm eszmefuttatásához képest is, hogy figyelme a lakodalomnak a házasságkötésben játszott szerepére is kiterjedt. (Sohmnál a lakodalom csupán a *Trauungot* kísérő, azzal mindig egy napon tartott világi ünnepély, amelynek annak ellenére sem tulajdonít nagy jelentőséget, hogy az elhálás keretében szolgál – lényegében a második fázis egyfajta függelékének tartja.) Bár Kováts részben Sohm nyomán, részben saját kutatásaira alapozva megfogalmazott állításai erősen általánosítanak, és az egyes mozzanatok jogi tartalmát illetően vitathatóak,¹⁵⁰ ám elmélete, mint leírási kísérlet mégis komoly támpontot nyújthat az elemzéshez. Érdeemes lesz az alábbiakban felsorolni azokat az érveket, amelyeket Kováts Gyula a magyarországi házasságkötő eljegyzés mellett felhozott. A kánonjogász bizonyítékait saját forrásainkkal is kiegészítjük majd, végül felsoroljuk azokat az ellenérveket is, amelyekről Kováts nem vett tudomást.

4. Házasságkötési gyakorlat a középkori és kora újkori Magyarországon

A magyar kánonjogász egyik legfontosabb vezérfonala az eljegyzés kérdésében az erdélyi emlékirodalom volt. Kováts Gyula figyelt fel arra először, hogy Apor Péternek a házasságkötésről adott nélkülözhetetlen és igen sokszor idézett leírásában a lakodalmi asztal megáldásán kívül csak egyetlen egyházi szertartással találkozunk, mégpedig a „kézfogó” kapcsán. A *Metamorphosis* szerzője szerint az erdélyi nemesség körében az volt a szokás, hogy közvetlenül a gyűrűváltás után: „...az legény újjalag béküldötte két atyafiait, és az leányt hütre kikérette; akkor megint az apja s az anyja s az atyafiai az leányt kihozták, rendet állottak. Az asztalon tisztességes szőnyeg volt, az asztal eleiben is az földre szőnyeget terítettek, az pap elállott, háttal az asztal felé, arccal a nép felé; elément az ifiú legény, az szőnyegre állott, az leányt is elévezette valamelyik asszony atyafia, és az pap ott megesketé őket. Vége lévén az hütlésnek, az leányt megint bevitték.”¹⁵¹ A szövegből az is egyértelműen kiderül, hogy erre a szertartásra ugyan számosan hivatalosak voltak, de nem annyian, mint a lakodalomra. Apor leírásának hitelességét Bethlen Miklós önéletírása is alátámasztja. Két há-

¹⁴⁹ Uo. 61–68. – Kováts véleményét hevesen vitatja Roszner mellett Pokoly József is. Az általa idézett források azonban ironikus módon inkább Kováts Gyula álláspontját támasztják alá. *Pokoly J.: A magyar protestáns* i. m. 307–312.

¹⁵⁰ Kísérlet Kováts Gyula munkásságának tisztán jogi (nem történettudományi) szempontú értékelésére: *Hanuy F.: A jegyesség* i. m. 62–63. Mi azonban Hanuy állításával ellentétben úgy gondoljuk, hogy Kováts nem az elhálásban látta a házasság megteremtőjét (*copula*-tan), hanem az eljegyzésben, tehát véleményünk szerint Hanuy a kánonjogi iskolák rendszerében rossz helyre sorolja be Kovátsot.

¹⁵¹ *Apor P.: Metamorphosis* i. m. 52. A magyar művelődéstörténet fáradhatatlan kutatója, Radvánszky Béla Aport értelmezve a szokást „előzetes esküvő”-nek nevezte. Bár ezt bővebben nem fejtette ki, úgy tűnik, hogy tévesen inkább a rendes esküvőt megelőző előzetes esküvésnek tekintette, mint teljes értékű házasságkötési szertartásnak. *Radvánszky B.: Magyar családélet* i. m. 1. köt. 144–145., ill. *Radvánszky Béla: Lakodalmak a XVI. és XVII. században. Századok* 17. (1883) 217–242.

zasságkötéséről adott beszámolóját figyelmesen olvasva feltűnik, hogy esküvés-re (egyházi szertartásra) mindkét alkalommal csak az eljegyzés keretében került sor, a meglehetősen nagyszabású eseményt követő lakodalom pedig pusztán lakodalom volt, és semmi több.¹⁵² Érdekes, hogy a házasságkötő eljegyzés után is mátkájának, azaz mai kifejezéssel élve jegyesének nevezi első feleségét, osdolai Kun Ilonát, egészen a lakodalomig, és szóhasználata nem egyedi.¹⁵³ (Talán azért jár el így, mert a házastársi életközösség ebben a szokásrendben is csak a lakodalommal kezdődött el.)

Kováts rendkívül szellemesen és meggyőzően a *Tripartitum* egyik passzusát is elmélete szolgálatába állítja.¹⁵⁴ Werbőczy István munkája első részében azt írja, hogy a fiúk a birtokosztály révén, a leányok pedig a *desponsatio* és a *nuptiarum sollemnitas* által szabadulnak az atyai hatalom alól. Mivel egy római jogi jellegű *de futuro* eljegyzés ilyen jogi következménnyel nem járhatott volna, ezért szerinte egyértelmű, hogy az előbbi kifejezést házasságkötő eljegyzésnek kell fordítani, az utóbbit pedig menyegzőnek. A *nuptiarum sollemnitas* azonosítását ráadásul az is megkönnyíti, hogy Werbőczy a „vagis” jelentésű latin *sive* kötőszó révén megfelelteti az elhálással.

Bár Kováts látóköreből a szertartáskönyvek sajnos kiestek, és ennek munkája kárát is látta, ám egy — az eljegyzés és házasságkötés megkülönböztetését elvető — református egyházi forrást mégis felsorol elmélete fő bizonyítékai között. Ez pedig a tiszántúli Szilágyi Márton 1690-ben megjelent egyházi munkája: a *Triga divortialis*, amely szemléletében valóban egészem közel áll Gratianus régi tanításaihoz.¹⁵⁵ A könyv gyakorlati hatását Pokoly József később

¹⁵² Az „úri és főrendek jelenlétében” 1686. február 1-én tartott „hitlés”-t a rendkívüli körülményekre tekintettel egy héttel később követte a furcsa lakodalom. (Egy viszonylag egyszerű vacsora után február 8-án vitte haza Rhédey Júliát Bethlen Miklós és február 10-én vendégelte meg otthonában „jóakaróit.”) Bethlen Miklós élete leírása magától. In: Kemény János és Bethlen Miklós művei. Szerk. V. Windisch Éva. Bp. 1980. 752–753. Bethlen első házasságkötéséről (osdolai Kun Ilonával) nem ír ennyire részletesen, de az azért kiderül, hogy az egyházi szertartás itt is az eljegyzés keretében történt: „...Osdolára menénk, és megesküvénk a mátkámmal; de mivel igen gyenge és kicsiny üdejű volt, esztendeig kellett várnom mátkaságban, és in anno 1668. 11. júniusban volt lakodalmunk ugyan Osdolán.” Uo. 626. – Kováts Gyula Bethlen Miklós két házasságkötése közül csak a részletesen leírt elsőt hozza fel példaként: Kováts Gy.: Szilágyi Márton i. m. 52–53.

¹⁵³ Apor Péter is ugyanígy jár el: Apor P.: Metamorphosis i. m. 52.

¹⁵⁴ Hármaskönyv I. rész 51. cikkely 1. paragrafus: „...omnes filii et filiae parentum, legitimae et illegitimae aetatis, non emancipati, hoc est, a patria servitute non liberati, infra tempus emancipationis, seu liberationis (quae juxta consuetudinem patriae nostrae ex parte filiorum per solam bonorum et jurium possessionariorum cum patre divisionem, ex parte vero filiarum per earum desponsationem et nuptiarum sollemnitatem seu matrimonii consummationem fieri consuevit) in patria potestate consistent.” Werbőczy István: Tripartitum. A dicsőséges magyar királyság szokásjogának hármaskönyve. (Latin–magyar kétnyelvű kiadás) Szerk. Bónis György. Bp. 1990. 149. Az itt szereplő magyar fordítás nagyon pontatlan, ráadásul álszeméremből még az elhálást szót is csak körülírja. Kováts Gy.: Szilágyi Márton i. m. 39. – Roszner természetesen másként értelmezi ezt a forrást, nála a *desponsatio* egy római jogi eljegyzés, a *nuptiarum sollemnitas* pedig „ünnepélyes házasságkötés”, azaz az egyházi szertartás. Végül a *sive* kötőszót választó és nem értelmező jelentésű kötőszóként fordítja („az ünnepélyes házasságkötés vagy az elhálás által”), és arra a középkori kánonjogi elvre vonatkoztatja, hogy a *de futuro* eljegyzésekből is házasság lehet az elhálás révén. Rosznernek ezt a magyarázatát Kovátshoz hasonlóan magunk is teljesen elhibázottnak tartjuk. Roszner E.: Régi magyar i. m. 74–75.

¹⁵⁵ Kováts Gy.: Szilágyi Márton i. m. 19–38.

megkérdőjelezte, ám éppen ő hívta fel a figyelmet két hasonló forrásra: az 1562. évi Méliusz Juhász Péter-féle debrecen–egervölgyi hitvallás, illetve Pathai István dunántúli szuperintendens Kanizsai Pálfi Jánoshoz intézett 1614. évi levele szintén tagadják a párizsi kánonjogi iskola által bevezetett distinkció értelmét.¹⁵⁶

Milyen forrásokkal tudjuk mi alátámasztani Kovátsnak a házasságkötés formájáról tett megfigyeléseit? A sokat idézett menyegzői meghívókon kívül elsősorban narratív forrásokkal: a szokások menetrendjét szemléletesen rögzítő nemesi naplókcal. Az Ung megyében birtokos Pálóczi Horváth György diariumában például a következő bejegyzést olvashatjuk: „Anno domini 1623. die 1. mensis octobris jegyztettem el az mostani feleségemet, nemzetes Gálffy Annát, Gálffy János kisebbik leányát, azon napon esküdtem meg vele, háltam el vele die 15. eiusdem mensis.”¹⁵⁷ Az elhalás nyilvánvalóan a lakodalom keretében történt meg. Valószínűleg ugyanezre a szokásrendre utal a Bars megyei katolikus Hügyei Farkas Pál naplóbejegyzése is: „Anno 1640. die 29. Januarii jegyztettem el házastársol magamnak Istennek kegyelmes jóvoltából és rendeléséből mostani második feleségemet, palánki főkapitán nemzetes és vitézlő Szombathelyi János uram hajadon leányát; és ugyanezen napon volt kézfogásom vele Léván, lévai vicekapitánságomban. Az kérők ezek voltak: úgymint: nógrádi főkapitány Miskei István és lévai seregbíró Sury Benedek uramék. Anno 1640. die 19. februarii vittem haza feleségemet, Szombathelyi Annát itt Léván az Úristennek kegyelmes gondjaviseléséből és rendeléséből...”¹⁵⁸ Még egyértelműbben fogalmaz a losonci (Nógrád megyei) református nemes, Gyürky István: „Anno 1676. die 17. aprilis indult meg Gyürky Pál fiam Kassára. Ugyanazon útjában jedzette és vette el feleségül magának néhai nemzetes és vitézlő Hatvani András uram hajadon leányát, Máriát, az mint hogy ugyanakkor meg is esküttek. [...] Anno 1676. die 24. junii volt lakodalma Gyürky Pál fiának Kassán néhai nemzetes vitézlő Hatvani András uram hajadon leányával, Máriával. [...] 2. julii érkezett házához Füleken az fiam Gyürky Pál feleségével.”¹⁵⁹ A fenti három forrás közös jellegzetessége, hogy az egyházi szertartás (kézfogás, esküvés) nem a lakodalomhoz csatlakozik, hanem ez eljegyzéshez. A két elemet azonban világosan megkülönböztetik egymástól, ezeket tehát annak ellenére sem tekintik egyetlen cselekménynek, hogy egy napra csúsznak össze.¹⁶⁰

¹⁵⁶ *Pokoly J.*: A magyar protestáns i. m. 307., 311–312.

¹⁵⁷ A Pálóczi Horvát család naplója 1622–1790. Kiad. Szopori Nagy Imre. In: Magyar történelmi évkönyvek és naplók a XVI–XVII. századokból. (Monumenta Hungariae historica 2.: Scriptorum XXXI.) Bp. 1881. 193.

¹⁵⁸ *Szily Kálmán*: Farkas Pál és Farkas Ádám följegyzései 1638-tól 1694-ig. Történelmi Tár (1884) 91.

¹⁵⁹ *Csoma József*: A losonci Gyürky i. m. 449–450.

¹⁶⁰ Az „esküvő” és a lakodalom gyakori időbeli elkülönítésére korábban már Sárdi Margit is felhívta a figyelmet az erdélyi emlékirók adataira támaszkodó, ezért elsősorban az erdélyi szokásokat bemutató tanulmányában. (Kováts munkásságának ismerete nélkül jutott erre a felismerésre.) *S. Sárdi Margit*: Leánykérés, házasság, szerelem. In: *Ámor, álom és mámor. A szerelem a régi magyar irodalomban és a szerelem ezredéves hazai kultúrtörténete.* Szerk. Szentmártoni Szabó Géza. Bp. 2002. 49–65.

Az egyházi irányítás forrásai között is találunk olyanokat, amelyek arról tanúskodnak, hogy az egyházi szertartás nem, vagy pontosabban nem mindig a lakodalom keretében zajlott le. Miskolci Csulyak István zempléni református esperes egyházlátogatási jegyzőkönyvében (1629–1645) szerepel a következő, a gyakorlat sokféleségét tükröző kívánalom: hogy „Reggel esküdjének meg, még pedig az templomban, az kik kézfogáskor meg nem esküsznek.”¹⁶¹ Geleji Katona István 1649. évi erdélyi református törvénykönyve pedig előírja, hogy ne teljen el sok idő az összeadás (*copulatio*) és a lakodalom (*nuptiae*) között, nehogy a pár idejekorán összeemeledjen vagy éppen összevevessen.¹⁶² Az sem lehet véletlen, hogy a katolikus egyház a feljebb tárgyalt tilalmi időszakokban is megengedi a lakodalom nélküli esküvőket: véleményünk szerint ez is arra utal, hogy a két cselekmény viszonya nem rögzült, sőt gyakran történtek két külön időpontban.

A házasságkötés egyházi és világi elemeinek viszonyát vizsgálva a néprajzi kutatások is a segítségünkre sietnek. Tárkány Szűcs Ernő figyelte meg, hogy néhány hagyományörző szlavóniai és baranyai református faluban, illetve bizonyos református lakosságú alföldi településeken a kézfogót (eljegyzést) régen a templomban, pap előtt tartották meg.¹⁶³ A szlavóniai magyarságnál ez a szertartás arra is jogot biztosított a legénynek, hogy jegyesével háljon. Maga Tárkány Szűcs is úgy gondolta, hogy a jelenség egy archaikus szokásrend maradványa, amelyben a házasságkötés mindössze két elemből állt: az egyház jelenlétében végzett eljegyzésből, illetve az elhálásból. Mindez — legalább is formai tekintetben — kitűnő érv Kovátsnak a házasságkötő eljegyzésről alkotott elmélete mellett. Újabban pedig a történeti néprajz egyik jeles művelője, Kiss Réka mutatott rá tekintélyes kiadott és kiadatlan forrásanyag alapján arra, hogy a 16–17. századi Magyar Királyságban és Erdélyben az egyházi szertartás („esküvő”) gyakran összekapcsolódott az eljegyzéssel, és ilyen esetben megelőzte a teljesen világi jellegű lakodalmat. A Küküllői Református Egyházmegye általa feldolgozott jegyzőkönyveiben egyébként az eljegyzés esküvel való megerősítését nem ritkán „nemesi szokásként” értékelték. (A kutató ugyanakkor azt is leírja, hogy az adott egyházmegyében láthatóan nem ez számított a legerjedtebb szokásrendnek.)¹⁶⁴

¹⁶¹ Miskolci Csulyak István zempléni református esperes (1629–1645) egyházlátogatási jegyzőkönyvei. Szerk. Zoványi Jenő. Történelmi Tár (1906) 64.

¹⁶² „Vitandum studiosissime quoque est, ne longe ante tempus nuptiarum copulatio fiat, periculum namque est, ne interea temporis jam copulati vel consuescant, vel vero dissidium ac animorum abalienatio inter illos oboriatur, ob quam libenti postea, si liceret, animo dissociarentur, ac proinde Ecclesiae grave admodum negotium facessant.” *Geleji Katona I.*: *Canones ecclesiastici* i. m. 33–34.: 67. cikkely. A szabályozás arra enged következtetni, hogy az összeadott pár gyakran már a menyegzőt megelőzően megkezdte az együttélést/házaséletet, ahogyan az még az újkori népi kultúrában is előfordult.

¹⁶³ *Tárkány Szűcs E.*: Magyar jogi i. m. 336–338.; ill. a baranyai reformátusok 19. század eleji házassági szokásrendének leírása: *Hoffmann T.*: *A Köz-nép* i. m. 517–529.

¹⁶⁴ *Kiss Réka*: *Matrimoniális causák a Küküllői Református Egyházmegye jegyzőkönyveiben. Házasság, válás egy 17. századi erdélyi egyházmegyében.* In: *Fiatalkor-történetesek kollokviuma* (1998. november 3.) *Tanulmányok*. Szerk. Kósa László. Bp. 1999. 46.; *Uő*: „Házastárs nélkül szükkölködven.” *Adatok a házasság megkötésének és felbontásának 17. századi gyakorlatához a Küküllői Református Egyházmegye iratainak tükrében* In: *Ethno-lore. A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetének Évkönyve* 22. (2005) 303–344., különösen 310–314.

Bőven rendelkezünk azonban olyan forrásokkal is, amelyek a jelenlegi szokásrend középkori és kora újkori meglétét igazolják: a lakodalomba integrált egyházi szertartást, és az azt megelőző eljegyzést. Mátyás király 1462-ben levélben közölte Töttös Lászlóval, hogy Hédervári Imre udvari kötelezettsége miatt gyermekeiket 1462. augusztus 1-jén Budán fogják összeadni, és akkor ülik meg a menyegzőt.¹⁶⁵ Az erdélyi Besztercének a németországi *Hochzeitsordnungok* rendelkezéseit felidéző 1538. évi speciális statútuma pedig egyértelműen a menyegző kapcsán írja elő azt, hogy a menyasszonyt csak annyi nyoszolyólány kísérje a templomba, ahány egy asztalnál helyet tud foglalni.¹⁶⁶

Máshol szintén találkozunk esküvővel egybekötött lakodalommal (és az azt feltehetően megelőző, funkcióját tekintve a mainak megfelelő eljegyzéssel vagy gyűrűváltással). Ilyen a későbbi nádor, Thurzó György leányának, Juditnak 1607. évi kézfogóval kombinált menyegzője (kézfogó alatt itt nem eljegyzést, hanem esküvőt kell érteni),¹⁶⁷ ilyen Csáky István és Mindszenti Krisztina lakodalma 1643-ban,¹⁶⁸ és ilyen II. Rákóczi Györgynek és Báthory Zsófiának ugyanabban az esztendőben tartott menyegzője is.¹⁶⁹ Ráadásul a fentebb idézett Miskolci Csulyak István-féle 17. századi egyházlátogatási jegyzőkönyvekben is a többséget képviselik az esküvős lakodalomra utaló adatok.¹⁷⁰ Gyöngyö-

¹⁶⁵ 1462. júl. 11., Buda. Hunyadi Mátyás bátmonostori Töttös Lászlónak. Hédervári Imre (udvari kötelezettsége miatt) „annotatam denique sororem suam prefato filio vestro in hac civitate nostra Budensi, die dominico proximo post dictum festum beati Jacobi apostoli [aug. 1.] copulabit, et nupcias celebrari faciet”. A zichi és vásonkői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. I–XII. Szerk. Nagy Iván et al. Bp. 1871–1931. X. 229–230.

¹⁶⁶ A menyegzők rendjét szigorúan szabályozó statútumot 1538 decemberében (*sabb in. vig. Thom. ap.*) hozta a centumvirekkel és a besztercei került képviselőivel kiegészített városi tanács: „Senatus decretum super celebrandis nuptiis ac solemnitatibus ac ceremoniis earundem:[...] Aliud in eodem statutum est, quod puella sponsam ad ecclesiam comitantes non plures assumantur, quam in una mensa consedendo comprehendere possunt. Quicumque ergo plures assumpserunt, uno floreno punientur.” Arhivele Naționale Direcția Județeană Cluj, Primăria orașului Bistrița (A Román Állami Levéltár Kolozs megyei Igazgatósága, Beszterce város levéltára) III. a. 2. Magistratsprotokoll 1525–1541. 46–47. Az első két besztercei tanácsülési jegyzőkönyv átírását a Habsburg Történeti Intézet támogatásával végeztük el, kiadásukat a közeljövőben tervezzük.

¹⁶⁷ Weichhart Gabriella ezt kismonográfiájában úgy értelmezte, hogy az ilyen esetekben az eljegyzést tartották a menyegzővel együtt, ami teljes képtelenség. *Weichhart G.*: Keresztelő, házasság i. m. 11–13. A kézfogó itt nyilvánvalóan „pars pro toto” szerepel, tehát valószínűleg egy olyan szertartásra utal, amelynek részét képezte a kézfogó, az eskü és a pap általi összeadás (*copulatio*) is (a gyűrűváltás azonban valószínűleg nem). A szót még tágabb értelemben ritkán használták az egész, a lakodalmat is magába foglaló házasságkötésre. Még egy példa az utóbbi szóhasználatra: EMSzT VI. 624–625.

¹⁶⁸ A házasságkötés menete Csáky István és Mindszenti Krisztina levelezéséből ismert. *Deák Farkas*: Egy magyar főúr a 17. században. Gróf Csáky István életrajza. Bp. 1888. 308–321. (a függelékben)

¹⁶⁹ Jerzy Ballaban lengyel követ részletes leírása: II. Rákóczy György esküvője. Szerk. Várkonyi Gábor. (Régi Magyar Történelmi Források II.) Bp. 1990. 27–28.

¹⁷⁰ A Zoványi által közölt zempléni jegyzőkönyvekből: [1639. febr. 21. Zétény] „Auditores de pastore ... Az menyegzősöket ha reggel meg nem esküsznek, ebéd után meg ne eskütsesse.” [1639. febr. 21. Szerdahely] „Auditores de pastore ... Az menyegzősök ebéd után esküsznek.” Miskolci Csulyak István i. m. 304–305. A lakodalommal kombinált esküvő esetén rendszerint reggeli eskütést írnak elő, félve attól, hogy egy későbbi időpontban már ittas lenne a násznép. Miskolci Csulyak István újabb kiadott jegyzőkönyveiből: Sztára (Ungi egyházmegye) 1619–1621. „Eskütéstől vőlegény, vőfély, násznagy, nyoszolyóasszony két-két pénzt, násznépe egy-egy pénzt. Ez csak a Prédiká-

si István pedig a „Márssal társalkodó Murányi Vénus” című híres költeményében következőképpen írja le a murányi várat megszerző Wesselényi Ferenc és Széchy Mária lakodalmát: „Vasárnapi napra azonban kelének/ Elérkezvén az pap, meg is esküvének/ Kedves lakodalmot, gazdagon tevének/ Trombita-, s dob-szó közt víg kedvvel levének.”¹⁷¹ Nem szabad azt sem elfelejtenünk, hogy a Kováts Gyula által nem forgatott kora újkori protestáns szertartáskönyvek jelentős része a mai szokásrendet rögzíti. (Különösen jellemző ebből a szempontból a fent idézett Samarjai János-féle 1636. évi református agenda vagy az 1598-ban megjelent evangélikus keresztúri agenda.) A Bornemisza Péter által írott, 1577-ben megjelentetett evangélikus agenda pedig egyenesen a „menyegzős népek” formulával szólítja meg az egyházi szertartás résztvevőit.¹⁷² Végül azt is meg kell említenünk, hogy néhány 16. századi besztercei meghívónkban a küszöbön álló eseményt a szokásos *menyegző* helyett *hitelésnek* nevezik, ami minden bizonnyal arra utal, hogy az egyházi szertartást a lakodalom keretében ülték meg.

A házasságkötésnek az ismertetett két formai alaptípusán kívül további változatai is feltűnnek a kora újkori Magyarországon: Zrínyi Péter 1641. évi menyegzőjének előkészítéseként például csak a gyűrűváltás és a két fél esküje történt meg, az egyházi áldás pedig a lakodalom idejére maradt.¹⁷³ Nagyon valószínű, hogy az egyházi házasságkötés különböző elemeinek (*copulatio*, eskü, gyűrűváltás, nászaldás) szétválása és összekapcsolódása — illetve változatos kapcsolatuk a lakodalommal — számos variációt hozott létre. Tovább bonyolítják a helyzetet a középkori és kora újkori magyar főrendek körében elterjedt szerződéses, mint például a Báthori Anna és alsólendvai Bánffy István közötti házasságról 1535-ben megkötött.¹⁷⁴ Ezeket gyakran még az érintett felek kiskorúsága alatt hozták tető alá, és leginkább egyfajta — különlegesen erős házassági ígéretet hordozó — modern eljegyzésként értelmezhetőek, de a létrehozott jogviszony nem mindig teljesen világos.

Tanulságos felidézni annak az evangélikus Libercesey Mihálynak az esetét is, akinek 1638. évi menyegzői meghívóját a fentiekben már példaként szerepeltettük. Ahogy az a levél szövegéből is kiderül, a későbbi nógrádi alispánnak ez

toré.” és Füzérkajata 1657 (?) „Esketéstől egy-egy pénz, minden vendég férfiútól, akik asztalhoz ülnek, ha tízen lesznek egy háztól is, ha leányt hoznak a legénynek.” A forráshelyekből (menyegzői tisztségek, nagy étkezés) világos, hogy a fenti falvakban az esketést és a lakodalmat egy napon tartották. Református egyház-látogatási jegyzőkönyvek 16–17. század. Szerk. Dienes Dénes. Bp. 2001. 248., ill. 294–295.

¹⁷¹ Gyöngyösi István összes költeményei. 1. köt. Szerk. Badics Ferenc. (RMKT 17. század) Bp. 1914. 245. (386. strófa)

¹⁷² „De minekelőtte másra való gondotok lenne, azelőtt ti magatokat építsétek mind ezekbe. Azonképpen ti is mindnyájan menyegzős népek, jól eszetekbe vegyétek ti magatokért mindezeket.” *Bornemisza Péter*: Negy könyvetske a keresztényi hitnek tudományarol. 1577 Sempte. (RMK I. 138. = RMNy 396. Az MTA Könyvtárának példányát használtuk: RM I. 8° 19.) fol. 21r.

¹⁷³ *Bárth D.*: Esküvő, keresztelés i. m. 106.

¹⁷⁴ A valószínűleg soha nem érvényesített kötelezvény kommentált kiadása. *Péter Katalin*: Báthori Anna és alsólendvai Bánffy István eljegyzése 1535-ben. In: *Miscellanea fontium historiae Europaeae*. Emlékkönyv H. Balázs Éva történészprofesszor 80. születésnapjára. Szerk. Kalmár János. Bp. 1997. 67–69.; a középkori magyar főrendek házassági szerződéseiről l. *Fügedi Erik*: A 15. századi magyar arisztokrácia mobilitása. Bp. 1970. 82–83. és *Erdő P.*: Egyházjog i. m. 244.

az első, fiatalkori házasságkötése teljesen a modern rend szerint zajlott: gyűrű-váltással jegyezte el a lányt, majd a kézfogással (=esküvő) egy napon ülték meg a lakodalmat. Megözvegyülése után öreg korában újraházasodik, de ekkor már teljesen más menetrendet követ. 1667. április 3-án Lestinán (Árva megye) jegyzi el Zmeskál György özvegyét, Aranyadi Annát, másnap „feleségül veszi”, lakodalmukat pedig május 1-jén tartják Gács várában (Nógrád megye).¹⁷⁵ Az eljegyzés és a feltehetően egyházi szertartást is magában foglaló kézfogó itt szinte egybeesnek (megkülönböztetésük ugyanakkor világos), a lakodalom pedig időben és térben is elkülönül.

VII. Konklúziók

Kutatásaink alapján a házasságkötési szokásrendről olyan egységes, tiszta kép, amelyet a 19. században Kováts Gyula vagy Roszner Ervin látni véltek, biztosan nem rajzolható meg. Minden jel arra utal, hogy a középkori és kora újkori Magyarországon és Erdélyben többféle házasságkötési forma is létezett. A házasságkötés tridentin megreformálása és a protestáns zsinatok hasonló határozatai azután lassan a modern eljegyzést, és a lakodalomba integrált esküvőt tették általánossá, mert megnövelték az egyház ellenőrzését ezen a területen, és így a szabályozásban nem szereplő egyházi elvek is könnyebben érvényre juthattak, előbb a katolikusoknál, később a protestánsoknál is. A beszercei menyegzői meghívókból és más forrásokból is kiderül azonban, hogy a *Tametsi* dekrétum recepciója¹⁷⁶ és a protestáns házasságjog teljes megszilárdulása előtt az egyházi szertartással szorosan összekapcsolódó eljegyzés, és a tisztán világi lakodalom volt az egyik alaptípus, amelyet — Weichhart Gabriella és Pokoly József hajdani nézetének ellentmondva — korántsem értékelhetünk ritka kivételként.¹⁷⁷ Erre utal az is, hogy Apor Péter a 17. századi erdélyi nemesség jellegzetes lakodalmát leírva ezt a szokásrendet mutatta be, és nem a mait. Nagyon fontos emellett leszögeznünk, hogy az eljegyzéssel társuló esketés megnevezésére semmiképpen nem szabad használnunk a Radvánszky Béla által bevezetett „előzetes esküvés” kifejezést.¹⁷⁸ A jeles művelődéstörténész megfogalmazása ugyanis félrevezető, mivel azt sugallja, hogy az első esküt később, az egyházi szertartás keretében majd egy másik követi. Könnyen belátható, hogy ez az értelmezés az újkori szokásrend visszavetítéséből ered, és teljesen téves. A párok bizonyosan nem tettek kétszer egymás után esküt, vagy az eljegyzés keretében esküdtek, vagy a lakodalomhoz kapcsolódó szertartás folyamán.¹⁷⁹ Érdemes

¹⁷⁵ Az adat a Libercsey família magyar nyelvű családkönyvében: MOL P 481, Családi levéltárak, Madách család levéltára, 3. cs. Fasc. IV. Nr. 14. fol. 13–38. (1792. évi másolat, az eredeti lappang)

¹⁷⁶ A katolikus egyház nehéz helyzete miatt a magyarországi recepció erősen késett, valószínűleg az 1611. évi nagyszombati zsinat határozatát tekinthetjük mérföldkőnek. *Pázmány, P.*: Rituale Strigoniense i. m. 317–318. (III/IX. paragrafus); *Kováts Gy.*: A házasságkötés i. m. 48–49.

¹⁷⁷ *Weichhart G.*: Keresztelés, házasság i. m. 10–11. és 13.; *Pokoly J.*: Magyar protestáns i. m. 308.

¹⁷⁸ *Radvánszky B.*: Magyar családélet i. m. 1. köt. 144–145., ill. *Radvánszky B.*: Lakodalmak i. m. 217–242.

¹⁷⁹ Az „előzetes esküvés” kifejezés még Bárh Dániel egyébként kitűnő monográfiájában is fel-tűnik. Az eljegyzéskor tett eskü szerinte történhet a későbbi rendes eskü előkészítéseként vagy azt

még egyszer nyomatékosan idéznünk Miskolci Csulyak István egyházlátogatási jegyzőkönyvét: „Reggel esküdjének meg, még pedig az templomban, az kik kézfogáskor meg nem esküsznek.”¹⁸⁰

Joggal feltételezhető az is, hogy a közrendűek körében a tiltások ellenére számos esetben az egyház közreműködése is hiányzott, hiszen még 1757-ben is előfordul, hogy egy násznagyt szabályosan összeadja a házasságot.¹⁸¹ Az európai párhuzamok szintén a klandesztin házasságok és a sokféleség hosszú továbbélését mutatják.¹⁸² A 17. század protestáns és katolikus szertartáskönyveiből kiderül, hogy az egyház a templomhoz, mint az esketés helyszínéhez sem ragaszkodott minden esetben szigorúan.¹⁸³ A hazai házasságkötés egységes menetrendje, formája nagyon hosszú folyamat végeredményeként, az egyházi irányítás fokozatos térnyerése révén alakult ki. Elismerjük, hogy számos kérdésre még nem tudjuk a választ, nem látjuk világosan a házasságkötés tekintetében — a tekintélyes méretű és sokszínű magyarországi és erdélyi régiókban — fennálló területi, felekezeti és társadalmi különbségeket, és azt az időpontot, sem amikor az egységesülés az egyes országrészekben lezajlott. Gyanítjuk, hogy ez sok vidéken csak a 18. században következett be,¹⁸⁴ sőt még egyik korai szokásleírásunkban, Nemesnépi Zakál Györgynek az Órség néprajzáról írott 1818. évi dolgozatában is az esküvőtől időben elkülönülő eseményként szerepel a lakodalom. (Igaz, az egyházi szertartást már megelőzi egy „modern” eljegyzés.)¹⁸⁵

---

helyettesítve is. Álláspontjának igazolására *de futuro* jellegű eljegyzésekhez kapcsolódó középkori esküket sorol fel, ám hazai példái mind uralkodói házasságok tartozékai. Márpedig a királyok házasságkötései a nagy tét miatt mindig teljesen speciális jellegzetességekkel és formával bírtak. *Bárh D.*: Esküvő, keresztelő i. m. 104–107.

¹⁸⁰ Miskolci Csulyak i. m. 64.

¹⁸¹ A klandesztin házasságokról a középkori Magyarországon: *Erdő P.*: Egyházjog i. m. 242–243. – Mint láthattuk, a kora újkorban nőtt az egyházi közreműködés jelentősége, de a közösségek esetenként tolerálták a „vadházasságokat.” A felek ezekben az esetekben csak utólag, vagy egyáltalán nem kérték az egyház áldását az együttélésre. Az erdélyi reformátusoknál: *Kiss R.*: Matrimonialis i. m. 55–56. A karánsebesi katolikusoknál is szokásban volt — részben a paphiány miatt —, hogy a pár csak a házasság megkötése után hosszú idővel fordult a paphoz. *Molnár Antal*: Jezsuita misszió Karánsebesen (1625–1642). *Történelmi Szemle* 41. (1999: 1–2. sz.) 69. – A násznagyt által „kézbeadással” végzett, a kiskunhalasi tanács által természetesen szankcionált világi szertartást Bakó Ferenc említi monográfiájában: *Bakó F.*: Palóc lakodalom i. m. 31.

¹⁸² *Lawrence Stone*: *Road to Divorce. England 1530–1987.* Oxford–New York 1992. 51–66. A szerző a késő középkori Angliában az elit által gyakorolt, az egyház közreműködését is előíró szokásrend mellett egy tisztán világi gyakorlatot is felfedezni vél, amely egy szóbeli házasságkötő eljegyzésből és az azt követő népi rítusokból áll. – Nagyon tanulságos a firenzei elitnek a 15–16. század fordulójáig fennmaradt teljesen világi jellegű szokásrendje is. A házasságkötés itt három részből áll, egyik sem feleltethető meg pontosan a kánonjog kategóriáinak, ráadásul a központi cselekmény (*spozalicio* = összeadás) szertartásmestere nem pap volt, hanem egy közjegyző. *Klapisch-Zuber, C.*: *Woman, Family* i. m. 181–212. – Hans Stockart, a svájci Schaffhausen polgárát házastársával 1525-ben a város polgármestere adta össze. *Bächtold, B.*: *Die Gebräuche* i. m. 111.

¹⁸³ *Pl. Samarjai J.*: *Az helvetiai vallason* i. m. 119–120. (XVI. fejezet/XVI. paragrafus); *Pázmány, P.*: *Rituale Strigoniense* i. m. 149. – Feltételezhető, hogy a szertartáskönyvek megengedő kitételei leginkább a nemesi házasságkötésekre vonatkozhattak.

¹⁸⁴ Hans Deltmer például Németország vonatkozásában a 17–18. századra teszi a házasságkötési szokások egységesülését. *Deltmer, H.*: *Hochzeitsbitter* i. m. 18.

¹⁸⁵ A Nemesnépi Zakál György (1762–1822) által általánosként bemutatott menetrend: 1) eljegyzés, 2) esküvő, 3) lakodalom. „A háromszori kihirdetés után az egyházi szokások szerint az összekelendő személyek a szentegyházban megesküdnek, és meghatározzatik a tartandó menyegző-

Az imént nem véletlenül beszéltünk a házasságkötés formájáról. Rudolph Sohm és Kováts Gyula érdeklődésének homlokterében ugyanis — jogtörténet-szek lévén — nem ez, hanem a házasságkötési cselekmények jogi tartalma állt. Kováts nemcsak azokban az esetekben tartotta házasságkötő erejűnek az eljegyzéseket, amikor esketéssel társultak, hanem alaki tényezőktől függetlenül minden eljegyzést házasságot létesítőnek tekintett. Mégpedig azért, mert tagadta a 12. században megjelent, eljegyzést és házasságkötést egymástól elválasztó kánonjogi megkülönböztetés érvényét. (A jellemző formát illetően tulajdonképpen homlokegyenest ellentmondott Sohmnak: a német kánonjogász szerint a sokáig súlytalan egyházi cselekmény mindig a házasságkötés második lépéséhez kapcsolódott.) Kováts munkáiban nagyon félrevezető módon összemossódnak a jogi tartalom és a forma kérdései. Azok a magyarországi történeti források, amelyeket a házasságkötő eljegyzés igazolására felhoz, valójában csak az összeadás és a lakodalom időbeli különállását, az eljegyzés és az egyházi szertartás gyakori egybeesését, tehát a cselekmények fizikai sorrendjét bizonyítják. Ma már a Sohm zsinórmértékéül szolgáló germán jogi házasságot is máshogy látja a kutatás: *Verlobung* és *Trauung* mellett a házasesetet bevezető önálló, időben is elkülönülő harmadik fázisaként fogják fel a leány „hazaadását” (*Heimführung*), illetve a párnak a nászagyba való, vagyoni jogi szempontból jelentős rituális befektetését (*Beilager*).¹⁸⁶ A szemléleti változás révén tulajdonképpen a lakodalom cselekményei nyertek önálló jogi jelentést.

A kutatás hasonló fejleményei pedig nyilvánvalóan megbontják a 19. századi elméleti rendszerek tökéletes szimmetriáját. Teljesen el kell vetnünk tehát a német kánonjogásznak és magyar követőjének a házasságkötő eljegyzésre vonatkozó nézeteit? Mi úgy gondoljuk, hogy nem, mert a 12. század nagy vitájában győztes vélemény mellett változó intenzitással újra és újra megjelent a Gratianus-féle álláspont is, amely nem fogadta el a római jogi (*de futuro*) eljegyzés létjogosultságát. Erős a gyanúnk, hogy a hazai házassági eskükben és a kihir-

nek ideje.” *Nemesnépi Zakál György: Őrségnek leírása*. In: Magyar tájak néprajzi felfedezői. Szerk. Paládi-Kovács Attila. (A magyar néprajz klasszikusai) Bp. 1985. 31–55., az idézett rész: uo. 45. – A menyegzői költészetnek a 18. század második feléből származó darabjai már arról tanúskodnak, hogy az esküvőnek a lakodalomba integrálása lezajlott. RMKT XVII. sz./8. (Közkiadás 2. Társasági és lakodalmi költészet). Szerk. Csörsz Rumen István – Küllös Imola. Bp. 2006. pl. Nr. 203., Nr. 211., Nr. 254. – Az egyházi irányítás erősödése kapcsán érdemes idézni Bárh Dánielnek a kora újkor lakodalomról írott lexikon-szócikkét, egy nagyon találó, ugyanakkor nagyon óvatos szöveget: „A kora újkorban alakult ki a házasságkötés illetve szűkebben a lakodalom rendje. Az utóbbin belül a templomi esküvő szerepének helyenként és koronként eltérő megítélése változatos formákhoz vezetett. A 16–17. századból — igaz, jobbra főúri körökből — a házasságkötés szokáskomplexumának széttörődezettségéről kapunk hírt. Az egymással szinte megegyező jelentőségű, papi jelenlét által is megerősített eljegyzés és esküvő egyaránt együtt járhatott valamiféle áldomással, amelynek időpontja azonban nem feltétlenül kapcsolódott össze a hivatalos szertartásokéval. Pontosán nem állapítható meg, hogy Magyarországon mikor vált általánossá a lakodalomnak az a viszonylag feszes rendje, amelyben a templomi esküvő már elfoglalta a néprajzi szokásleírásokból ismert helyét.” Magyar Művelődéstörténeti Lexikon. 6. Szerk. Kőszeghy Péter. Bp. 2006. 364.

¹⁸⁶ A germán házassági jog modernebb szemléletű bemutatása: HRG I. Bd. 810–818. A *Beilager* szokásáról és továbbéléséről: *Wettlaufer, J.*: *Beilager* i. m. A kutatás jelenlegi állása szerint a szokás nem másodlagos, kánonjogi eredetű, a germán *Trauung* egy részét kiváltó házasságkötési cselekmény — ahogy azt még Sohm is gondolta —, hanem germán jogi eredetű intézmény. uo. 88–89.; *Sohm, R.*: *Trauung und Verlobung* i. m. 62.

detési szövegekben, illetve a 16. század menyegzői meghívóiban feltűnő múltidejű alakok végső soron erre, a reformáció után újra megerősödő jogi szemléletre vezethetők vissza, és nem arra az alaki momentumra, hogy az eljegyzés éppen esketéssel egybekötve zajlott. További érvet jelent a házasságkötő eljegyzés fogalmának megléte mellett, valamint az eljegyzés és a házasságkötés általános és teljesen világos megkülönböztetése ellen az a feltűnő tény, hogy a kora újkorban mind a latin, mind a magyar nyelv ismert egy-egy olyan nagyon elterjedt megnevezést, amelyet — mint azt láthattuk — mindkét cselekményre egyaránt alkalmaztak (*desponsatio/kézfogás*). A szavak egyezése pedig arra enged következtetni, hogy a fenti kánonjogi álláspont a házasságkötések gyakorlatában is megjelent. Talán az egyházi szertartásnak az eljegyzéssel való összekapcsolódása (egy formai jellegzetesség) is ezzel függ össze, ám lehet, hogy máshol kell keresnünk magyarázatát.

A kánonjogi elvek ingoványos terepéről visszahúzódva az empíria birodalmába, érdemes tételesen felsorolnunk vizsgálódásunk legegyszerűbb, legkézzelfoghatóbb eredményeit. A történettudomány szempontjából az egyik komoly tanulság az, hogy középkori és kora újkori forrásainkat elemezve nagyon elővigyázatosan kell eljárunk, hiszen a latin *nuptiae*, a magyar *menyegző* és később a *lakodalom* szavak jelölhetnek mind tisztán világi ünnepet, mind olyan alkalmat, amely az egyházi szertartást is magában foglalja. A latin *desponsatio* és igei alakja nemcsak egyszerű eljegyzést (*sponsalia de futuro*) jelenthet, de házasságkötő eljegyzést, azaz „esküvőt” (*sponsalia de praesenti*) is,¹⁸⁷ a *sponsus* szó pedig — ahogy azt már Érszegi Géza tanulmányából is tudjuk — logikusan éppúgy jelölhet férjet is, ahogy vőlegényt (és természetesen a *sponsa* is a feleséget).¹⁸⁸ Továbbá, ha jegyesi viszony megsértése körüli perrel találkozunk, el kell azon gondolkoznunk, valójában milyen eljegyzésről is van szó.¹⁸⁹ Ami pedig a fentebb ismertetett formális meghívóleveleket illeti, azokat nem helyes „esküvői meghívónak” nevezni, hiszen nem esküvőre szólnak, hanem menyegzőre (*nuptiae*), egy olyan eseményre, amelyben akár benne lehet az egyházi szertar-

¹⁸⁷ Egy kitűnő példa a *desponso* ige utóbbi jelentésben való használatára Magy János formuláskönyvéből: *Kovachich M. Gy.*: *Formulae solennes styli* i. m. 341–342.: Nr. 437.

¹⁸⁸ *Érszegi Géza*: *Sponsus*. In: Mályusz Elemér Emlékkönyv. Szerk. H. Balázs Éva – Fügedi Erik – Maksay Ferenc. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok) Bp. 1984. 97–106. Érszegi azt is kimutatja, hogy a *sponsus* jelenthet még vőt és sógort is. Elmélete szerint „...a középkori ember *sponsus* (=vőlegény), ha a leánnyal, *sponsus* (=vő), ha az apával, vagy az özvegy anyával, és végül *sponsus* (=sógor), ha a leány testvéreivel kötötte meg a házassági szerződést.” – Oláh Miklós esztergomi érsek szertartáskönyvében az újasszony avatás leírását a következő alcímmel vezeti be: „*Introductio sponse nove post nuptias*.” Teljesen egyértelmű, hogy a *sponsa nova* itt a friss feleségre (az új asszonyra) utal. *Nicolaus Oláh*: *Ordo et ritus sanctae metropolitanae ecclesiae Strigoniensis, quibus parochi et alii animarum pastores in ecclesiis suis uti debent*. Bécs 1560. (RMK III. 474. AZ OSzK példányát használtuk.) fol. 5r.

¹⁸⁹ Az eljegyzések felbontásának különös súlyával a magyar középkor kutatói közül Fügedi Erik foglalkozott a legtöbbet. Véleményünk szerint számos megállapítása vitatható, mert — bár ismerte Kovács Gyula műveit — láthatóan nem ismerte fel egy házasságkötő eljegyzési forma létezését. Az pedig, hogy a *trado* (= a kora újkori magyarban „hazaadni”) igét a *de futuro* eljegyzéshez, nem pedig a lakodalomhoz köti, és a pusztán eljegyzett leánynak a vőlegény családjához való költözését általánosnak tekinti, minden bizonnyal téves. *Fügedi E.*: *A magyar arisztokrácia* i. m. 81–83.

tás is, de a levelek ebben az esetben sem az egyházi elemet hangsúlyozzák, hanem a társadalmi integráció szempontjából fontosabb világi részt.

Az irodalomtörténet szemszögéből a legfontosabb tanulság az, hogy a menyegző jellegének átértékelése miatt a hozzá kapcsolódó kora újkori műfajok, különösen a 16. század vonatkozásában, más hangsúlyt nyernek. A Horváth János által „komolyknak” titulált, gyülekezeti énekeskönyvekbe felvett házasesénekek például¹⁹⁰ — mint Batizi András 1546-ban írott „A házasságról való ének”-e vagy éppen „Nyilas névtelenjének” 1548. évi verse¹⁹¹ — így sok esetben az egyházi befolyás közvetítői, hírnökei egy esküvő nélküli lakodalomban. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy gyakran az esküvői prédikációk tanító szerepét látják el egy tisztán világi jellegű eseményen. Talán ez is magyarázza a két műfaj feltűnő tartalmi hasonlóságát.

A néprajzi kutatások számára pedig nagyon érdekes lehet az, hogy a házasságkötő eljegyzési forma (eljegyzés + esketés) és a különálló lakodalom esetén mindazok az eltávolító vagy más néven határhelyzeti rítusok,¹⁹² amelyek egy, az újkori népi kultúrából ismert, lakodalomba integrált esküvőnél közvet-

¹⁹⁰ Horváth János: Hír három virágénekről. In: Horváth János irodalomtörténeti munkái. II. Szerk. Korompay H. János – Korompay Klára. Bp. 2006. 517–527. A „komoly” házasesénekek gyülekezeti használatára a figyelmet felhívja: H. Hubert Gabriella: A 16. századi gyülekezeti énekeskönyvek házasesénekei – előtanulmány egy műfaj történetéhez. Palimpszeszt 10. (1998. ápr.) (Internetes folyóirat: <http://magyar-irodalom.elte.hu/palimpszeszt>. A letöltés időpontja: 2010. jún. 10.)

¹⁹¹ Egy rövid idézet Batizi András házasesékéből, a műfaj illusztrálására: „[1.] Jámbor házások meghallgassatok/ Tü rendeteket megtanuljátok/ És az okait meggondoljátok/ Hogy tisztetekben ti eljárjatok. [4.] Minden állatnak már társa vala/ Csakhogy még Ádám fél nélkül vala/ Hozzá hasonló társa nem vala/ Akkor az Isten ezt mondja vala: [5.] Nem jó embernek egyedül lenni/ De szükség neki felénekedni/ Hozzá hasonló társának lenni/ Azért teremtsünk segítőt néki.” RMKT XVI. sz./2. i. m. 120–124.; „Nyilas névtelenjének” házaseséneke: RMKT XVI. sz./4. i. m. 75–77.

¹⁹² A kultúrantropológus Arnold van Gennep (1873–1957) 1909-ben megalkotott rítusmodelljéről van szó, amely preliminális (elválasztó), liminális (eltávolító/határhelyzeti) és posztliminális (befogadó/beépítő) rítusokat különböztet meg a legkülönbözőbb népek körében, különösen az emberélet nagy fordulóihoz (születés, házasság, halál) kapcsolódó szokásokban. A rítuskutatást keretét ma is meghatározó munka csak az 1960. évi angol nyelvű kiadás után vált a tudományág alapművévé. Magyar kiadása: Arnold van Gennep: Átmeneti rítusok. Szerk. Vargyas Gábor. Bp. 2007. Vargyas Gábornak a munkához írt tartalmas előszava: uo. 7–38.; a mű magyar nyelvű recepciójához: Fejős Zoltán: Az átmeneti rítusok. Arnold van Gennep elméletének vázlatja. Ethnographia 90. (1979) 406–414.; Niedermüller Péter: Az akció mítosza. Szempontok az átmenet rítusainak szemiótikai értelmezéséhez. In: Lakodalom Folklor és etnográfia 9. i. m. 409–417. – A nemzetközi szakirodalomban előfordul az is, hogy az egész házasságkötést („esküvőt”) beépítő rítusnak tekintik, amely azonban más jellegű rítusokat is tartalmaz. Matthijs Kalmijn: Marriage Rituals as Reinforcers of Role Transitions: An Analysis of Weddings in the Netherlands. Journal of Marriage and the Family 66. (2004) 582–594. Mi a menyegzői szokásesemények jellegének megállapításakor nem Niedermüller értelmezését követtük, hanem Balázs Lajosét, aki a preliminális, liminális és posztliminális rítusokat szigorú sorrendben helyezi el. A liminális rítusok szakasza nála a házasságra éréstől és a háztűznézőtől a nászmenet templomba éréséig húzódó időköz. (Természetesen itt a modern szokásrendről van szó.) Az erdélyi kutató Gennep elmélete nyomán külön monográfiában dolgozta fel a csíkszentdomokosi lakodalmat: Balázs Lajos: Az én első tisztességes napom. Párvalasztás és lakodalom Csíkszentdomokoson. Bukarest 1994. A csíkszentdomokosi átmeneti rítusokról tett megállapításait újabban elméleti igénnyel, Gennep nézeteit is átértelmezve foglalta össze: Uő: A vágy rítusai – Rítusstratégiák. A születés, házasság, halál szokásvilágának lelki hátteréről. (Sapientia Könyvek 46.) Kolozsvár 2006. Különösen érdekes a könyv módszertani, elméleti bevezetése: uo. 12–59. – John R. Gillis a kora újkori angliai házasságkötéseket vizsgálva az eljegyzéstől számítva a liminális szakaszt. Gillis, J. R.: For better i. m. 43.

lenül megelőzik a templomi szertartást,¹⁹³ itt később történnek: a hazavitel vagy éppen az elhálás előkészítői,¹⁹⁴ mégpedig egy világi menyegző keretében. Teljesen máshova esik a hangsúly, nem az egyházi szertartás a rítus nagy fordulópontja. A tridenti feltételek kötelezővé tétele mellett ez lehet az egyik döntő momentum, amelyben az egyházi döntő befolyást gyakorolt a népi kultúrára.¹⁹⁵ Hogy az esküvőnek a lakodalomba integrálása alapvetően változtatta meg a házasságkötés világi rítusait, azt világosan mutatják a 19. század néprajzi gyűjtések is. A magyar nyelvterület minden részéről vannak arra adataink, hogy az esküvő után a pár és a két násznép, mintha mi sem történt volna, külön vonulnak ki a templomból, és külön házba mennek ebédelni.¹⁹⁶ Csak délután, az étkezés elfogyasztása után kerekedik fel a vőlegény násznépe a menyasszonyos házhoz, hogy a jól ismert dramatikus formában megtörténjen a menyasszony (egyházi szempontból már feleség) végleges kikérése és ünnepélyes kiadása, amelyet a menyasszonynak a családtagoktól, lánypajtásaitól való szomorú búcsúja és a vőlegényes házba történő átvezetése követ.¹⁹⁷ (A felsorolt eltávo-

¹⁹³ A 19–20. századi paraszti lakodalmak menetének legjobb leírásai: Magyar néprajzi lexikon. I–V. Szerk. Ortutay Gyula. Bp. 1977–1982. II. 501. („A házasságkötés szokásköre” címszó) III. 389–412. (a lakodalommal kapcsolatos címszavak); Magyar néprajz. I–VIII. Szerk. Dömötör Tekla. Bp. 1980–2001. III. 45–66.; A Magyar Népzene Tára I–VI. Szerk. Kodály Zoltán et al. III/A. Lakodalom. 17–43. – A két legfontosabb vonatkozó tanulmánykötet: Lakodalom. (Folklor és etnográfia 9.) i. m., ill. Lakodalmi szokások. Mátkaság, menyegző. Szerk. Györgyi Erzsébet. Bp. 2001. – A deskriptív jellegű hazai szokásleírások tömegéből pedig szubjektív véleményünk szerint a következő munkák emelkednek ki rendszerességük révén: *Györgyi Erzsébet: A házasságkötés szokásköre a bukovinai székelyeknél. Néprajzi Közlemények 7. (1962: 3–4. sz.) 3–91.*; *Jung Károly: Az emberélet fordulója. Gombosi népszokások. Szabadka 1978. 61–118.*; *Bakó F.: Palócföldi lakodalom i. m.*; *Balázs L.: Az én első i. m.*

¹⁹⁴ Apor Péter leírásában az áll, hogy a menyasszony kikérése és búcsúja vagy a harmadnapi hazavitel előtti momentum, vagy pedig az első napon esedékes elhálás közvetlen előkészítője. *Apor P.: Metamorphosis i. m. 58.* A korai néprajzi gyűjtések anyagában ezek már mindig a hazavitel előtt állnak.

¹⁹⁵ Bárh Dániel monográfiájának célja éppen az, hogy meghatározza a keresztesítés, a házasságkötés és az újasszony-avatás szokásrendjében a „magaskultúra”, konkrétan az egyház hatására bekövetkezett kora újkori változásokat. A vallási néprajz szokásos forrásbázisa mellett a katolikus és protestáns szertartáskönyvek anyagára is alapozva azt mutatta ki, hogy a beavatkozás nálunk Nyugat-Európához képest jelentős csúszással, csak a 18. században fejtette ki igazi hatását. *Bárh D.: Esküvő, keresztesítés i. m. 5–18.*, ill. a konklúzió: 221–223. Ugyanezt a viszonyt vizsgálja a 17. századi erdélyi reformátusság vonatkozásában: *Kiss Réka: Egyház és közösség a 17. században a Kükküllői Református Egyházmegye irata alapján.* In: *Múlt és jelen. Tudományos konferencia a Pécsi Tudományegyetem Néprajz Tanszékének 10 éves jubileumán 2001. szeptember 17–18-án.* Szerk. Pócs Éva. Bp. 2004. 83–101., ill. *Úő: Házastárs nélkül i. m.*

¹⁹⁶ 1827–1828, Vajszló – Baranya megye (ma: Vajszlovo, Horvátország): *Hoffmann T.: A Köznép i. m. 525.*; 1837, Bussa – Nógrád megye (ma: Bušince, Szlovákia): *Bakó F.: Palócföldi lakodalom i. m. 57–60.*; Az archaikus szokásrend 20. század eleji továbbélését bizonyító adatközlések: *Seemayer Vilmos: A régi lakodalom Nemespátrón. Ethnographia 47. (1936) 72–90.* (Nemespátró – Somogy megyei evangélikus kurialista község); *Wichmanné Hermann Júlia: Moldvai csángó menyegző Szabófalván. uo. 57–65.*

¹⁹⁷ A néprajzi szakmunkák egybehangzó véleményének, és Apor Péter leírásának is ellentmond Küllős Imola, amikor a következőket írja: „Menyasszonybúcsúztató, melyre a kora újkorban a „hitre való kikérés”-kor, tehát még az egyházi szertartás előtt került sor. A XIX–XX. századi lakodalmakban ez a mozzanat el is maradhatott, illetve átkerült a lányos háznál elköltött ebéd utánra, amikor a menyasszonyt hozományával és kelegyével együtt átvitték a vőlegényes házhoz.” *RMKT XVIII. sz./8. i. m. 657.* Ez a sajátos nézet a kötetben szereplő „menyasszony búcsúja” versek osz-

lító rítusok világosan jelzik, hogy az adott rendben az átvezetés/hazavitel a házasságkötés legfontosabb világi eleme.) Ez az itthon elterjedt, az általunk ismert nyugat-európai szokásleírásokban¹⁹⁸ már nem felbukkanó furcsa lakodalmi cselekménysor véleményünk szerint annak a tükre, hogy az alapállapotában tisztán világi jellegű lakodalom (menyegző) merev szerkezete csak fokozatosan, időbeli késéssel alkalmazkodott az egyházi szertartás beillesztéséhez. Ha a néprajzi gyűjtések kései horizontját tekintjük, már azt látjuk, hogy a fenti eltávolító rítusok, mint a kulcsfontosságú esemény indikátorai korábbra tolódtak: közvetlenül megelőzik az egyházi esküvőt.¹⁹⁹

A fenti következtetések fényében talán tanulmányunk első — címét is idéző — kérdésére is választ tudunk adni. A menyegző szó annak a kornak a tanúja, amikor a lakodalom még világi súlypontú esemény volt. Nem véletlen, hogy az egész házasságkötés megnevezésére ekkor még inkább a világi rész címkéjét: a *menyegző*, majd a *lakodalom* szót használták, és nem a ma használatos *esküvőt*. Az egyháznak a szokásrend átformálására irányuló törekvései azonban végül sikerrel jártak. Nemcsak a házasságkötés napját vagy hónapját sikerült megszabniuk, nem csupán az összeadás formáját, de az egyes elemek egymáshoz való viszonyát is.²⁰⁰ A legfontosabb lépést talán mégis a házassági jog sokféleségének megszüntetése jelentette, hiszen ez volt minden formai változtatás előfeltétele. Az egyház szertartása végül a lakodalmon belül nyerte el helyét, és a köznyelvben annak régies megnevezését is átalakította: megtoldotta egy — a mennyországra utaló — „n”-nel, így lett a menyegzőből mennyegző. Erős a gyanúnk, hogy ezzel megszületett a magyar nyelvtörténet egyik legtanulságosabb félreértése, minden idők talán legbölcsebb, hosszú tanulmányokkal is felérő helyesírási hibája.

---

tályzásának is megjelenik, az egyik búcsúszöveget (Nr. 252.) — véleményünk szerint indokolatlanul — az egyházi szertartás elé helyezi. Igaz a kötetbe összegyűjtött hasonló 18. századi szövegek többségéről ő is azt tartja, hogy a lakodalom során hangzottak el, ami persze már önmagában és elmentmond annak, hogy a fenti versek csak a 19. században kerültek volna a lakodalomba.

¹⁹⁸ Anglia: *Gillis, J. R.*: For better i. m. 55–83.; Németország: *Rudolf Reichardt*: Geburt, Hochzeit und Tod im deutschen Volksbrauch und Volksglauben. Jena 1913. – Hans Deltmer monográfiájában tökéletesen írja le az egyházi szertartásnak a lakodalomba való integrációját, ám olyan szokásrendről nem tud, amelyben a menyasszony hazavitele (*Heimführung*) csak az esküvő után történik meg. *Deltmer, H.*: Hochzeitsbitter i. m. 39.

¹⁹⁹ A lakodalmi menetrendnek ezt a nagyon lényeges változását Bakó Ferenc mutatja be a legjobban, piktogrammok sorozatával szemléltetve az egyes menyegzőtípusok szerkezetét: *Bakó F.*: Palócföldi lakodalom i. m. 53–70. A monográfia adataiból úgy tűnik, hogy a 20. század elején létezett egy köztes fázis is, amikor a menyasszony sikeres kikérése és kiadása még az ebéd előtt, közvetlenül a templomi esküvő után történt. – A változás a néprajzi kutatás szerint párhuzamosan zajlott a lakodalmak egy esetleg két napra való rövidülésével: Magyar néprajz i. m. III. 46., 61–63.

²⁰⁰ További kutatások tárgya lehetne az, hogy a protestáns esketési szertartások milyen gyakran kapcsolódtak a kora újkori Magyarországon és Erdélyben a hétközi istentiszteleti alkalmakhoz. Az egyik 17. századi református szertartáskönyvünk kifejezetten utal arra, hogy az esketésre közvetlenül a szokásos reggeli „könyörgés” után került sor. Pl. *Milotai Nyilas I.*: Agenda i. m. 282–283. Ezt megerősítő adat az 1606. évi lőcsei menyegzői rendtartásból: „Vnd zwar vor das Ander also: damit Braut und Brautigam selbigen Tages [am Dienstag] vmb 9 vhr zur hochmäsz zur trew der strasse geführet...” *Hain G.*: Lőcsei krónika i. m. 269.

FROM NUPTIALS TO NUPTIALS

*Reflections on the Development
of traditional marriage ritual in Hungary*

by András Péter Szabó
(Summary)

The present study aims at presenting the nuptial invitations preserved in the municipal archives of Beszterce (Ger. Bistritz, today Bistrița, Romania), and at analysing upon their basis and with the help of other sources and of scientific literature the relationship between the ecclesiastical and secular elements of marriage ritual in the Kingdom of Hungary and the Principality of Transylvania in the 16th and 17th centuries. The Latin and Hungarian nuptial invitations, which were addressed by Transylvanian noble families to the town of Beszterce, belong in terms of form to a widespread genre, the all-European patterns of which had been available since the early 15th century. While shedding light upon several tiny details of the nuptials, the letters show that in the 16th century most of the wedding ceremonies in Transylvania were held on Sunday, the main season being the carnival period and June, and the ban on the period of Lent was strictly observed. Differences between the confessions only become visible parallel to the increase in the influence of the Church in the 17th century.

The biggest problem presented by the invitations is the identification of the event they concern. The Hungarian word '*menyegző*' (Lat. *nuptiae*, Ger. *Hochzeit*), which is general in the 16th-century letters, and its counterpart in the 17th-century documents, that is, '*lakodalom*', basically denoted a secular feast, which, however, was sometimes meant to comprise the church ceremony as well. The common denomination of betrothal and church marriage (Hung. *kézfogás*, Lat. *desponsatio*) seems to show that the two rituals had not been entirely separated. Terminological uncertainties are accounted for by the slow development of canonical marriage, in which betrothal, of Roman legal origins and adopted in the 12th century, had only gradually found its place. Reformation gave additional impetus to doctrines which proclaimed the binding force of betrothal. The long survival in both Transylvania and Hungary of a separate nuptial-betrothal ritual was perhaps also related to it. In this case, betrothal, connected to the church ceremony, was followed in the second phase by a purely secular marriage feast. It was only after the nuptials had definitively been embedded in the *lakodalom* that the church ritual became the central element of the whole process.